

ઓપિનિયન

થો વે ભૂમા તત્ સુખમ
તંત્રી : વિપુલ કલ્યાણી

પુસ્તક : 12 • પ્રકરણ : 12 • સર્ણગ અંક : 144

26 માર્ચ 2007

વાર્ષિક લવાજમ : £25 / £40

તલાશે-મંજિલ અગર હૈ દિલ સે, તો એક દિન લાઝિમ મિલેગી ૦ વિપુલ કલ્યાણી

હઝાર નાકામિયો ડો' નશ્તર. હઝાર ગુમરાહિયો ડો' લેકિન
તલાશે-મંજિલ અગર હૈ દિલ સે, તો એક દિન લાઝિમ મિલેગી
- હરગોવિન્દ દયાલ 'નશ્તર'

કૃષ્ણ બિહારી નૂરનો એક શે'ર, હાલમાં, વાંચવા મળ્યો છે :

યે કિસ મુકામ પે લે આઈ જુસ્તજૂ તેરી
કોઈ ચરાગ નહીં ઔર રૌશની હૈ બહુત

કીક વાત કહી છે, એમણે. આ બારબાર વર્ષનો પ્રવાસ આવો જ રહ્યો છે. પૂછો, ભેરુ, રમણભાઈ ડી. પટેલને. તમારી દરેકની મોહબત જ કોઈક ખાસ મુકામે લઈ આવી છે. વળી, વાટમાં કોઈ મશાલ પણ નહોતી, પણ શું વાત કરીએ; ... આહાહા! ... વાહ, ચોમેર પ્રકાશ હી પ્રકાશ. ... આ યાત્રા આરંભ કરી, ત્યારે હજારહજાર નિરાશાઓ ઠલવાતી અનુભવેલી; ક્યારેક માર્ગ સાથો છે કે નહીં તેની અવઢવ ય સવાર થતી. પરંતુ દિલ્દિમાગમાં મંજિલની સ્પષ્ટતા કોતરાયેલી રહી, અને તેથીજસ્તો, આટઆટલી ટૂંકે, આ પ્રવાસ જોમવંત ખેડાતો આવ્યો છે. ધન્યવાદ.

હજુ, મંજિલે પહોંચવાનું, જો કે, બાકી જ છે. કવિ રૉબર્ટ કૉસ્ટે કહ્યું છે તેમ, miles to go before I sleep, miles to go before I sleep.

આ અલગારી રખડપટ્ટીમાં કંઈ કેટલાંએ સાથ દીધો. કેટકેટલાં વટેમાર્ગે ય બન્યાં. તો કેટલાંકે હાથતાળી દઈ દીધી, આવજો કહીને. બીજા પા, આ સાલ, ચંદ્રકાંત બધી, ઈન્દુભાઈ જી. દવે, જયન્ત પંડ્યા, હિમ્મત ઝવેરી, મનેશચંદ કસારા મોટે ગામતરે સિધાવી ગયા. માણસ છીએ. તો વસમું ય લાગે. અને તેમ છતાં, છેવટે, પોતાની કૂસ તો પોતે જ વીઠારવાનો હોય. સાથે ચાલનારાઓ તો ટાંટિયા ખેંચવામાં માહેર હોય કે પછી હોકારાપડકારા ય કરનારાં હોય અને હૂંફેટકો ય દેનારાંઓ હોય.

ખેર ! આ વરસો દરમિયાન, આહક સંખ્યા સવાબસોથી ક્યારે ય વધી નથી. વાયકસંખ્યા, ખરેખાત, એથી ક્યાં ય વિશેષ છે. તેની પાકકી સમજણ પણ છે. સંખ્યામૂલક નજરિયોને ઠેકાણે ગુણવત્તામૂલક દષ્ટિ, પહેલેથી, સમજદારીએ કેળવી રાખી છે. અને એથી, "ઓપિનિયન" આજે અનેક ઠેકાણે અગત્યનું સામયિક ઠેરવાયું છે. આદરભેર તેની નોંધ લેવાતી આવી છે. પ્રમાણભૂત આધારનું, વળી, તે મહામૂલું સાધન છે, તે પણ પુરવાર થઈને રહ્યું છે.

જેમ ઓકિતની આવરદા નિશ્ચિત હોય, તેમ સમસામયિકની તેમ જ સંસ્થાની પણ આવરદા નિશ્ચિત હોય. આરંભથી, આથીજસ્તો, અમે "ઓપિનિયન"ની આવરદાની સીમા અંકિત કરી રાખી છે. તેને ૨૬ માર્ચ ૨૦૧૦વાળી લક્ષમણરેખાની ટીલી લાગી છે. આ તારીખે આ સામયિકનો અંક, મુદ્રિત સ્વરૂપે, છેલ્લીવાર, પ્રગટ થશે. અને ત્યાર

પછી, તેને ઈન્ટરનેટી સામયિકનો અવતાર મળશે, એમ ધારણા ધરીએ છીએ.

આજ સુધીના આ તમામ ૧૪૪ અંકોની ખેપમાં, અનેક પ્રકારના ખરચાઓ છાબમાં જગ્યા કરીને આવી ભરાયા છતાં, લવાજમનો દર અમે વધાર્યો જ નથી. વધારવાની ઈચ્છા ય નથી. પરંતુ, હવે તો ટપાલખાતું ય પહેલાં જેવું કાર્યક્ષમ રહ્યું નથી. ટપાલખર્ચ ઉપરાંત, વિતરણ-વ્યવસ્થાની અનેક મુશ્કેલીઓનો હાંક ચડી આવે તેવો સામનો કરવાનો થતો રહ્યો છે. ક્યારેક વળી, કમ્પ્યુટર, પ્રિન્ટર સરીખા શૈતાની ચરખાઓએ મોહું ફેરવી લીધું હોય. અબીહાલ, પ્રિન્ટરની દોજખનો સામનો કરવાનો આવ્યો છે. આ અંકે, આથીજસ્તો, સંકલિત લેખો વિશેષપણે લેવા પડ્યા છે. ... અને આવું આવું છતાં, આ, હવે પછીના, ૩૬ અંકો પ્રગટ કરવાનો મનસૂબો પાકો રાખ્યો જ છે.

આ બારબાર વર્ષ દરમિયાન, અનેકોને સદભાવે અંકોની લ્હાણ પણ કરી છે. કરકસરનાં પગલાંં રૂપે, એ ભણી હવે ધ્યાન આપવાનું થશે અને આ આ સદભાવી યાદી નહીંવત્ થઈ જાય, એ નહીં જ ગમે; પરંતુ આગામી અંકોથી તેવું ગોઠવવું પડશે.

આજ લગીની આ વણઝારમાં, તમે અમારી જોડાજોડ ચાલ્યાં છો, અને તેને સારુ, અમે અમારો સહૃદય ઓશિંગણભાવ વ્યક્ત કરીએ, એ ય તમને ક્યાંથી ગમવાનું? આવનારા ત્રણ વર્ષમાં પણ, એ જ રીતે, તમે અમારી સાથોસાથ હો, એમ તો અમે ઈચ્છીએ જ છીએ. સાથીઓ, એક વિનંતી : તમને પરવડે તેમ હોય. તો દર વાર્ષિક લવાજમની જગ્યાએ, એક સામટા, આ બાકીસાકી ત્રણ વર્ષનું લવાજમ, આગોતરું ભરીને તમે આપણાં આ સામૂહિક પ્રવાસને ઉજમાળી પણ શકો છો. તમને મન થાય છે ને? ... તો, દિલાવરીએ તમારું સ્વાગત કરશું.

આ બારબાર વરસો વેળા, દીપક બારડોલીકરની આત્મકથાનાં બે પુસ્તકો : 'સાંકળોનો સિતમ' અને 'ઉછાળા ખાચ છે પાણી', તથા પ્રફુલ્લ દવેની 'ગાંધીની કૂંપળો' પુસ્તકરૂપે પ્રકાશિત થયાં છે. દીપક બારડોલીકરની જ નવલકથા 'ધૂળિયું તોફાન', અને "ઓપિનિયન"ના પહેલાં દસ વર્ષમાંથી ચયન થયેલો એક વાર્તાસંગ્રહ તથા અન્ય ચયન સંગ્રહ પ્રકાશનમાં છે. વળી, બટુક દેસાઈકૃત 'મણિલાલ ઝૉકટર' પણ ટૂંકમાં પ્રકાશનમાં જશે. દોસ્તો, આટઆટલાં વરસોનો આ મબલખ પાક ! હજુ અન્ય બીજાં પુસ્તકો પણ થશે. ... અને આ બધું ફક્ત ૨૦૦-૩૦૦ પ્રતની જીવાદોરી વચ્ચે સંભવિત બન્યું છે.

કોઈકે કહ્યું છે ને : બીજાને જે આનંદ આપણે આપીએ, તે આનંદ જ જાતે પૂરેપૂરો ભોગવી શકતા હોઈએ છીએ. ... વારુ, હવે પછી, આ પ્રવાસમાં, આવો આનંદ અત્ર તત્ર સર્વત્ર વિસ્તરજો. આમીન.

પાનબી.ડું :

જો બિન જ્ઞાન કિયા અવગાહે, જો બિન કિયા મોક્ ફલ ચાહે
જો બિન મોક્ કહે મૈં સુખિયા સો મૂઢન મૈં મુખિયા
- બનારસીદાસ

ઓપિનિયન

- "ઓપિનિયન" ગુજરાતી ભાષાનું માસિક વિચારપત્ર છે અને દર માસની ૨૬મી તારીખે બહાર પડે છે.
- "ઓપિનિયન"ના ચાહક ગમે તે અંકથી થઈ શકાય છે.
- "ઓપિનિયન"માં શક્ય હોય ત્યાં સુધી જહોરાખબર ન લેવાની અમારી નેમ છે.
- એમાં વ્યક્ત થતા વિચારો માટેની જવાબદારી જે તે લેખકોની છે.
- "ઓપિનિયન"માં ધોરણ અને સ્વરૂપને અનુલક્ષીને લેખકોએ પોતાની કૃતિઓ મોકલવી. હાલ પુસ્તકારનું ધોરણ નથી. પરંતુ છપાવેલી કૃતિના લેખકને જે તે અંક ભેટ મોકલવાની પ્રથા છે.
- લખાણ શાહીથી ચોખ્ખા અક્ષર અને કાગળની એક જ બાજુએ લખવું. નગામા લેખો અસ્વીકૃત બનશે.
- ભાષા સારી માઠી હશે તેને વિષે લખનારે જરા પણ અચકાવાનું નથી. અમારી શક્તિ પ્રમાણે અને સુધારી લઈશું. ઓછામાં ઓછી ગુજરાતી જણનાર વાચક પણ સામાયિકની મારફતે જેટલી દાદ લઈ શકે તેટલી દાદ દેવી એ અમે અમારી ફરજ સમજીશું.
- જેઓ લખી ન શકતા હોય તેઓ બીજાની પાસે લખાવીને લખાણ મોકલી શકે છે.

લવાજમના દર

વાર્ષિક લવાજમ આ દેશ માટે £25 તેમ જ પરદેશ માટે £40 છે. ચેક યા પોસ્ટલ ઓર્ડર અથવા ગ્રાફ્ટ Parivaar Communicationને મોકલવો.

લવાજમ - સંપાદકીય પત્રવ્યવહાર

"ઓપિનિયન"

'Kutir', 4 Rosecroft Walk, WEMBLEY, Middlesex HA0 2JZ, U.K.]

Tel. : [+44] 020 - 8902 0993

e.mail :

vipoolkalyani.opinion@btinternet.com

ભારત માટે લવાજમ ભરવાનું ઠેકાણું

Villa Bellevue

30, Avantikabai Gokhale Street, Opera House, MUMBAI - 400 004

Tel. : [022] 2386 2843

Fax : [022] 2826 1155/1166

e.mail : bharti_parekh@hotmail.com

સંપર્ક : ભારતીય બહેન પારેખ

માત્ર ભારતમાંના ચાહકોએ જ, ફક્ત Rs. 2,000ની રકમ. Vipool Kalyani ને નામે લખી મોકલવી

ગાહક પત્રિકા :

Name : .....

Address : .....

.....

Post Code : .....

Telephone : .....

e.mail : .....

Subscription : £25 / £40

Date : .....

સંપત્ક

○ 'કૃષ્ણાદિત્ય'

૧

કાલે હતી આજની પ્રતીક્ષા

આજે હવે આજની પરીક્ષા.

○

૨

કોનું પડે 'ને મુજને જડે

એવું કરો તો માલિક વઢે.

મૂળ થકી જો તંતર સડે

જબરું છો ને આખર પડે.

ચણીબોર સસલાને અડે

સઘળું આત્મ તૂટીને પડે.

હડસેલાથી ઉપર ચઢે

પડે તો સડસડાટ પડે.

અલગારી હરદમ જપે

ના આપો જે આપો બપે.

○

૩

અલ્લા ઈસુ અને રામનું નામ લો

'ને બને ત્યાં સુધી દામથી કામ લો.

જીવનના દફતરમાં સહી કરી લો

નીતિને વિરામ તમે આરામ લો.

કલમ કિતાબ 'ને કવિતા આઘાં મૂકો

મિજજે મુલાયમ તો સુરાહી જામ લો.

જાહોજલાલીમાં બસ આયનો રદ્યો

કુર્નિશ અપને આપ સુબહો શામ લો.

ફરીથી જન્મ છે 'ને ફરીથી મરણ

પહેલેથી જ જવાનો સામાન લો.

○

૪

મનમાં કિડે અંતરનાલમાં શું શું છે એ જોવું છે.

એની સામે હોડમાં જે કાંઈ ખોવું પડે તે ખોવું છે.

જીવનનો શું અર્થ છે એ પ્રશ્ન નિરર્થક લાગે છે

લોવાનું લોય છે એથીતો આ ટૂંક સમયનું લોવું છે.

થો ઠીક તાર તો બંધ કરો સબૂર કરો દાનવ સીલા

દાનવની આ બદનક્ષી શા માટે એ પાત્ર માટે જોવું છે.

ઈશ્વરના અસ્તિત્વ વિશે પુરાવો લઈને આવ્યા છો

લવે એને મળીશ ત્યારે એના જન્મનું પત્રક જોવું છે.

મંદિર મસ્જિદ 'ને બિરજાઘર દરોદિશા ધૂમી વળ્યો
મુનીમ નલીં માલિક જ્યાં છે એવું સ્થાનક જોવું છે.

○

૫

વાતાનુકૂલ ખંડમાં પ્રશ્નો પૂછાય છે

ક્યાં કેટલા ક્યારે શાથી હણાય છે.

મોઘા દસ્તાવેજ અને દસ્તખત કયાં

હાલ એ જ તો મુત્સદી મનાય છે.

દોસ્તો ય છેવટે આવી મળ્યા ખરા

દુશ્મનોના ઘાવ પરિચિત જણામ છે.

સારા એ હોય કે જવાનું એ ઠીક હતું.

જનારા એથી તો સદગત ગણાય છે.

બાકીમાં રહે શૂન્ય એવો કરો હિસાબ

કોણ જાણે પછી વ્યાજ કેવું ગણાય છે.

○

૬

તમે જે કહો છો તે કારણ નથી,

તો અબોલા સાવ અકારણ નથી.

સ્મરણની જડીબુટ્ટિ આપી તમે,

મળ્યું જાગરણ જેનું મારણ નથી.

જીવનભર જખું છું અજામિલ નથી,

આમંત્રણ નથી એ સાચું તારણ નથી.

યુગાંતરથી બેઠો છું દરવાજા પર,

ઉપેક્ષાથી મારું નિવારણ નથી.

જન્મોજનમના સાથી છીએ,

ઓળખવિધિનું કોઈ કારણ નથી.

○

૭

યુદ્ધ પછીની શાંતિનો અધ્યાય છે

ક્ષણો બધી યે બાણનો પર્યાય છે.

તમને મળવું આમ તો કેવું સહજ

યુગો સુધીનો કેટલો આયાસ છે.

દૂર ગ્રહ ઊડી જવું આસાન છે

ડેલીથી ઘરમાં એ કઠિન પ્રવાસ છે.

ના ઈલ્મદાં કે નથી પંડિત-થયો

ઢાઈ અક્ષરનો બધો વિસ્તાર છે.

જિંદગીભર બોલથી જે ના બન્યું

લો મૌનનો અંતિમ આ પ્રયાસ છે.

(બોસ્ટન, યુનાઈટેડ સ્ટેસ ઓફ અમેરિકા)

અપવીત્ર રાજભોગ : પવીત્ર શૌચાલય

○ ૨મણ પાઠક

નમાનુષાત્ શ્રેષ્ઠતરંહીકીચીત્

(પાઠાભારત)

આ સૃષ્ટીમાં-સંસારમાં માનવીથી ઉચ્ચતર અન્ય કોઈ જ પદાર્થ કે પ્રાણી નથી. વળી, બધાં જ મનુષ્યો સરખાં છે. ઉચ્ચ નીચનો ભેદ મીથ્યા છે, તે ધર્મનો વીરોધી છે. ધર્મ, કદાચ ધર્મ સર્વનો આ સીદ્ધાંત યથાર્થ સમજવા તથા પાલન કરવા યોગ્ય છે. જેની આજે સંભવતઃ સૌથી વધુ તાતી તથા તાકીદની અનીવાર્યતા પ્રતીત થાય છે. અત્ર. તત્ર. સર્વત્ર.

અહીંસા પરમો ધર્મ :- આ સીદ્ધાંત ઉપર જૈનધર્મ તથા બૌદ્ધધર્મ સર્વોપરી ભાર મુક્યો, જેનું કારણ એ હતું કે, ધર્મમાં કે ધર્મને નામે સમાજજીવનમાં, વ્યવહારમાં અને ખાસ તો કર્મકાંડમાં ઘોર હીંસાનું વર્ચસ્વ જામી ગયું હતું. પશુબલીથી માંડીને તે નરબલી સુધીનાં હીંસક વીધી-વીધાનોનું પ્રચલન અતીવ્યાપક બની ચુક્યું હતું. એ જોઈ મહાવીર સ્વામી અને ગૌતમ બુદ્ધ જેવા કરુણાપુરુષો તીવ્ર રીતે વ્યથીત થતાં તેઓએ અહીંસા, કરુણા અર્થાત્ જીવદયાને સર્વ પ્રથમ પ્રાધાન્ય આપતો નવો ધર્મ પ્રબોધ્યો, જે મુળભુત રીતે માનવતાવાદી હતો. વધુમાં, વળી આવી હીંસાઓ કોઈ ઈશ્વર કે દૈવી તત્ત્વ-તત્ત્વોને નીમીતે આચરાતી હતી. આથી આ નવા માનવતાવાદી ધર્મ સંપ્રદાયો નીરીશ્વરવાદી બન્યા. તેઓએ પ્રબોધ્યું કે, આ સૃષ્ટીનો કર્તાહતા કોઈ ઈશ્વર નથી; સંસારની ગતી, એનું સંચલન કેવળ કર્મ આધારીત જ છે.

ઈશ્વરના કર્તૃત્વનો અથવા તો તેના અસ્તીત્વનો જ અસ્વીકાર કરવો અને સૃષ્ટીને કર્મના સીદ્ધાંત અનુસાર ગતી કરતી સીદ્ધ કરવી. આ સીદ્ધાંતનો મર્મ જ્યારે હુ વીચારું છું, ત્યારે બૌદ્ધ અને બૌદ્ધથીય અમુક અંશે વીશેષ તો જૈનધર્મ, મને રેશનાલીઝમ-વીવેકબુદ્ધિવાદની ખુબ નજીક જતો પ્રતીત થાય છે. કારણ કે રેશનાલીઝમમાં પણ ઈશ્વરના ઈનકારનો તથા કાર્ય-કારણના સીદ્ધાંતનો જ પાયા રુપે સ્વીકાર છે. શ્રી મહાવીર સ્વામીએ ભારપુર્વક પ્રતીપાદીત કર્યું કે, આ જગતનો કોઈ કર્તા નથી અને જીવોને સુખદુઃખનું વરદાન કે સજા આપનારું કોઈ શક્તિમાન તત્ત્વ નથી. એને બદલે આ બધી જ પ્રક્રિયા-લીલા કર્મના સીદ્ધાંત મુજબ ચાલ્યા કરે છે, અને આવા કર્મમાં વળી પ્રાધાન્ય શેનું? આ બહુ ઉત્તમ બોધ છે કે જેનો સર્વ પ્રથમ આચાર તે અહીંસા-જીવદયા. મારા મતે, રેશનાલીઝમના પાયામાં પણ આ જ કરુણાનો સીદ્ધાંત પ્રેરક પરીબળ લેખાય : માનવકરુણા. જૈન તથા બૌદ્ધધર્મોનું વળી એક વીશેષ મંગળ પ્રદાન તે સમાનતા, મનુષ્યમાત્ર સમાન છે એવો આદેશ. આ ધર્મોના આઘ સ્થાપકોએ ઉચનીચના કે છુતાછુતના ભેદભાવવાળી વર્ણવ્યવસ્થાનો ઉગ્ર વીરોધ કર્યો : સમ્યક્ દર્શન, સમ્યક્ જ્ઞાન તથા સમ્યક્ ચરીત્ર- આ સમ્યક્ એટલે જ સત્ય અને સામ્ય. રેશનાલીઝમમાં પણ નીર્વાવાદ તથા પુર્ણ સત્ય સીવાયની કોઈ વીભાવના સ્વીકાર્ય નથી. અને તેય માનવીના હીતાર્થે જ.

માનવ માત્રની સમાનતા તથા માનવકરુણા પર ભાર મુકવાનો આવો વીચાર આજે મનમાં આવવાનું કારણ તો, મનને અસ્વસ્થ કરનારા એક સમાચાર અથવા તો ચર્ચાપત્રમાં રહેલું છે. આજેય ધર્મમાં માનવ-માનવ વચ્ચેના ઉચનીચના ભેદભાવ અને એમાંથી પગટતી લાગણીહીનતા કે નીર્દયતાનું પ્રાબલ્ય ઘણું જ વધી પડ્યું છે. કેવળ ધર્મભેદને કારણે અથવા તો ધર્મના આદેશ અનુસાર બીજાને કે સામાને નીચો માનવો, શત્રુ ગણવો એ ધમ્મદિશનો કેવો ભયાવહ વદતોવ્યાઘાત લેખાય? અને આવા ભેદભાવના કર્મકાંડને વશ

ધર્મ-ધુરંધરો કેવાં અવીચારી કૃત્ય આચરી બેસે છે ! એનો એક દુખદ છતાં નેત્રદીપક નમુનો તે આ સમાચાર કે ઘટના છે. કેવળ ધર્મને કારણે એક માણસ અન્ય વ્યક્તિને આટલી હદે અછુત ગણે અને એવી ધાર્મિક કુમાન્યતાને વશ થઈ, વળી આલું અમાનવીય કૃત્ય કરી બેસે, ત્યારે આપણે ઈચ્છીએ કે પુનઃ પુનઃ માનવજાતને જગાડવા શ્રી મહાવીર સ્વામી કે ભગવાન બુદ્ધઅવતરણની ઘટના આજે બને !

પ્રસ્તુત સમાચાર કે ચર્ચાપત્ર નીચે મુજબ વાંચવામાં આવ્યું : જે વાંચીને મીત્ર કૃષ્ણકાંતે તત્કાળ મને ફોન કર્યો કે, 'કંઈક લખો!' જે કે તત્કાળ તો જવાબમાં મેં કહ્યું કે, 'આભ જ કાર્યું હોય ત્યાં થીંગડાથી શું વળે?' ચર્ચાપત્રકાર શ્રી વીનોદ એલ. પટેલ લખે છે : ઓરીસ્સાના સુપ્રસીદ્ધ જગન્નાથ મંદીરમાં કોઈ વીદેશી(એટલે કે વીધર્મી) યાત્રાળુ પ્રવેશી જતાં, મંદીરના પુજારી સંચાલકોએ માની લીધું કે, ભગવાન જગન્નાથને ધરાવવા માટે તૈયાર કરેલો રાજભોગ-પ્રસાદ એથી અપવીત્ર થઈ ગયો ! જાણો છો? ઉક્ત રાજભોગની આ વાનગીઓનો ખર્ચ? એની કુલ કીમત પુરા દસ લાખ રુપીયા જેટલી હતી ! આ પ્રસાદ એક વીધર્મી મુલાકાતીના ઓછાયાથી અપવીત્ર થઈ જતાં, તે ભગવાનને ધરાવવા માટે તો નકામો બની ગયો. પરીણામે મંદીરના ધુરંધરોએ નીજીય લીધો કે, દસલાખ રુપીયાની આ તમામ સામગ્રી જમીનમાં દાટી દેવી અને મંદીરના રસોડાને ખુણે ખાંચરેથી બરાબર ઘોઈઘોઈને, પુનઃ પવીત્ર બનાવી દેવું ! ચર્ચાપત્રીએ આ કૃત્યને આત્પંતીક તથા ઘૃણાસ્પદ પગલું લેખાવ્યું છે. વધુમાં હું તો એને માનવવીરોધી, લાગણીહીન, નીર્દય પગલું પણ લેખાવવું વધુ પસંદ કરું. મારા મતે પ્રથમ તો, ભગવાનને ધરાવવા તથા એ પછી ભક્તોને આરોગી જવા માટે દસ લાખ રુપીયાનો રાજભોગ બનાવવો એ કૃત્ય જ અમાનુષી, ગુનાહીત લેખાય; કારણ કે આ રાજ્માં અને આ વીધર્મમાં કરોડો માણસો એક ટંકનું ભોજન પણ માંડ પામે છે અને રાત્રે ભુખ્યા કે અધભુખ્યા સુએ છે. જગન્નાથ એટલે તો આ જગતનો સ્વામી-સર્જનહાર, પાલક કે પીતા. તે શું એટલો બધો લાગણીહીન સંભવે કે જ્યારે એનાં કરોડો સંતાનો રોજીદા સાદા આહાર માટે ટળવળતા હોય, ત્યારે જગન્નાથ એવો તે પરમેશ્વર મોઘીદાટ તથા ભીન્ભીન્ એવી સ્વાદભરપુર વાનગીઓ ચેનથી આરોગે? આને આપણે માણસના કઠોર ઠ્ઠદયનું કુર કર્મકાંડ જ શા માટે ન ગણીએ?

સામાન્ય બુદ્ધિપુત્ર કે સમજદારી ભર્યો, માનવીય ઉપાય તો એ જ લેખાય કે ચર્ચાપત્રી સુચવે છે તેમ, પ્રસ્તુત પ્રસાદ ગરીબગુરુબાંને, ભીખારીઓને ખવડાવી દેવો જોઈતો હતો; અથવા તો એ પ્રસાદેય અપવીત્ર હોવાથી અધાર્મિક પ્રતીત થતું હોય તો, ઢોર-ઢોખરને ખવડાવી દઈ શકાય. પરંતુ આમ સાવ અવીચારી, અમાનવીય તથા ઠ્ઠદયહીનભાવે, માનવીની આવી મુળભુત જરુરીયાતની ચીજવસ્તુને છેક જમીનમાં તે દાટી દેવાય? કોઈને અન્યથા વીચાર સરખોય કેમ ના આવ્યો?

તે દીન આંસુભીનાં રેં
હરીનાં લોચનીયાં મેં દીઠાં !

***

ગત પ્રજાસત્તાક દીન ૨૬મી જાન્યુઆરીની સવાર મારે માટે તો સાચા અર્થમાં દીન પ્રજાના દીન જેવી રહીયાળી બની ગઈ ! કારણ કે તે સવારે અમે પુરાં પાંચ ગામમાં જાહેર સંજાસનું ઉદ્ઘાટન કર્યું, સંજાસનું ઉદ્ઘાટન એવો હાસ્યાસ્પદ લાગતો આ શબ્દપ્રયોગ આજકાલ અમારા બારડોલી પ્રદેશમાં એક સુમંગલ હકીકત રુપ બની રહ્યો છે. મીત્રો અને જણાસુઓ પુછે-પુછાવે છે કે, વંચીતો માટેની પેલી શૌચાલય યોજનાનું શું થયું? તેઓની જાણ ખાતર, અમારો જવાબ સર્વ વાતે ખોત્સાહક જ છે કે, સુંદર, અદ્યતન શૌચાલય તૈયાર છે, એટલાં પવીત્ર કે એમાં કોઈ પણ વીદેશી, કોઈ પણ ધર્મી જઈ શકે ! પેલાં પાંચ છ ગામોમાં એનું ઉદ્ઘાટન કરતાં, એની સુંદરતા-સ્વચ્છતા અમે નજરે જોઈ, અન્યત્ર એવું જ બાંધકામ ચાલુ પણ છે. આમ આ તો જાહેર શૌચાલયો જ છે; પણ એક બે ગામોમાં તો, વ્યક્તીગત ધોરણે સંજાસ-

બાથરૂમ બંને । આ તો અભુતપુર્વ કામ જ થયું કહેવાય. તે તે ગામના ગામજનો-નાગરીકોને ધન્યવાદભરી અંજલી અર્પવા અર્થે જ, અને એનો નામોલ્લેખ કરી લઈ કે. ડુંગરા(બે એકમ), બાબેન. અસ્તાન, પરોષા. એના. શામપુરા, મોતા, નસુરા, બમરોલી, પથરોજા, વાલોડ. બગુમરા વગેરે. કોઈ કદાચ પ્રશ્ન કરે કે, અહીં આ હકીકતનો ઉલ્લેખ શા માટે? તો સ્પષ્ટતા કરું કે, મુળ આ વીચાર રેશનાલીઝમનો, જે આ કટાર દ્વારા જ પ્રસ્તુત થયેલો : 'ધર્મસ્થાનો નહીં; સંઝસ બાંધો ।' પુ. મોરારીબાપુને આ વીચાર ગમી ગયો અને તેઓશ્રીએ બારડોલીમાં રામકથા દ્વારા લગભગ દોઢ કરોડ રુપીયાનું ફંડ એકઠું કરી આપ્યું... આજે તો પુ. મોરારીબાપુથી માંડીને તે માનનીય મંત્રીશ્રીઓ પણ હાકલ કરી રહ્યા છે કે, દેશને હવે વધુ ધર્મસ્થાનોની જરૂર નથી, એને બદલે સંઝસ બાંધો । ત્યારે,

આજે આંસુભીનાં રે,
હરીનાં લોચનીયાં મેં દીઠાં ।

પણ એ આંસુ હર્ષનાં, આનંદનાં છે.

(૪૦૩-નટરાજ એપાર્ટમેન્ટ, સરદારબાગ, બારડોલી-૩૦૦૦૦૦ જીલ્લે-સુરત) - ફોન : (૦૨૬૨૨) ૨૨૨ ૧૭૬

(શનીવાર તા. ૧૭ માર્ચ, ૨૦૦૭ના, સુરતના દૈનિક 'ગુજરાતમીત્ર'માં છેલ્લા ત્રીસેક વરસથી ચાલતી લેખકની લોકપ્રીય કટાર 'રમણભ્રમણ'માંથી સાભાર)

'હું બાલુભાઈ...'

○ રોહીત પંડ્યા

તમે બાલુભાઈને પહેલી વાર મળ્યા લગભગ ત્રીસેક વર્ષ પુર્વે. ખરેખર તો તમે જોયા જ હતા; મળ્યા નહોતા. મળવાનું તો પછી થયું. અવારનવાર થયું.

સાંજનો સમય હતો. હોબોકનની એક સાંકડી ગલીમાં, માથામાં બરાબર તેલ નાખી વ્યવસ્થિત વાળ ઓળીને, બુશકોટ-લેદા માં સજ્જ થઈને, પગમાં રબરનાં સ્લીપર પહેરીને એક માણસ કુટપાયની ધાર પર ઉભો હતો. લાગતું તું કે કોઈની રાહ જોઈ રહ્યો હતો. ઉચી ડોક સામેથી આવતી બધી કારને જોઈ રહ્યો હતો. કોઈ કાર ધીમી પડતી લાગે કે તરત જ કુટપાયની ધાર પરથી નીચે આવીને બે પાર્ક કરેલી કારની વચ્ચે ઉભો રહી જતો. કોઈક ડ્રાઈવર કાર પાર્ક કરવાની ચેષ્ટા કરે તો તે હાથથી આગળ વધવાની સંજ્ઞા કરતો અને તે ના માને તો 'ધીસ ઈઝ માય પાર્કિંગ' બોલીને કારની જગ્યાએ ઉભો રહેતો.

એ માણસનું નામ હતું બાલુભાઈ. પછી ખબર પડી કે બાલુભાઈનું તો એ રૂઢીન હતું અને તેમની પાસે કોઈ કાર પણ નહોતી. મીત્રને મદદ કરવાના ધર્મે જ્યારે જ્યારે પણ ભીડ પડે ત્યારે મીત્ર માટેનું કારનું પાર્કિંગ બાલુભાઈ સાચવતા. તે દીવસે તો તમે માત્ર જોયા જ હતા, પછી મળવાનું પણ ભાગ્ય પ્રાપ્ત થયું. તેમણે જાતે જ તેમનો પરીચય આપ્યો. 'હું બાલુભાઈ.' જે રીતે તેમણે 'હું બાલુભાઈ' કહ્યું કે તે પછી કોઈથી ક્યારેય 'બાલુ' બોલી શકાયું નથી. કેટલાંક નામો જ એવાં હોય છે કે 'ભાઈ' ઉમેર્યા વગર અધુરાં લાગે. બાલુ એમાંનું એક છે.

તમે બાલુભાઈને જોયા, મળ્યા અને પછી લાગ્યું કે તમે પહેલાં પણ આ માણસને મળી ચુક્યા છો. તમારી સાથે જ લગભગ ઉછર્યા. સાથે સાથે જ લખોટી અને ગીલ્લી-દંડા રમ્યા. ગળામાં દક્તર ભેરવીને સ્કુલમાં સાથે જ ભણતર લીધું. તમે જ ક્યાંક ગોથું ખાઈ ગયા. બાકી બાલુભાઈ કેમ ભુલાય? બાલુભાઈ તમારી અસપાસ જ હતા. સચરાચર-સર્વવ્યાપી. એ જ બુશકોટ-લેદો અને રબરનાં સ્લીપર પહેરીને કારપાર્કિંગ સાચવીને ઉભા રહેલા બાલુભાઈ. ક્યારેક તમે

તેમને ઝભ્ભો અને લુંગીમાં પણ જોયા હોય તો ક્યારેક શર્ટ, પ'ટ અને શુભમાં પણ જોયા હોય. જો કે ત્યારે અંદર બીજું પણ પ'ટ હોય જ; કારણ કે સેલમાં આવેલું પ'ટ તેમની સાઈઝમાં મળે જ નહીં અને સેલ-પ્રાઈઝ એટલી સસ્તી હોય કે લેવાનો લોભ રોકાય નહીં. એટલે બાલુભાઈ મોટી સાઈઝના પ'ટ નીચે બીજું રંગ્યુલર સાઈઝનું પ'ટ પહેરી લે. શીયાળામાં તો એ વ્યવસ્થા ખુબ કામ લાગતી. એવું જ શુભની બાબતમાં. તેમના પગ નાજુક અને નાના. સેલમાં એમની સાઈઝ મળે જ નહીં. શુભ એટલા તો ગમી જાય કે બાલુભાઈ લઈ જ લે અને પછી બે જાડં મોજાની જોડ પહેરી લે અથવા તો ડબલ સપ્ટરી નાખી લે.

બાલુભાઈ આમ તો મુળ વડોદરાના; પણ સાચું પુછી તો બાલુભાઈને સ્થળ અને કાળનાં બંધનોમાં બાંધી ન શકાય. તે વડોદરાના પણ હોઈ શકે અને અમદાવાદના પણ, આણંદના હોઈ શકે તો નડીયાદના પણ. તે હોબોકનમાં હોઈ શકે તો એડીસનમાં પણ હોઈ શકે. તમે તેમને પટેલ બધર્સમાં નીરાંતે કાળજીપુર્વક કુણાં ટીંજોળાં વીણતા જોઈ શકો અથવા તો ડાઘ વગરની વાલોર. ગમે તે સ્ટોરમાં. ગમે ત્યારે, ક્રીમત લખેલી હોય તો પણ ભાવતાલની રકઝક કરતા જોઈ શકો. તે જ્યારે કારનું પાર્કિંગ સાચવતા ન હોય ત્યારે તમે તેમને મંદીરમાં જોઈ શકો, મુરારીબાપુની રામકથામાં કે રમેશભાઈની ભાગવત સત્તાહમાં જોઈ શકો. બાલુભાઈ અત્યંત ધાર્મિક અને ગીતામાં વજ્રવેલ સ્થીતપ્રજ્ઞ. હજી સુધી કમ્યુટરને તેમણે હાથ સુધમાં લગાડ્યો નથી. ક્યાંક આંકડાઓની વાત આવે તો તરત વેઠા ગણવા માંડે. હજી પણ 'ગુજરાત સમાચાર' નીયમીત વાંચે છે અને સાંજે જમીને આંટો મારવા નીકળે ત્યારે જલોજામાં માણેકચંદ ભરીને પાડોશના ક'ન્ડી સ્ટોરમાં જઈને અડધો કલાક તડકા મારી આવે છે. દુનીયા આખી દોડતી હોય અને બાલુભાઈને જુઓ તો કારનું પાર્કિંગ સાચવીને ઉભા હોય. 'વાઈકમાં બહુ મગજમારી ન જોઈએ.' તમને એ વાક્યનો અર્થ ક્યારેય સમજાયો નથી અને તેથી જ એમાં કોઈક ગુઢ રહસ્ય છુપાયું હશે એવું તમે માનો છો.

બાલુભાઈને તમે ભોંયતળીયાના માણસ કહી શકો. હજી આજે પણ બેઝમેન્ટમાં રહે છે પત્ની સાથે. બાળકો બેઝમેન્ટમાં જ જનમ્યાં. ઉછર્યાં, મોટાં થયાં, પરણી ગયાં. પોતાનું ઘર વસાવ્યું; પણ બાલુભાઈ ત્યાંના ત્યાં જ. એવું નથી કે એમને કશી ઈચ્છાઓ નથી, કશી મહેચ્છાઓ નથી. બાકી નાની નાની ઈચ્છાઓમાં, નાનાં નાનાં સુખોમાં એ રાચતા અને સંતોષ એ જ સાચું ધન માની જીવતા. અઠવાડીયામાં બે-ત્રણ હીન્દી ફીલ્મો જોવાની. એક વાર પીઝા અને એક વાર પાણીપુરી ખાવાનાં તે ખાવાનાં જ અને તે પણ ઘરે જ. બહારનો પીઝા તેમને ન ભાવે. ગળામાં ડયુરો બાઝે અને પાણીપુરીનું પાણી તો તેમની પત્નીના હાથનું જ ભાવે. ક્યારેક બહુ ખુશ થઈ જાય તો બોલી નાખે. 'ચાલ, આપણે પાણીપુરીનો ખુમચો ખોલી નાખીએ.' બસ એટલું જ. પછી કંઈ નહીં. 'વાઈકમાં બહુ મગજમારી નહીં જોઈએ.' અને એટલે જ કોઈક રેસ્ટોરાંમાં અચાનક-અકસ્માતે પણ તેમનો ભેટો તો ધાય જ નહીં. ક્યારેય કોઈ મેળાવડામાં, ઉજવણીમાં, ઉત્સવમાં ક્યાંય તમને બાલુભાઈ ન મળે. ભીડથી એ દુર ભાગે છે અને એટલે જ ત્રીસ વર્ષ પહેલાં તમે જે બાલુભાઈને જોયા હતા એ આજે પણ એવા ને એવા જ લાગે છે. જળકમળવત્ જીવ્યે જાય છે. ટેક્લોનનું કવચ ધારણ કરીને.

આજથી લગભગ ત્રીસેક વરસ પહેલાં બાલુભાઈ પોતાનું ગામ છોડીને અમેરીકા આવ્યા ત્યારે ડૉલરનો ભાવ પાંચ રુપીયા હતો અને ત્યારે તેમણે નક્કી કર્યું હતું કે પાંચેક વરસ રહીને તનતોડ મહેનત કરીને લાખ-બે લાખ રુપીયા બનાવીને પાછા ઈન્ડિયા જતા રહેવું. અમેરીકામાં તેમને અલીબાબાની ગુફા મળી ગઈ. 'ખુલ જા સીમ સીમ'ની સાથે ગુફા ખુલી ગઈ. ડૉલરનો ભાવ હવે આજે લગભગ ૪૫ રુપીયા થઈ ગયો. લાખ-બે લાખ નહીં પણ લાખો રુપીયા બચાવ્યા છે. ગુફાનો દરવાજો બંધ છે. બાલુભાઈ મંત્ર ભુલી ગયા છે અને ગુફાનો દરવાજો ખુલતો નથી.

(બે દાવકાથી, અમેરીકાથી પ્રકાશીત થતા કીશોર દેસાઈના
ત્રૈમાસિક 'ગુજરી' ડાયજેસ્ટના જુલાઈ-૨૦૦૪ના અંકમાંથી સાભાર)

[48-30 37street, LONG ISLAND CITY, NY 11101
U.S.A.)
e.mail: rohitpandya@hotmail.com

(સહભાવ : 'સ-૩ ઈ-મહેફીલ', વર્ષ : બે, અંક : ૭૧, માર્ચ ૪,
૨૦૦૭)

સુતેલું એક સંભારણું

૦ કાન્તી મેપાણી

મુંબઈની એલ્ફીન્સ્ટન કૉલેજનો વાર્ષિકોત્સવ.
વાર્ષિકોત્સવમાં કૉલેજનાં જુદાં જુદાં મંડળો ભાગ લે. અમારું ગુજરાતી
સાહિત્ય મંડળ પણ એમાં પોતાનો કાર્યક્રમ આપે.

એ વર્ષે મંડળે એક ગુજરાતી નાટક આપવાનું નક્કી કર્યું.
ગુજરાતીના પ્રૌઢસર અને ગુજરાતી સાહિત્ય મંડળવાળાઓએ મળીને
પ્રાગજી ડોસ્તાનું 'કઘાગરો કંથ' નાટક ભજવવાનું નક્કી કર્યું. નાટકમાં
ત્રણ જ પાત્રો : પત્ની, પત્ની અને પાડોશી.

પત્નીનું પાત્ર ભજવવા કૉલેજની કોઈ છોકરી તૈયાર થાય
નહીં એવો એ જમાનો. માત્ર ભણતી વખતે એક જ ખંડમાં બેસવું પડે.
એ સીવાય છોકરા-છોકરીઓના અલગ ચોકા. છોકરા-છોકરીઓને
કોઈ સાથે જુએ તો એની વાતો થાય, એની ચર્ચા ચાલે. બીજાં છોકરાં-
છોકરીઓ એમને ટીકીટીકીને જોયા કરે. ભુલેચુકે કદી કોઈ છોકરી કોઈ
છોકરાને બોલાવે તો એ છોકરો રાજી થઈ જાય; પણ બીજા છોકરાઓ
મનમાં જલ્યા કરે-જાણે કે પોતે લાડવો ખાધા વીનાના રહી ગયા.

આવા વાતાવરણમાં કોઈ છોકરી કશીય લેવાદેવા વગર
નાટકમાં બીજા છોકરાની વહુ બનવા તૈયાર થાય? ઘણી વાર તો આવી
પરીસ્થિતિમાં નાટકની કાયાપલટ કરવી પડે.

આખરે એક હીરા નામની છોકરી હીમત કરીને પત્નીનું પાત્ર
ભજવવા તૈયાર થઈ ગઈ. પાડોશીના પાત્રમાં સુજાતા દેસાઈ અને બીજી
એક બહેન.

નાટકનાં રીહર્સલ મુંબઈના ભારતીય વીદ્યાભવનના સ્ટેજ
પર કરીએ. ભારતીય વીદ્યાભવન એ વખતે મુંબઈમાં નવું નવું ખુલેલું,
જે મુંબઈની કલાપ્રવૃત્તિઓનું ધામ કહી તો ધામ બની ગયેલું.

અમારા ગુજરાતી સાહિત્ય મંડળવાળાઓ કંઈક લાગવગ
લગાડી એ વખતના ગુજરાતી તખ્તાનાં જાણીતાં નામ ચન્દ્રવદન ભટ્ટ
અને નીહારીકા દીવેટીયાને નાટકનું દીગ્દર્શન કરવા મનાવી લાવેલા.
નાટકનું દીગ્દર્શન ચાલે અને વચ્ચે વચ્ચે ચન્દ્રવદન ભટ્ટ અને
નીહારીકાબહેનની ગોષ્ઠી ચાલે. એ વખતે અમારામાં જુવાની પાંગરતી
હતી એટલે અમે તો જાણે રમણલાલ વસંતલાલ દેસાઈની કોઈ
નવલકથા વાંચતા હોઈએ એવો આનંદ અનુભવીએ. એ બંને જણાંની
અનુકુળતાએ અમારા નાટકનાં રીહર્સલો ગોઠવાય.

આવી તૈયારી પછી એક દીવસ મુંબઈના સુંદરાબાઈ હોલના
તખ્તા પર આ નાટક રજુ થયું. સમારંભના પ્રમુખસ્થાને હતા મુંબઈ
હાઈકોર્ટના એ વખતના જજ ડૉ. ડી. જી. વ્યાસ. ઓડીટોરીયમ 'જમ-
પેક 1' એલ્ફીન્સ્ટન કૉલેજના ગુજરાતી વીદ્યાર્થીઓ પોતાના ભાઈબંધ-
દોસ્તારો, ઓળખીતા પાળખીતાઓને ઉચકી લાવેલા...ક્યાં ટીકીટના
પૈસા ખરચવાના હતા તે ચીંતા કરવાની હોય? નાટકમાં કૉલેજનાં
છોકરાં-છોકરી પત્ની-પત્નીનો રોલ ભજવવાનાં છે એ સમાચારને
કારણેય સુંદરાબાઈ હોલ આખોય ભરાઈ ગયો હોય !

પડદો ઉચકાયો. નાટક શરુ થયું :

કલબો. સામાજીક કાર્યક્રમો, મહીલામંડળો, બહેનપણીઓ
અને શબ્દપીંગમાં મહાલતી પત્નીને ઘર સામું જોવાનો ટાઈમ નથી. ઘર,
વર અને ઘોડીયામાં સુતેલા બાળકને મુકીને એ કલબની મીટીંગમાં
હજરી આપવા જતી રહે છે. ખાદીની ચોરણી અને ઝલ્લામાં બેઠેલો
પત્ની બાળકને ધીરે ધીરે હીંગોળી રહ્યો છે.

થોડીક વારે ઘોડીયામાં સુતેલું બાળક રડે છે. પત્ની, બાળકને
જોરથી હીચકા નાખે છે. પણ બાળક તો ભુખ્યું થયું છે. રડતા બાળકને
છાનું કેવી રીતે રાખવું? કંથ મુઝાય છે. બાટલીમાં દુધ પીવડાવવાનું એ
વખતે હજી શરુ થયું નહોતું.

મુઝાયેલો પત્ની બાળકને તેડે છે. તોય બાળક છાનું રહેતું
નથી. આ બધી ધમાલ સાંભળી પાડોશમાં રહેતાં બહેન આવી પહોંચે
છે. અકળાયેલો, લાચાર પત્ની રડતાં બાળકને છાતીસરસો ચાંપી
પાડોશી બહેન આગળ મોટેથી ઠુઠવો મુકે છે : 'મને તો થાય છે કે કે
બાબાને ધવડાવીને છાનો રાખું; પણ હું એને ધવડાવું કેવી રીતે?'

આ ડાયલોગના શબ્દો અને રોતલ અવાજ પર ઓડીયન્સ
આફરીન પોકારી ઉઠેલું. તાળીઓના ગડગડાટ અને વન્સ મોરની
ચીચીયાચીઓ ! આગળની હારોળમાં બેઠેલા અમારા પ્રો. શ્રી. કે. બી.
વ્યાસ અને અતીથીવીશેષ ડૉ. ડી. જી. વ્યાસ ખડખડાટ હસી પડેલા !

અત્યારે-આટલાં બધાં વર્ષો પછી નજર સામે દેખાય છે એ
દશ્ય...એ દશ્ય મારી સ્મૃતિમાં સોસરવું ઉતરી ગયું છે; કેમ કે તે રડતા
પત્નીનો રોલ મેં કરેલો! હાલ હું અહીં અમેરીકામાં નીવૃત્તી ભોગવું છું.
પાડોશી બનેલાં સુજાતાબહેન મુંબઈ હાઈકોર્ટમાં જસ્ટીસ છે. કોઈ વાર
વીચાર આવે છે : હીરાબહેન ક્યાં હશે ?

(સન ૨૦૦૪માં પ્રકાશીત લેખકના પુસ્તક, 'ખોવાયેલા ચહેરા',
પ્રકાશક : 'ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી', જુનું વીધાનસભા ભવન,
સેક્ટર-૧૭, ગાંધીનગર-૩૮૨ ૦૧૭ : ૫૪-૧૬૦ : મુલ્ય-૮૫
રૂપિયા)માંથી સાભાર)

[B-9/37 Khira Nagar S/ V. Road, Santacruz (West),
MUMBAI - 400 054, India]
ઈ-મેઈલ સંપર્ક : mkantilal@aol.com

(સહભાવ : 'સ-૩ ઈ-મહેફીલ', વર્ષ : બે, અંક : ૮૩
જાન્યુઆરી ૭, ૨૦૦૭)

હમને તો જબ કલીયાં માંગી..

૦ રાહુલ શુક્લ

ફીલ્મ 'પ્યાસા'માં ગુરુ દત્ત કવી વીજયનું પાત્ર ભજવે છે અને
રહેમાને આપેલી પાર્ટમાં પોતાની પ્રેમીકા જે હવે રઈસ રહેમાનની
બીવી છે, તેને ઉદેશીને સાહીર લુધીયાનવીની લખેલી દર્દભરી કવીતા
ગાય છે :

જાને વો કૈસે લોજ થે જાનકે પ્યાર કો પ્યાર મીલા,
હમને તો જબ કલીયાં માંગી કાંટોં કા હાર મીલા.

તો મને એ ગીત સાંભળીને મનમાં ધાય કે એમને કહું કે,
'ભલા આદમી, તમારે કળી જોઈતી હતી તો કાંટા સ્વીકારવા જ શું કામ
જોઈએ? ધારો કે તમે એક વસ્તુ લેવા ગયા હો અને ભુલથી ભળતી જ
વસ્તુ લઈને આવો, તો પછી જેવી એ વાતની ખબર પડે કે તરત એ
વસ્તુ બદલાવવા પાછા જવું જોઈએ. એને બદલે, તમે યાર, કાગળ અને
પેન લઈને દર્દીલી કવીતા લખવા બેસી જાઓ છો!'

અને પ્રેમ સીવાયના કોઈ પણ અનુભવ ઉપર તમે આવી વાત
લખો તો લોકો સાહીર લુધીયાનવી પર અને તમારા પર હસે. ધારો કે

તમે એમ કહો કે, 'જાને વો કેસે લોજ થે જીનકો તુપર માર્કેટ સે ગોસરી મીલી, હમને તો જબ ટમાટર માંજે પથ્થર કી થૈલી મીલી.'

અને ઘરે આવી ગમખવાર મોઢે ગોસરીની થેલી પત્નીના હાથમાં આપો. એ કહે, 'આ શું લાવ્યા? આજે ખીચડી કરી છે, સાથે ડુગળી, ટમેટાંની કચુંબર કરવાની છે. તમને પાથમાર્કમાં ટમેટાં લેવા મોકલ્યા હતા. તેને બદલે તમે પથરાની દસ પાઉં-ડની થેલી લઈને આવી પહોંચ્યા?'

અને તમે કહો, 'પણ આમાં મારો વાંક જ નથી. મેં તો ટમેટાં જ માંગેલાં; પણ એ લોકોએ પાણા આપ્યા.' પછી તમે ઉદાસ અવાજે કહો, 'ન જાણે કેવાં નસીબ હશે એ લોકોનાં, જે ટમેટાં લેવા જાય અને ટમેટાં લઈને આવે.'

આ લેખના લેખકને, ગુરુ દત્ત કે સાહીર લુધીયાનવીને સામે બેસાડીને પ્રશ્ન પુછવાની તક મળી હોત તો એમ પુછત કે:

'આમાં તમે દુનીયાને દોષ દો છો; પણ તમારો પોતાનો કોઈ વાંક ખરો?'

એ કહેશે, 'ના, મેં તો ટમેટાં જ માંગેલાં.'

'પણ સાચા સ્ટોરમાં જ ગયેલા ને? પાથમાર્કને બદલે હોમડેપોમાં તો નહોતા પહોંચી ગયા ને?'

એ કહે, 'બનતાં સુધી તો પાથમાર્કમાં જ ગયેલો.'

પછી-તો સવાલ. 'પણ ભાવ પ્રમાણે પુરતા પૈસા આપીને ટમેટાં માંગેલા ને?'

એ કહે, 'ભાઈ, આ પૈસાની લેવડ-દેવડની દુનીયા અમારા કવી-ફદયને ન સમજાય.'

◆◆◆

ત્રીસ વર્ષ પહેલાં કોલેજનાં વર્ષો દરમીયાન કનુ ચૌહાણ નામના મારા એક મીત્ર હતા જે 'સલીલ'ના ઉપનામે સુંદર પ્રેમ કવીતા લખતા. આલેખના લેખક વાતચીતો લખતા. સલીલ વાતલેખકને અવ્યવહારુ સમજતો, હું કવીઓને અવ્યવહારુ સમજતો. ઉડેઉડે અમને બંનેને ખબર હતી કે અમે બંને સાચા હતા.

સલીલનાં પ્રેમ કાવ્યો. એમના ઘરથી ત્રણ ઘર મુકીને રહેતી શોભના પર લખાતાં હતાં. એક વાર સલીલે શોભના પર લખેલી કવીતા મને બતાવી.

ખીચે તું યાદ આવે છે ,

ફદય આંધી મચાવે છે .

મને થયું, કવીતા લખવાને બદલે ભલા જોરથી બુમ પાડશો તોય શોભના સાંભળી શકશે. એક વાર શોભના ચાર દીવસ માટે મુંબઈ ગઈ હતી તો સલીલે કવી તા કરી:

તારા વગર

પુરું નગર

સુમસામ લાગે છે .

શોભનાને એ અવાર નવાર મળતા; પણ કોઈ વાર ફોડ પાડીને વાત ન કરી શકે. મેં કહ્યું, 'ચાર. ચોખ્ખે ચોખ્ખું પુછી લો ને કે: મારી સાથે જીંદગી ગુજારવી છે? મારાં બાળકોની મા બનવું છે?'

સલીલ કહે, 'એવું પુછીને હું મારા પ્રેમને સસ્તો બનાવવા નથી માંગતો. પણ જુઓ, આ કવીતા લખી છે:

'તું હા કહેશે કે ના કહેશે

એના મીઠા વીસ્મયમાં ડુબેલો હું...'

પછી જ્યારે શોભનાનાં લગ્ન વડોદરામાં કોઈ ફેક્ટરીના માલીકના દીકરા શ્રીકાન્ત જોડે નક્કી થયાં તો સલીલે કવીતા લખી:

તારા જીવનમાં ગુલાબી સવારો

મારા નસીબે ડુબેલી સાંજ

ડુબેલો સુરજ, તુટેલો સીતારો..

મેં કહ્યું, 'સલીલ. આમ તમારો ઉદ્ધાર નહીં થાય. શોભનાને જઈને કહો કે બોલબેરીંગ બનાવતી ફેક્ટરીના માલીક જેવા કેટલાય છોકરા મળી જશે; પણ મારા જેવો દીલદાર માણસ, જે તને સ્વર્ગની પરી માને છે, તેવો ક્યાંય નહીં મળે. ચાલ. રાતની ટ્રેનમાં નાસી જઈ આવતી કાલે મુંબઈમાં રજીસ્ટર્ડ લગ્ન કરી લઈએ.'

સલીલ કહે, 'ના, મારાથી શોભનાના સુખની આડે ન અવાય. પછી કહે, 'મારી તો જીંદગી બરબાદ થઈ ગઈ.'

◆◆◆

હીમાલય કી ગોદમે ફીલ્મમાં માલા સીન્હા કારમી વેદના ગાય છે:

એક તુ ના મીલા

સારી દુનીયા મીલે ભી તો ક્યા હૈ...

તો મારા વ્યવહારુ જીવડાને ધાય. ભલા આવડી મોટી દુનીયામાં માત્ર એક જ વ્યક્તીના હાથમાં તમારા સુખનો દોર અપાતો હશે? દુનીયામાં કુલ છ અબજ માણસો છે, ત્રણ અબજ પુરુષો અને ત્રણ અબજ સ્ત્રીઓ. તો એ ત્રણ અબજ સ્ત્રીઓમાંથી ફક્ત એક જ વ્યક્તી આપણને સુખ આપી શકે? આવી વાત પ્રેમ સીવાયના બીજા કોઈ સંદર્ભમાં કરીએ તો લોકો આપણને મુરખ જ કહે.

મારી સામે ત્રણ અબજ સફરજન પડ્યાં છે પણ મારે જે ખાવું હતું તે બીજું કોઈ ખાઈ ગયું...

ધારો કે આપણે બરમ્યુડા વેકેશનમાં જવું હોય; પણ ટ્રાવેલ એજન્ટ કહે કે, 'બે મહીના સુધી બધી હજીવો ભુક છે; એટલે કહો તો બહામાની ફ્લાઈટ ભુક કરી દઉં.' અને આપણે કહીએ, 'કરો.' પણ પછી બહામા પહોંચીને મંદાકાન્ત કાવ્ય રચીએ કે:

સાંભળ્યું છે કે બરમ્યુડાના દરીયા કેરું,

પાણી છે બીલોરી કાચ જેવું;

કી-તુ મારા ફુટેલ નસીબે,

લીખીત નકકી હશે બહામા?

અથવા ફીલ્મી સુરમાં ગાયન ગાઈએ કે:

એક બરમ્યુડા ના મીલા

સારે કરેબીય-સ આયલેન્ડ્સ

મીલે ભી તો ક્યા હૈ ।

તો બરમ્યુડાના શોકમાં બહામાની મઝા પણ ન લઈ શકીએ ।

સલીલે છેલ્લાં ત્રીસ વર્ષમાં ચાર સુંદર કાવ્યસંગ્રહો પ્રગટ કર્યા છે અને પોતાની કળા દ્વારા હજારો વાચકોની જીંદગી વધુ રસીક બનાવી છે. એની વેદનાને ગુંથીને એણે બીજા સૌને એક અનુપમ ભેટ આપી; પણ એમ કરવામાં સલીલે સામે મોજુદ દરીયાને માણવાનું જાણીબુઝીને આખી જીંદગી માટે જતું કર્યું.

ગીતામાં આવે છે-જો કે મેં પોતે ગીતા વાંચી નથી. ગીતા વાંચવાનો દાવો કરનારા મારા મીત્રો છે. એમાંના એકે કહેલું કે ફીલ્મ ગાઈડના અંત વખતે દેવાનંદ જે સંવાદો બોલે છે તે સંવાદલેખક વીજય

આનંદે સીધા ગીતામાંથી લીધા છે. અને એ રીતે ગીતામાં આવે છે (સંવાદ હીન્દીમાં હતા)કે:

જાદગી ભી એક ખયાલ હૈ,

જેસે મૌત ભી એક ખયાલ હૈ..

આમ, આપણી નજર સામે ચાલી રહ્યું છે તે બધું એક ભ્રમ છે, આ દુનિયા ખુદ ભ્રમ છે.

નીન્ટે-ગ્રીની ગૈર્ભમમાં પાત્રો મલકુસ્તી કરતાં હોય છે. કોઈ પાત્રો રેઈસ કરતા હોય છે, કે ખજાનાની શોધમાં હોય છે. એ પાત્રોને લાગતું હશે કે ટીવીના સ્ક્રીન પર ચાલી રહેલું સ્ટીમ્યુલેશન તે હકીકત છે. એ પાત્રોને ખબર જ નથી કે જે દુનિયાને તે હકીકત ગણે છે એ દુનિયા અસ્તીત્વમાં જ નથી!

આપણી પોતાની સાચુકલી લાગતી દુનિયામાં એક હજાર વર્ષ પછી આપણા અત્યારના અસ્તીત્વની કોઈ નાનામાં નાની નીશાની પણ નહીં રહી હોય. જાણે કે આપણે જનમ્યા જ નહોતા અને જીવ્યા જ નહોતા.

અને આમ ગીતામાં કહ્યું છે તેમ જીવન એક ભ્રમ છે અને મૃત્યુ એય ભ્રમ છે. બહામા અને બરમ્યુડા એય ભ્રમ છે. પહેલાં સલીલના ઘર પાસે રહેતી હતી અને હાલ કમાટી બાગ પાસે રહે છે અને જેની મોટી બેબીને ત્યાં એક બાબો અને બેબી છે, તે શોભના પણ એક ભ્રમ જ છે. નોકરીમાં મળતાં પ્રમોશન ભ્રમ છે. રહીએ છીએ તે ઘર પણ ભ્રમ છે. અને ચલાવીએ છીએ તે કાર પણ ભ્રમ જ છે.

અને કળી જોઈતી હોય ત્યારે કાંટા મળી જાય તો એની પર કવીતા લખવી નીરર્થક છે કેમ કે કળી એય ભ્રમ છે અને કાંટા એય ભ્રમ છે.

[38 Quail Run, WARREN, NJ 07059, U.S.A.]
e.mail : Rahul@shuklausa.com

(સદભાવ : 'સ-એ ઈ-મહેઝીલ', વર્ષ : બે, અંક : ૬૭,
સપ્ટેમ્બર ૧૭, ૨૦૦૬)

આ ચારેય લેખોનું 'ઉત્તામગજારી' અને 'વીજયા' ફેન્ડમાં
અક્ષરંકન : ઉત્તમ ગજાર : uttamgajar@hotmail.com

□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□

સ્વીકારનોંધ :

(૧) ભગવતીકુમાર શમકૃત 'નિર્લિકલ્પ', (૨) ચંદ્રકાંત બક્ષીકૃત 'બહુવચન'. (૩) પ્રદીપ ત્રિવેદીકૃત 'સાત પગલાં સરળતાનાં', (૪) મોહમ્મદ માંકડકૃત 'લાંબી સફર છે જિંદગી', (૫) વીનેશ અંતાણીકૃત 'અમે અજાણ્યાં', (૬) 'બકુલ ત્રિપાઠીનાં ફક્ડા ... જલેબી ... ચક્રણી I', (૭) નગીનદાસ સંઘવીકૃત 'ગીતા નવી નજરે', (૮) રઘુવીર ચૌધરીકૃત 'એક રૂપકથા', (૯) ડૉ. શશિકાંત શાહકૃત 'બાળવિકાસની એબીસીડી' તથા (૧૦) નરેશ કાપડિયા સંપાદિત '૨૦૦૫નું યાદગાર વાચન'

(૧) 'આદર્શ જીવનશૈલી' : ડૉ. મીનુ પરબીઆ, ડૉ. હિમાંશુ પાઠક, જનક નાયક, (૨) 'નિહાળતો જા ...' : ડૉ. રઈશ મનીઆર, (૩) 'આદર્શ શિક્ષક' : ડૉ. હરિકૃષ્ણ જોષી, પ્રા. હકૂમતરાય દેસાઈ, પ્રિ. દેવાંગ દેસાઈ, (૪) 'આદર્શ સંચાલન' : રજની શેઠ, જ્યોતીન્દ્ર લેખડિયા, (૫) ઓપિનિયન/Opinion

'બિટન - ભારત : પત્રકારત્વ અને જીવનશૈલી' : વિપુલ કલ્યાણી, (૬) 'વૈજ્ઞાનિકોનાં અવૈજ્ઞાનિક વલણો' : સૂર્યકાંત શાહ, (૭) 'સુખની શોધ' : જનક નાયક, (૮) 'તનાવ - રિપેશન માનસિક રોગો' : ડૉ. શશિકાંત શાહ, ડૉ. મુકુલ ચોકસી, (૯) 'જીવનસંઘર્ષની કથા' : ડૉ. અશ્વિન દેસાઈ, (૧૦) 'હુ લીલ કાય વેન યુ ડાય' : રજની શેઠ, (૧૧) 'હું નાટક જીવું છું' : કપિલદેવ શુક્લ, તેમ જ (૧૨) 'અમૃતા પ્રીતમ સફરનામા' : બકુલ ટેલર, એ.એસ. કસલીવાલા, નરેશ કાપડીઆ.

ગંધયાત્રા યોજના હેઠળ 'સાહિત્ય સંગમ' (opp. Pancholi Wadi, Bava Sidi, Gopipura, SURAT - 395 001, India . e.mail : sahitya_sankool@yahoo.com) પુસ્તક-પ્રકાશન સંસ્થાએ, હાલમાં, આ ઉપર દર્શાવ્યાં, પુસ્તકો પ્રગટ કર્યાં છે. ગુજરાતમાં આ પુસ્તકો, જેનું વજન ચારથી પાંચ કિલો જેટલું થાય છે, તે રૂ. 545માં અપાય છે. તે જ કિંમતે દરિયાઈ રસ્તે ટપાલ ખર્ચ ઉમેરી કુલ 12 પાઉન્ડ અથવા 25 ડોલર મોકલવાથી રજિસ્ટર્ડ પોસ્ટથી આ પુસ્તકો મોકલાશે. એમ જણાવાયું છે.

□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□

આ વસંત ખીલે શતપાંખડી

- નાનાલાલ

આ વસંત ખીલે શતપાંખડી, હરિ! આવો ને;
આ ધરતીએ ધરિયા સોહાગ, હવે તો હરિ! આવો ને.
આ વિશ્વ વદે છે વધામણી, હરિ! આવો ને;
આવી વાંચો અમારાં સૌભાગ્ય; હવે તો હરિ આવો ને.
આ જવમાં ઊઘડે પોયણાં, હરિ! આવો ને;
એવા ઊઘડે હૈયાના ભાવ, હવે તો હરિ! આવો ને.
આ માથે મયંકનો મણિ તપે, હરિ! આવો ને;
એવા આવો જીવનમણિ માળ! હવે તો હરિ! આવો ને.
મારે સૂની આયુષ્યની શેરીઓ, હરિ! આવો ને;
મારે સૂની સૌ જીવનની વાટ; હવે તો હરિ આવો ને.
મારા કાળજ કેરી કુંજમાં હરિ! આવો ને;
મારા આતમ સરોવર ઘાટ હવે તો હરિ! આવો ને.

(જન્મ: માર્ચ ૧૬, ૧૮૭૭)
(સદભાવ : 'મુંબઈ સમાચાર')
માર્ચ 2007

આપણા સાહિત્યના ઈતિહાસ અને વિવેચનમાં કેટલીક દંતકથાઓ એટલી તો રૂઢ થઈ ગઈ છે કે સાચી હકીકત પ્રકાશમાં આવ્યા પછીય તે જાણકારો સુદ્ધાં દંતકથાને વળગી રહે છે, હકીકતની ઉપેક્ષા કરીને પણ. આવી એક દંતકથા એ છે કે અર્વાચીનોમાં આઘ નર્મદે લખેલી આત્મકથા 'મારી હકીકત' પહેલીવાર પ્રગટ થઈ છેક ૧૯૩૩માં, તેની જન્મ શતાબ્દીના ટાણે. પરિણામે ધણાખરા વહેલી પ્રગટ થયેલી નવલકથાનું માન નર્મદની આત્મકથાને નહીં, પણ ઈ. સ. ૧૯૦૦માં પ્રગટ થયેલી નારાયણ હેમચન્દ્રની આત્મકથા 'હું પોતે'ને આપતાં આવ્યા છે. નવાઈની વાત એ છે કે આ દંતકથાની શરૂઆત લગભગ નર્મદના ૧૮૮૬માં થયેલા અવસાન પછી તરત જ થઈ છે. ૧૮૮૮માં નવલરામ પંડ્યાએ "કવિજીવન" નામે નર્મદનું જીવનચરિત્ર પ્રગટ કર્યું. તેના પહેલા જ પાનાં પર આપેલી ફૂટ નોટમાં તેમણે લખ્યું છે: "લખાણમાં આપેલી હકીકતોનો લગભગ અર્ધો આધાર કવિએ પોતે જ ૧૮૬૬માં 'મારી હકીકત' એ નામે સ્વજીવન (ઓટોબાયોગ્રાફી) લખીને છપાવી ખાનગી રાખી મૂક્યું હતું તે ઉપર રાખવામાં આવ્યો છે." એટલે કે નવલરામને મતે ૧૮૬૬માં 'મારી હકીકત' છપાયેલી ખરી, પણ વેચાયેલી કે વહેંચાયેલી નહીં. એટલે ૧૮૬૬માં એ પ્રગટ થઈ ન ગણાય. નવલરામે આમ લખ્યું ત્યારે આપણી ભાષામાં ઓટોબાયોગ્રાફી માટે "આત્મકથા" શબ્દ રૂઢ નહીં થયો હોય એટલે તેમણે 'સ્વજીવન' શબ્દ વાપર્યો છે. નવાઈની વાત એ છે કે આપણા ભાષા અભ્યાસીઓએ આ વાત ચૂં કે ચાં કર્યા વગર સ્વીકારી લીધી. એ દંતકથાને આગળ લંબાવી ૧૯૩૩માં 'મારી હકીકત' પ્રગટ કરતાં ગુજરાતી પ્રિન્ટીંગ પ્રેસના નટવરલાલ ઈચ્છારામ દેસાઈએ. પોતાની પ્રસ્તાવનામાં તેમણે લખ્યું: "નર્મદગદ્ય પુસ્તક બીજાના બીજા અંકમાં કવિશ્રીએ પોતાનું આત્મચરિત્ર 'મારી હકીકત'ની અમુક બે-પાંચ નકલો જ માત્ર છપાવી રાખેલી. પણ તેની પ્રતો પ્રજામાં વેચાણ માટે મૂકેલી નહીં. પણ પોતાના મરણ બાદ, એમાં આવતી સર્વ વ્યક્તિઓ અસ્તિત્વમાં ન હોય ત્યારે પ્રકટ કરવાની વિનંતી કરી, પોતાના અમુક વિશ્વાસપાત્ર સ્નેહી સંબંધીઓને તેની અંકેડી નકલ આપી મૂકેલી. સૌએ નટવરલાલની વાત પણ સાચી માની લીધી. એક કારણ એ કે નવલરામ હતા નર્મદના સ્નેહી અને શ્રદ્ધેય વિવેચક. તો નટવરલાલ હતા નર્મદના અંતેવાસી ગણાયેલા ઈચ્છારામ સૂર્યરામ દેસાઈના પુત્ર. વળી નર્મદના અવસાન પછી તેનાં તમામ પુસ્તકોના કોપીરાઈટ ગુજરાતી પ્રિન્ટીંગ પ્રેસને મળ્યા હતા. બીજું કારણ એ કે આવી ઝીણી ઝીણી વિગતો અંગે ખાંખાંબોળાં કરવાની મહેનત કરવાની આપણા લોકોને ઝાઝી ટેવ નહીં.

પણ નર્મદના સમગ્ર સાહિત્યનું પુનઃ પ્રકાશન કરવાનું ભાગીરથ કામ ૨૦મી સદીના છેલ્લાં દાયકામાં સુરતના કવિ નર્મદ યુગાવર્ત ટ્રસ્ટે ઉપાડ્યું. જ્યાંથી હાથ લાગે ત્યાંથી એકાદ નકલ મેળવીને છાપી નાખવાને બદલે નર્મદના અઠંગ અને અખંડ અભ્યાસી રમેશ શુક્લે નવેસરથી સંકલન, સંપાદન, સંશોધનનું કામ શરૂ કર્યું. આ અંગે ઠેકઠેકાણે ખાંખાંબોળાં કર્યાં, કેટલાયને પડપૂછ કરી. અને તેમને છીડું ખોળતાં લાખી પોળ જેવો અનુભવ થયો. ૧૮૬૬માં નર્મદે 'મારી હકીકત'ની બે-પાંચ નકલો નહીં પણ પૂરી ૪૦૦ નકલો છપાવેલી! પણ આવું કહ્યું છે કોણે? તો કહે નર્મદે પોતે! ૧૮૬૬-૬૭માં ૧૧ વર્ષની 'નર્મકવિતા'નું પ્રકાશન કરેલું. તેની શરૂઆતમાં નર્મદે પોતાનાં ત્યાં સુધીમાં પ્રગટ થયેલાં પુસ્તકોની યાદી આપી છે. તેમાં કેટલી નકલ છપાયેલી તે પણ જણાવ્યું છે. તેમાં 'મારી હકીકત'ની ૪૦૦ નકલો નોંધી છે. હવે જો આ યાદી જેમાં છપાઈ છે તે પુસ્તક પોતે ૧૮૬૬-૬૭માં છપાયું હોય તો 'મારી હકીકત'ની નકલો તે પહેલાં, એટલે કે ૧૮૬૬માં છપાઈ હોવી જોઈએ. ૪૦૦ નકલો છપાવી નાખ્યા પછી કોઈ કારણસર નર્મદે વિચાર બદલ્યો હોય, બે-પાંચ નકલ રાખીને બાકીની નકલોનો નાશ કર્યો હોય એમ ન બને? ના. કારણ તો નર્મદ તે પછી પ્રગટ થયેલા પુસ્તકમાં ૪૦૦ નકલોની હકીકત ન નોંધે, કદાચ પુસ્તકનું નામ પણ યાદીમાં સામેલ ન કરે. પણ તેણે એમ કહ્યું છે.

વળી પોતે જેનો ઉલ્લેખ કર્યો હોય તેમને નુકસાન ન થાય તેટલા ખાતર નર્મદે બે-પાંચ નકલો જ છપાવી હોય, કે ૪૦૦ નકલ છપાવ્યા પછી તેટલી જ રાખી બાકીની નકલોનો નાશ કર્યો હોય એ પણ બહુ બનવા જોગ નથી. કારણ આ બાબતની તકેદારી તેણે લખતાં પહેલાં જ રાખી છે. પહેલાં જ પાને ફૂટનોટ તરીકે છપાયેલા, પણ હકીકતમાં પ્રસ્તાવના જેવા લખાણમાં નર્મદે નોંધે છે: "કેટલીક વાત મારા સંબંધમાં આવેલા એવા લોકનાં મન દુખવવાને અને મારા કુટુંબ સંબંધીઓને નુકસાન પહોંચાડવાને હાલ લખવી હું ઘટીત ધારતો નથી." ગુજરાતીમાં આત્મકથા લખનાર પોતે પહેલો જ છે એ વાતથી પણ નર્મદે સભાન છે. આ હકીકત લખવાનાં કારણો ગણાવતાં પહેલું કારણ આ આપે છે: "પોતાની હકીકત પોતે લખવી એવો ચાલ આપણામાં નથી તે નવો દાખલ કરવો" દરેક ક્ષેત્રમાં અગ્રધારી થવાની નર્મદની હોંશને જોતાં આવો નવો ચાલ દાખલ કરતું પુસ્તક તે છપાવે પણ પ્રગટ ન કરે એ માનવું મુશ્કેલ છે. પણ 'મારી હકીકત'નું પહેલું જ વાક્ય દંતકથાનો છોડ ઉડાડી દે તેવું છે: 'મારા સરખાએ પોતાની હકીકત પોતે જ લખવી ને વળી પોતાની હેયાતીમાં પોતે જ છાપી પ્રગટ કરવી, એ લોકમાં અવિવેક જેવું લાગે ખરું.' જો પુસ્તકની બે-પાંચ નકલો જ છપાવાની હોય તો નર્મદે "લોક"ની ચિંતા શીદ કરે? વળી નર્મદે 'છાપી' અને 'પ્રગટ કરવી' એમ બે કિયાપદ યોજે છે. માત્ર 'છાપી' નહીં. એટલે નર્મદે આ પુસ્તક માત્ર છપાવવાનું જ નહીં, પ્રગટ કરવાનું પણ નક્કી કરેલું છે. પ્રગટ કરીને નકલો લોકો સુધી પહોંચાડવા પણ તેણે ધાર્યું જ છે. કારણ, લખે છે: "આ હકીકતમાં જે લખવાનું ઘટતું નહીં જ વિચારું તે તો હું નહીં જ લખું. પણ જે જે હું લખીશ તે તો મારી જાણ પરમાણે સાચેસાચું જ લખીશ. પછી તે મારું સારું સારું હો કે નરસું હોય. લોકને પસંદ પડે કે ન પડે. "જો પુસ્તકની નકલો લોકો સુધી પહોંચવાની જ ન હોય તો નર્મદે "લોક"ને પસંદ પડો કે ન પડો." એમ લખે ખરાં?

પણ ૧૮૬૬માં 'મારી હકીકત' પ્રગટ થઈ હોય તો તેની નકલ ક્યાં છે? ખાંખાંબોળાં કરતાં રમેશભાઈને એક નકલ તો સુરતની એમ.ટી.બી. કોલેજની લાયબ્રેરીમાંથી જ મળી આવી! અને આ નકલ કોલેજને ભેટ આપેલી ગુજરાતી પ્રેસના ઈચ્છારામના ઉત્તરાધિકારીઓએ જ! આ નકલમાં ત્રણ ઠેકાણે નર્મદે પોતાના હસ્તાક્ષરમાં સુધારા પણ કર્યા છે. પણ ૧૯૩૩માં જ્યારે ગુજરાતી પ્રેસે 'મારી હકીકત' છાપી ત્યારે તેમાં આ સુધારા આમેજ કર્યા નથી. એટલે કે તેનું મુદ્રણ બીજી કોઈ નકલને આધારે થયું છે. ૧૮૬૬ની પહેલી આવૃત્તિ બે કોલમ ધરાવતા રોયલ સાર્જીના ૭૩ ખાનામાં છપાઈ છે, નાનાભાઈ રુસ્તમજી રાણીનાના મુંબઈમાંના યુનિયન પ્રેસમાં ૧૯૯૪માં પ્રગટ થયેલી આવૃત્તિમાં સંપાદક રમેશ શુક્લે આ બધી જ વિગતો પોતાની પ્રસ્તાવનામાં સ્પષ્ટ રીતે નોંધી છે. અને છતાં આપણા ધણાખરા 'અભ્યાસીઓ' હજી આજેય 'મારી હકીકત' અંગેની હકીકત સ્વીકારવાને બદલે દંતકથાનું જ રટણ કર્યું રાખે છે. હકીકત એ છે કે જે વર્ષમાં, એટલે કે ૧૮૬૬માં પહેલી નવલકથા 'કરણ થેલો' પ્રગટ થઈ, પહેલી સામાજિક નવલકથા 'સાસુ વહુની લડાઈ' પ્રગટ થઈ. કરસનદાસ મુળજીનું ઈંગ્લેન્ડની મુસાફરીનું પુસ્તક પ્રગટ થયું તે જ વર્ષમાં પહેલી આત્મકથા 'મારી હકીકત' પણ પ્રગટ થયેલી.

○

(ઋણ સ્વીકાર: મારી હકીકત. લે. કવિ નર્મદાશંકર લાલશંકર. સં. રમેશ મ. શુક્લ. કવિ નર્મદ યુગાવતાર ટ્રસ્ટ, સુરત. ૧૯૮૪)

(સૌજન્ય: 'વર્ડનેટ'. "મુંબઈ સમાચાર". ૧૫ માર્ચ ૨૦૦૭)

મળ્યાં વર્ષો તેમાં અમૃત લઈ આવ્યો અવનિનું

બાલમુક્તુ-દ દવેની એક જાણીતી કવિતા છે :

પરકમાવાસી

આવી ચડ્યાં અમે દૂરનાં વાસી,

પ્રથમીની અમે પ્રીતનાં પ્યાસી;

મનખે મનખે ધામ ઘણીનું -

એ જ મથુરાં ને એ જ રે કાશી;

ભોમકાનાં ભમનાર પ્રવાસી.

સંત મળ્યાં તેને સાંઈડું લીધું,

ને શઠ મળ્યા તેને ગઠડી દીધી;

અમે લૂટાવીને લાભિયાં ઝાલું,

ખાલી ખલે ખેપ ખેડશું ખાસી :

ભોમકાનાં ભમનાર પ્રવાસી.

વેમાનની અમે વાટ ના જોતાં;

વૈકુંઠને કાજ આંસુ ના ખોતાં,

પેદલ ચાલતાં ચાલતાં મા'લતાં

ભમવા નીસયા'લખચોરાશી :

ભોમકાનાં ભમનાર પ્રવાસી.

ધીર મુકામમાં જંપ વળે ના,

વાટ ને ઘાટના જીવ આ પ્યાસી;

ધરતીના કણકણમાં તીર -

એનાં અમે પરકમાવાસી :

ભોમકાનાં ભમનાર પ્રવાસી.

સદીઓ પહેલાં, આફ્રિકે ગયેલી આપણી વસાહતને, આવી, ભલા, કોઈ યાત્રાનો જોગ તો નહીં થયો હોય ?!

વારુ, પૂર્વ આફ્રિકાના એક મુલક કેન્યામાંની આપણી વસાહતની, અહીં નીચે આપી, આ એક સરસ મજાની છબિ છે. હાલ બૃહદ લંડનના હંરો ઉપનગરમાં વસતા, આપણા આદરમાન શહેરી, ચિંતક અને લેખક રમેશભાઈ બાબુભાઈ પટેલ કનેથી આ ફોટો મળ્યો છે. તેને લીધાને હવે, આજકાલ કરતા, ૫૭ વર્ષ જેટલો સમયગાળો થયો હોય.

કેન્યાના પાટનગર નાયરોબીમાં પણ એ દિવસોમાં 'ગવર્નમેન્ટ ઈન્ડિયન હાઈ સ્કૂલ' ચાલતી હતી. હવે તો તેનું ય નવુંસતું નામ થઈ ગયું હશે ! ... કોને ખબર ? તે નિશાળમાં 'ગુજરાતી લિટરરી સર્કલ' નામે મંડળ ચાલતું, તેની વક્તૃત્વ વિભાગનો આ ફોટો છે.

નાયરોબીસ્થિત 'ધ ફોટો સ્ટુડિયો' દ્વારા લેવાઈ આ છબિમાં, આગલી હરોળે, (ડાબેથી) ઝહરઅલી, બળવંત રાય (ઉપ-પ્રમુખ), એ.સી. લોબો (નિશાળના આચાર્ય), ડી.જે. પટેલ (પ્રમુખ), આર.ડી. દિક્ષિત, કૃષ્ણમૂર્તિ ગોર (વક્તૃત્વ મંત્રી), અને હરિદાસ (સહાયક મંત્રી) જોવા મળે છે.

જ્યારે પાછલી હરોળમાં, ફરી વાર, ડાબેથી, રમણીકલાલ, ગુણવંત રાય, ચન્દ્રકાન્ત, રોશન અલી, ચંદુભાઈ, નવીનચંદ્ર, રમેશચંદ્ર (આ છબિ મોકલનાર ખુદ), સુલતાન અલી, ભૂપેન્દ્ર તેમ જ હિમ્મતલાલ જોઈ શકાય છે. કમનસીબે, પૂરાં નામો ય મળી શક્યાં નથી.

ખેર ! "ઓપિનિયન"માં, છેલ્લાં ચારપાચ વરસોથી, આ પ્રકારની છબિઓ લેવાતી આવી છે. ચોમેરથી મળતા રહ્યા સાનુકૂળ પ્રતિસાદથી એટલું તો ખસૂસ પુરવાર થયું છે કે આ વિભાગનું દસ્તાવેજી મૂલ બહુ મોટું છે.

ગુજરાતી વસાહતનાં ગઈ કાલની અહોભાવભરી નજરે ખેંચાયેલી તસવીરોની આ ગાથા છે. એ તસવીરોમાં ગઈ સદીના એ ગુજરાતી પ્રવાસી જમાતની રોમાંચિત નવચેતનાનો સંસ્પર્શ પણ પામી શકાય તેમ છે. ભોમકાનાં ભમનાર આ પ્રવાસી ડાયરાની આવી આવી ઝલકનો, એવો એવો અનુભવ તમને દરેકને ય હશે.

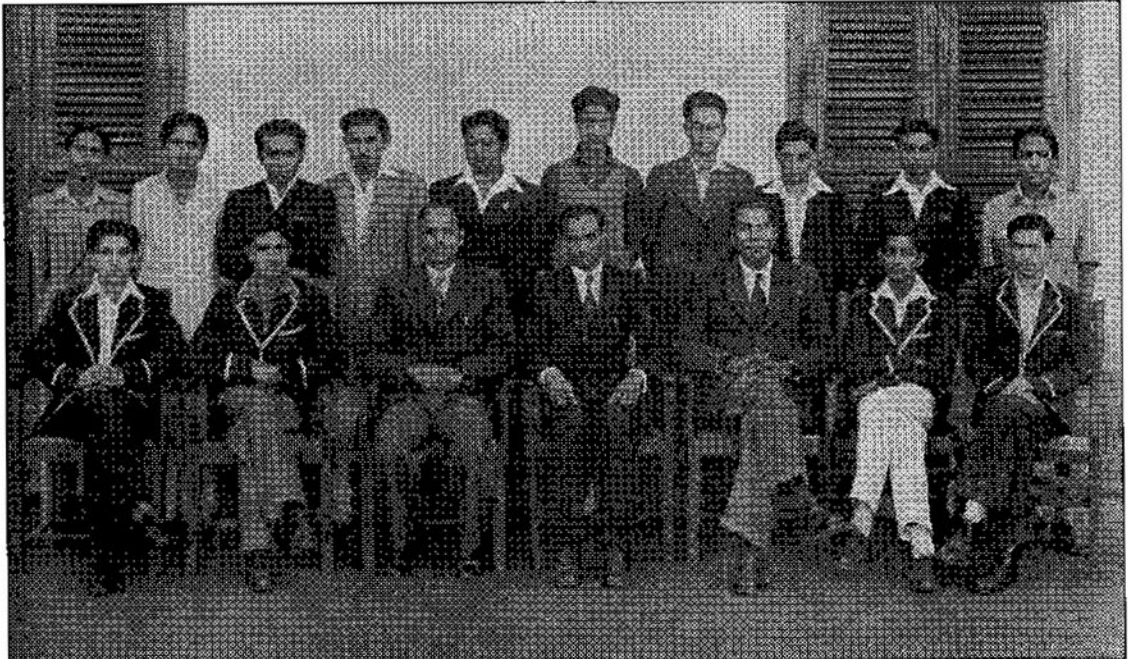
આ છબિઓનું સંપાદન કરીને કોઈક વળી ચિત્રાવલિ પ્રગટ કરવાનો ય મનસૂબો કરી શકે !

તમારા આલ્બમમાં, તમારા પટારા કે ભંડકિયામાં આવી દસ્તાવેજી છબિઓ હશે. જરાક મનમેળ કરીને હઈશા હઈશા કરો. બાપલિયા ! સૌ સંગાથે માણવાનો આવો અવસર ફરી ફરી ક્યારે આવશે ?

જે તે ચિત્રની તવારીખી વિગતો, નામઠામની માહિતીઓ તે સાથે સામેલ હોય તેમ પણ જોજો.

સંતોષ: પરમો લાભ: સન્સંગ: પરમા ગતિ: વિચાર: પરમ જ્ઞાન ગામો દિ: પરમ સુખમ્

- યોગવસિષ્ઠ

બ્રિટિશ સાડીની વારતા

'ભારતની અઝાદીનું આ સાઠમું વરસ છે અને અમે કંઈ નવું નક્કોર કરવા માગીએ છીએ,' એમ 'બ્રિજિંગ આર્ટ્સ'નાં નિયામક સુસન રોબર્ટ્સે અહીં જાહેર કર્યું છે. અને પછી, પોતાની યોજનાઓ આમ લોકો સામે રજૂ કરતાં કરતાં સુસનબહેન સામે પૂછે છે : 'સાંપ્રત બ્રિટિશ એશિયાઈ જનજીવનનાં સંવેદનને વાચા મળે એવી કોઈ નમૂનેદાર નકશાભાત તમે પાડી શકો તેમ છોકે ?'

પરંતુ સુસન રોબર્ટ્સ માંઘલીકોર મોજા નાંખતાં નથી; અને પછી, ઝટપટ તે ખુલાસાઓ ઘરે છે : 'ભારત સહિત દક્ષિણ એશિયાઈ પેટા ખંડના વિધવિધ દેશોનાં, ભર્યાભાદર્યા જીવનનો ધબકાર ઝીલતી, રંગબેરંગી કિસમની નમૂનેદાર નકશાછાપ, સાડીઓમાં વણાયેલી જોવા મળે છે. એમાં સમયનો તાગ છે. અનંતતા છે. ચમકાર પણ છે, વળી, ઊડીને આંખે વળગે તેવી સરસ મજેદાર કળાકારીગરી પણ છે. રંગબેરંગી છાયલના ઢગલેઢગલા - ઘેરા લીલાથી માંડીને ગુલાબીની વિવિધતાવાળી છાંટ પણ જોઈ લો !'

પહેલી નજરે થોડુંક નવીન ભાસે; બ્રિટિશ મોસમની, લગીર કઢામાં હોય નહીં તેવી તારીરવાળાં, આ મુલકનાં વાતાવરણમાં આ સાડીનો આવજિકાર, ભલા, ક્યાંથી આવ્યો ? બર્મિંગમના ડાહ્યાભાઈ નાનુભાઈ મિસ્ત્રીના જણાવ્યા પ્રમાણે આ તો ભારત અને બ્રિટન વચ્ચેનો વરસો જૂનો પ્રેમસંબંધ છે. આરંભે ભલે તે અનુરાગ અને અજ્ઞાનમા વચ્ચે ઝોલા ખાતો સંબંધ રહ્યો હોય, પરંતુ, મોટા ભાગના લોકોને ભારત અને ભારતીયતા માટે હંમેશાં અનુરાગ રહ્યો છે, તેમ ડાહ્યાભાઈ દલીલ કરતા હતા. ડાહ્યાભાઈ કહેતા હતા : આ જુઓ ને, કેટલી ય મોટી મસ્સ ઔદ્યોગિક પેઢીઓ અહીં આવે છે અને, એક પછી એક, આ કે તે મોટી પેઢીઓમાં રોકાણ કરીને તેમાં વર્ચસ્વ જમાવતી જાય છે. આ બધું ભારત અને ભારતીયતા પ્રત્યેનો એક જાતનો અનુરાગ ઊભો કરે છે.

હશે, ભાઈ ! ... કહીને આ સાડીની નવી નક્કોર નકશાછાપના નમૂના ઊભા કરવાની હરીફાઈમાં, ફરી પાછા, જઈ પહોંચવાનું ઠીક લાગ્યું, ...

... સુસનબહેનનાં જણાવ્યા મુજબ, શું બેડકર્ડ, શું લેસ્ટર, શું બ્રેટ - સઘળે જ આ નવીન અનુભવની હવા ફેલાવી દેવાના એમને ઓરતા છે. હરીફાઈમાં ભાગ લેનારાઓ પોતીકા બ્રિટિશ અનુભવોની છાપ ઉપસાવે, એવા એવા કસબને અહીં અવસર મળવાનો છે. વિજેતા નમૂનાઓનું પછી જાહેર પ્રદર્શન થશે અને એકવીસમી સદીના બ્રિટિશ એશિયાઈ સમાજમાં એ મુદ્દાની ઝાંચવાળી સાડીઓની બોલબાલા હશે. એમ તે માને છે.

'સારી યુ.કે. લિમિટેડ' નામે એક પેઢીનાં સંચાલક શીતલ પૂજાનાં કહેવા મુજબ, બ્રિટિશ એશિયાઈ યુવકો, પોતાની ખુદની ઓળખ વધુ સારી રીતે ઊભી કરી શકે, તેને માટે પણ આ હરીફાઈમાં અવકાશ છે. શીતલબહેન કહેતાં હતાં. 'વેમ્બલી, લેસ્ટર, લુટન કે પછી બેડકર્ડમાં કેવા કેવા પ્રકારની સાડીઓ પહેરાતી હશે, તેની વાત જગજાહેર કરવા સારુ એક જબરી તક આ હરીફાઈમાં રહેવાની છે.' આ સમગ્ર પ્રકલ્પમાં, શીતલ પૂજા, આરંભથી, સંકળાયેલાં છે.

કલ્પનાનાં પતંગિયાં ઊડાડી ઘતાં જોવાં મળે તેવી જાણે કે કોઈક હાલત એમણે ઊભી કરી. એ કહે : 'યુનાઈટેડ કિંગડમનું જે જનજીવન છે તેનો ધબકાર આ નવા નમૂનાઓમાં નિખરે તેવી અમારી નેમ છે - કેરીઓની આકૃતિઓ તેમ જ મોરનાં રેખાંકનોને ઠેકાણે આણં પીળાં રંગના ડંકડિલ ફૂલો, કદાચ લંડનના રસ્તાઓ પર દોડતી ડબલ ડેકર બસો ય તેમાં હોય. સ્ટ્રોબરી ક્રીમનું છાલિયું, છાપાંની પસ્તી વચ્ચે ફીશ એન્ડ ચીપ્સ, ચોર્કશર પુડીંગનો કટોરો, સ્પાડ કે પિત્તાની તાસક જેવી જેવી ખાદ્યસામગ્રીઓ પણ હોય; અને પેલા, જાણે કે, ફાડી ખાવા ધસતા, કદરૂપા ડાચાવાળા, ડાલિયા આલ્શોશિયન ફૂતરાની

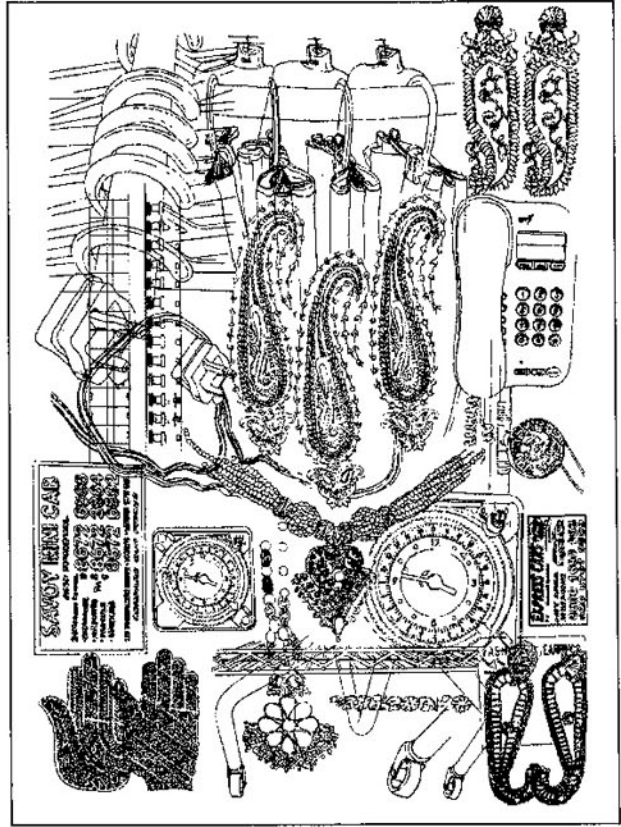
ભસ્સાભસવાળી ડરાકુ ચિતરામણ પણ ! ... કોને ખબર છે ? - દક્ષિણ એશિયાઈ પેટા ખંડમાં જોવા મળતા તેજસ્વી લીલા અને વરણાગી ગુલાબી રંગોને બદલે બ્રિટિશ પ્રાકૃતિક દૃશ્યો, અને વળી, અહીંની નકારી ઋતુને વાચા મળે તેવા રંગોનું મિશ્રણ પણ તેમાં જોવા ય પામીએ.

'નકશીભાત નમૂનાઓ ઘણું બધું કહી જતાં લાગે. મારાં જેવાં યુવાન બ્રિટિશ એશિયાઈ માટે, આજના બ્રિટનમાંના આપણા વસવાટના ધબકારને વાચા મળે તેવું કંઈ પણ આજની સાડીઓમાં, ખરેખાત, જોવા મળે છે કે ? અમારાં જેવાં હજારો લોકોને ટાઢક ધાપ અને વાચા મળે તેવા નકશીભાત નમૂનાઓ મળી આવે તો બહુ જ આનંદ થશે. હોઈ શકે છે કે પોતીકા વારસા સાથે બહુ જ નક્કર અનુબંધ અનુભવતાં અમારાં માવતરની ભૂગોળ અને વારસાની વાત અને છાપ એમાં ન ય હોય.' શીતલબહેને સજજડ નયને દલીલ માંડી આપી.

લંડન કૉલિંગ

○ વિપુલ કલ્યાણી ○

આ વરસની પાનખર ઋતુના સમયગાળામાં, બ્રેટ મ્યુઝિયમમાં વિજેતા નમૂનાઓનું એક જાહેર પ્રદર્શન યોજવામાં આવશે અને પછી તેને રાષ્ટ્રીય આર્કાઈવલમાં કાયમી ધોરણે સંઘરી રાખવાનો મનસૂબો 'મ્યુઝિયમ ઍન્ડ આર્કાઈવલ'નાં મેનેજર ટીના મોરટને દર્શાવ્યો છે. ટીનાબહેન કહેતાં રહ્યાં : 'અમારાં કામોનું તો આ કેન્દ્રગામી વલણ છે. અમારા વિસ્તારમાં બ્રિટિશ એશિયાઈ વસ્તીનો મોટો ભાગ વસે છે. તેમના વારસાની રજૂઆત, તેમના રસના વિષયની વાત, તેમની પીઠિકાની કહેણીઓને ય વાચા મળે તે પણ અમારે જોવાનું છે.' રસજોએ વધુ વિગતો માટે ટેલિફોન 020 - 8749 9010 પરે યા info@bridging-arts.com - ઈ.મેલથી સંપર્ક કરવા અનુરોધ છે.

આ પ્રકલ્પ હાથ ધરાયો તેની સાથે, સુસન રોબર્ટ્સ અને તેમના જૂથે ઠીકઠીક સંશોધનકામ પણ કર્યું છે. એમના મત મુજબ, સન ૧૮૫૬માં, ઓવેન જોન્સ નામના એક સરસ મજાન લેખકે (ઈ.સ. ૧૮૦૮ - ઈ.સ. ૧૮૭૪) 'ધ ગ્રામર ઓફ ઓર્ગનિઝેશન' નામનું પુસ્તક પ્રગટ કર્યું હતું. સુશોભનની કળા માટે તેમ જ ઈમારત બાંધણીની શિલ્પકળા માટેના આકાર, ઘાટ અને રૂપરંગ માટે પ્રત્યયી સુશોભનકળા તથા સ્થાપત્યકળાના સુવાંગ પિતા લેખાતા આ લેખકે એક નહીં, ૩૭ જેટલા નિયમો બતાવ્યા છે. ઓગણીસમી સદીના એ ખ્યાતનામ કળાકારીગરીના નિષ્ણાત દક્ષિણ લંડનમાં આવેલા 'ક્રિસ્ટલ પેલેસ'માં ભરાયેલા ૧૮૫૧ના મહાન પ્રદર્શનના સુશોભનકાર પણ હતા. એમણે ખૂબ દેશપરદેશ ખેડેલો અને 'હિસ્પાનો - મોરેસ્ક' કળાના ઊંડા અભ્યાસી તરીકે કેન્દ્રવર્તી નામ કમાયું છે. આ પુસ્તક આધારિત તેમ જ ઓવેન જોન્સ પ્રસ્થાપિત કળાનિયમ અનુસાર સર્વત્ર વિવિધ આકાર, ઘાટ અને રૂપરંગની ખિલવણી થતી આવી છે.

'પેટર્ન. મેમરી એન્ડ ધ કોસ્મોપોલિટન સિટી' નામનો એક રોચક નિબંધ, હાલમાં, જાણીતાં વિચારશીલ લેખિકા, હેલન સ્કાલવેએ કર્યો છે. એમણે પણ ઓવેન જોન્સની દેજાગીની બહુવિધ રજૂઆત એ નિબંધમાં કરી છે. હેલનબહેનના મત મુજબ, ફારસી સુશોભન ઉપરાંત, હિન્દી તેમ જ હિન્દુ કળાકૌશલ વિશે આ લેખકે વિસ્તારથી વિગતો આપી છે. બેડફર્ડ, લેસ્ટર, વેમ્બલી ઉપરાંત સાઉથહાલ્, માન્ચેસ્ટર, ટુટીંગ જેવા અનેક વિસ્તારોમાં સાડીઓની સેંકડો દુકાનોની વાત પણ એમણે તેમાં વણી લીધી છે. દરદાગીનાઓની ભાત, રંગબેરંગી સાડીઓ પરની નકશાભાત વિશે તે અભ્યાસ આદરે છે અને પછી મુઘલકાળની અસર, લોકસંસ્કૃતિઓની અસર, ઈસ્લામી સંસ્કૃતિમાં નિખરી આકૃતિઓની પણ તે વિગતે સરસ નોંધ લે છે.

હેલન સ્કાલવેનાં આલેખનની એક આકૃતિ એ નિબંધમાં પૂરવણીરૂપે જોવા મળે છે. તેમાં દક્ષિણ એશિયાઈ ઉપખંડના દેશોની ભૂમિકા સાથે પ્રત્યયી કલાવિધાનને સાંકળી લેવામાં આવ્યું છે. લાગે છે કે સુસન રોબર્ટ્સ અને એમનાં સાથીદારો પણ એ માર્ગે પ્રસાર - પ્રચાર કરવાનો મનસૂબો ધરાવે છે.

મથાયસ વિલિયમ્સ નામના એક યુવાન પત્રકારને હમણાં મળવાનું થયું. એમના પિતા 'રોઈટર' સમાચાર સંસ્થામાંથી નિવૃત્ત થયેલા નીવડેલા પત્રકાર છે અને મથાયસ, નજીકમાં, મુંબઈ ખાતે, રોજ-બ રોજનું પત્રકારત્વ ખેડવા જવાના છે. એમને અહીંના આ એશિયાઈ સમાજનો જાગડ અનુભવ રહ્યો છે. પ્રત્યયમમાં વસેલી એશિયાઈ સમાજની યુવા પેઢીને આ સાડી જેવાં પરિધાનોમાં રસ પડે ખરો? અમે ચર્ચા કરતા હતા. અમને દેખાતું હતું કે વારેપરબે, પોતીકા જલસા, મિજબાનીઓ, મેળાવડાઓ, તહેવારોમાં આ પરિધાન કેન્દ્રનું સ્થાન, હંમેશા, જાળવી રાખવાનું છે. અમે પછી કારણોની તપાસમાં પડયા. બૉલીવુડની મોટીમસ્સ અસર, આ દક્ષિણ એશિયાઈ દેશોમાંથી પ્રસારિત થતાં વિવિધ ટેલિવિઝન પ્રસારણો, સમસામયિકો, જગતને ચોક ભારતની વધતી જતી પ્રતિષ્ઠા, આ દેશો ભણીનો પ્રવાસ, ત્યાંથી આવ્યા કરતાં પંકાયેલાં કળાકારો, અદાકારો, પ્રવચનકારોની વજાજાર પણ વારસાગત પરિધાન માટેનું વાતાવરણ સજજડ જમાવી શકે છે.

નસરુદીન શાહ કહે : 'આપણું કોઈ ગજું જ નથી !'

બૉલીવુડ ફિલ્મ ઉદ્યોગ દ્વારા જે કોઈ ફિલ્મ આજકાલ બને છે તેમાં કોઈ મૌલિકતા નથી તેમ જ ફિલ્મનું કોઈ ધોરણ પણ જળવાતું નથી. એવો બળાપો હિન્દી ફિલ્મ જગતના એક બડેખા, નસરુદીન શાહે હમણાં આ દેશની મુલાકાત વેળા કાઢ્યો છે. વળી, મોટા ભાગની ફિલ્મો હૉલીવુડની બેઠી નકલ કરે છે, તેમ પણ, પોતાની ખાસ અભિનય શૈલી માટે મશહૂર આ અભિનેતા કહેતા હતા.

બ્રિટિશ બ્રોડકાસ્ટિંગ કોર્પોરેશનના, 'એશિયન નેટવર્ક' વિભાગમાં, 'ગગન ગેવાલ શૉ'ને માટે આપેલી એક મુલાકાતમાં નસરુદીન શાહ બોલી રહ્યા હતા. હજુ હમણાં જ, 'બ્રિટિશ એકેડમી ઓફ ફિલ્મ એન્ડ ટેલિવિઝન એવૉર્ડ્સ' માટેની સ્પર્ધાનો એક જલસો અહીં લંડનમાં યોજાઈ ગયો અને તેમાં 'રંગ દે બસંતી'નો ગજ ટૂંકો પડ્યો તથા તેને સ્પર્ધામાંથી હટી જવું પડ્યું, તેની કોઈક પ્રતિક્રિયામાં, તેમનું આ મંતવ્ય આવી પડ્યું હોય તેમ લાગે છે. રાકેશ ઓમપ્રકાશ મેહરાની આ ફિલ્મને સર્વશ્રેષ્ઠ વિદેશી ફિલ્મોની શ્રેણી માટે આરંભે પસંદ કરવામાં આવી હતી.

અને એમ છતાં, વિધિની વિચિત્રતા તો એમાં છે કે નવા વિષય સાથે બનાવાયેલી આ ફિલ્મને, તાજેતરના 'ફિલ્મફેર ફિલ્મ' પુરસ્કારોમાં સર્વશ્રેષ્ઠ ફિલ્મ તરીકે જાહેર કરવામાં આવી હતી અને વળી તેને એક નહીં બલકે પાંચ પાંચ પુરસ્કારો એનાયત કરાયાં હતાં. સર્વશ્રેષ્ઠ ફિલ્મ પુરસ્કાર ઉપરાંત, સર્વશ્રેષ્ઠ નિર્દેશન, સંગીત, છાયાંકન આને સંપાદન માટેનાં ૫ આ પુરસ્કારો હતાં. 'રંગ દે બસંતી'ને માટે, આમિર ખાનને વિવેચકોએ સર્વશ્રેષ્ઠ અભિનય માટેનો પુરસ્કાર એનાયત કર્યો છે.

બીજી તરફ, 'રંગ દે બસંતી' માટે ચડિયાતું ગીતસંગીત પિરસનાર એ. આર. રહેમાનને સર્વશ્રેષ્ઠ સંગીતકારના પુરસ્કારથી નવાજવામાં આવ્યા હતા. 'સંયુક્ત રાષ્ટ્ર સંઘ'ના એક એકમ હેઠળ, આગ્રમી વરસો માટે, રહેમાનનું ગરીબી હટાવ મુદ્દાનું એક નિર્દેશિત ગીત અધિકૃત ગીત પણ હાલમાં જાહેર થયું છે. આની હવે આપણને કોઈ નવાઈ પણ નથી.

સને ૨૦૦૭ના 'ઓસ્કાર' પારિતોષિક માટે પણ 'રંગ દે બસંતી'ને સ્પર્ધામાં ઊતારવામાં આવી હતી, પરંતુ કોઈ પણ જાતના એવૉર્ડ્સની ટૂંકી યાદી પર પણ તે ફિલ્મ આવી શકી જ નહોતી. આમ જોઈએ તો આજ દિવસ સુધી એક પણ હિન્દી ફિલ્મને કોઈ પણ જાતનો 'ઓસ્કાર' એવૉર્ડ મળ્યો હોય, તેવી કોઈ સાહેદી સુધ્ધાં કોઈ પણ આપતું નથી.

પરંતુ આપણે વાત કરતા હતા આપણા આ નસરુદીન સાહેબની અને તેની આભાતીગળ મુલાકાતની.

નસરુદીન શાહ વધુમાં કહેતા હતા : 'દુનિયાના બીજા વિસ્તારોમાં જેવી ફિલ્મો બની રહી છે તેની સરખામણીમાં ઊભી રહી શકે તેવી આપણે ફિલ્મો બનાવતાં જ નથી. આપણે હૉલીવુડની નકલ જ કરતાં રહીએ છીએ.' બીજાત્રીજા દેશોની ફિલ્મોની તુલના બૉલીવુડ સાથે કરતાં તેમણે કહ્યું હતું કે 'આપણે ઈરાન, પોલાન્ડ, જાપાન, મૈક્સિકો, બ્રાઝિલ, વિયતનામ અને કોરિયામાં પણ બનતી ફિલ્મો સાથે ય બરાબરીમાં ટકી શકીએ તેમ નથી. આપણું જાણે કે કોઈ ગજું જ નથી.'

શ્યામ બેનેગલ દિગ્દર્શીત 'નિશાન્ત' ફિલ્મ વાટે. સને ૧૯૭૫થી, હિન્દી ફિલ્મ ક્ષેત્રે ઝળકતા રહેલા નસરુદીન શાહે આશરે ૧૩૦ ફિલ્મોમાં કામ આપ્યું છે.

તે સાહેબ અહીં અટક્યા જ નહીં અને તેમનો તોપમારો આગળ વધતો રહ્યો : 'એ દેશોમાં આશ્ચર્યજનક વિષયો લઈને સરસ મજાની ફિલ્મો બની રહી છે અને આપણે જરીપુરાણી, છોકરા-છોકરીવાળી ફેરમ્યુલા પકડીને ફિલ્મો બનાવ્યા કરીએ છીએ. આપણી ફિલ્મોને ગંભીરતાથી કોઈ લેતું નથી, તેનું આ અગત્યનું કારણ છે, તેમ હું સમજું છું.'

ગુજરાતમાં દેખીતા કારણે પ્રદર્શિત કરાઈ નથી એ ફિલ્મ 'પરખાનિયા'માં નસરુદીન શાહના અભિનયની બહુ જ તારીક કરવામાં આવી છે. તેનો ઉલ્લેખ કરીને તેમણે કહેલું, 'બૉલીવુડના લોકો ક્યારે જાગશે, તે મને હજુ સમજાતું જ નથી. અભિનેતાઓને કારણે નહીં, પણ જે તે ફિલ્મની ગુણવત્તાને કારણે દર્શકો મોટી સંખ્યામાં ઊમટતાં રહે છે, તે હવે સમજાઈ જવું જોઈએ.'

પાકિસ્તાની ફિલ્મ ઉદ્યોગ ક્ષેત્રે બનનારી ફિલ્મ, 'ખુદા કે નામ'માં અદાકારી કરનારા આ અભિનેતા કહેતા હતા કે, 'જૂનાં વાઢે ફરી પાછાં પાકે નહીં, તે ધ્યાનમાં લઈને પણ ક્યારેક ન ગમતી વાત તો કહેવી જ પડે. કોઈ સામે આંગળી ચિંધવાનો અમે 'પરઝાનિયા'માં ઉપક્રમ રાખ્યો જ નથી. કૌમી દંડાક્રસાદમાં કોઈ રીતે સીધા સંકળાયા ન હોય તેવાં નાનાં માણસોને વ્યક્તિગત જે ભોગવવું પડે છે, તેનો કોઈ જ અંદાજ આપણને નથી.'

તાજે તરમાં, હોલીવુડ ખાતે યોજાયાલા ૭૯મા એવોર્ડ મહોત્સવમાં, બ્રિટનનાં હેલન મિરેનેને સર્વશ્રેષ્ઠ નાયિકા માટેનું પારિતોષિક એનાયત કરાયું છે. બ્રિટનનાં સાંપ્રત મહારાણી ઈલિઝાબેથ બીજાંનાં જીવનકવન આધારિત સરસ મજેદાર ફિલ્મ 'ધ ક્વીન'માં તેમણે મહારાણીની ભૂમિકા ભજવી જાણી છે. એવોર્ડ સ્વીકાર કરતાં હેલન મિરેને કહેલું કે 'પચાસ વર્ષ અને તેથી વધુ વર્ષ, વિન્ડસરનાં ઈલિઝાબેથે સંયમિત ગૌરવ જાળવ્યું છે. એમણે પોતાની જવાબદારીઓ સુપેરે જાળવી છે. અને તે ઉપરાંત પોતાની હેરસ્ટાઈલની કાળજીસંભાળ લીધી છે. ... એમનાં વગર મારું કોઈ ચલણ જ ન રહ્યું હોત. એમને ખાતર જ મને આ એવોર્ડ મળી શક્યો છે.'

તમે માનશો ? હેલન મિરેને હવે, નજીકમાં, સાચ્ચેસાચ, મહારાણીને મળવાનાં છે. મહારાણી ઈલિઝાબેથ તરફથી બર્કિંગમ મહેલના એક પ્રવક્તાએ જણાવ્યું હતું કે ડેમ હેલન મિરેને ઉપરાંત, ફિલ્મ ડાયરેક્ટર સ્ટીવન ફ્રીઅર્સ અને સંવાદલેખક પિટર મોરગનને પણ ભોજન માટે મહેલમાં પહારવાનું તેડું થયું છે.

આ દેશમાં તેમ જ જગતના અનેક ભાગોમાં યુગાન્ડાથી હકાલપટ્ટી થયેલાં અનેક એશિયાઈઓ વસે છે. તેમને સવિશેષ 'ધ લાસ્ટ કિંગ ઓફ સ્કોટલેન્ડ' ફિલ્મ પોતાના એ ગોઝારા દિવસોની યાદ દેવાવાશે. પોતાને સ્કોટલેન્ડના રાજવી ગણાવતા એ ઘમંડી તાનાશાહ ઈદી અમીનની વાત વણી લેતી આ ફિલ્મમાં, ફોરેસ્ટ વિલ્ટેકરને, સર્વશ્રેષ્ઠ નાયકનો અભિનય આપવા માટે આ ઓસ્કાર એવોર્ડ આપવાનું ઘોષિત કરવામાં આવ્યું હતું.

આ એવોર્ડનો સ્વીકાર કરતા આ અભિનેતાએ કહ્યું હતું : 'જ્યારે હું બાળક હતો, ત્યારે ડ્રાઈવ-ઈન ખાતે મારા પરિવાર જોડે, કારની પાછલી બેઠકમાં બેસીને જ, મને ફિલ્મ જેવા મળતી હતી. ફિલ્મમાં મારે કામ કરવાનું થશે તેવી ત્યારે કોઈ વાસ્તવિકતા પણ નહોતી. અને આજે જ્યારે મને આ એવોર્ડ મળે છે ત્યારે જે વાસ્તવિક નહતું તે વાસ્તવિક બન્યું છે, તેમ પુરવાર થઈ રહ્યું છે.'

'દરેકની સંગાથે હું કોઈ અનુબંધ જોડી શકું એવા આશયે મેં ફિલ્મમાં કામ કરવાનું શરૂ કર્યું હતું. આપણા દરેકમાં, હકીકતે, સ્વાભાવિક, આવો કીડો સળવતો જ હોય. પરિણામે, આવો અનુબંધ કેળવવા જ મેં અભિનય કરવાનું આરંભ્યું, અને આ અનુસંધાન, મારે સારું, બહુ જબ્બરદસ્ત જણાસ નીવડી છે. અને તેવાં કારણે જ આ ફિલ્મમાં આ કામ થઈ શક્યું છે.'

લક્કડકા લાડુ !

'મને શોર્ટલિસ્ટ કરવામાં નહીં આવે. મને ફરીથી નોકરી માટે યોગ્ય ઠેરવવામાં નહીં આવે. આનો એક માત્ર અર્થ થયો : મારે ભારત પાછા ફરવું પડશે. અન્યાયા, બીજી કોઈ પણ રોજગારીની તલાશમાં મારે રહેવું પડશે. આ દ્વિધા મને અને મારા પરિવારને પારાવાર કોરી ખાય છે.'

બ્રિટનના લઘુ ગુજરાત તરીકે ખ્યાત લેસ્ટર ગામની 'રૉયલ ઈન્ફરમરી' હોસ્પિટલના એક કામચલાઉ રજિસ્ટ્રાર ડૉ. નીમિત શાહે અબીહાલ એક મુલાકાતમાં આ મુજબનું કહ્યું હતું. નીમિતભાઈ પાંચેક સાલ પહેલાં બ્રિટનમાં આવ્યા હતા અને ત્યારથી દાકતરી વ્યવસાયમાં

ખૂંપેલા છે.

ચોત્રીસ વર્ષના હનીશ સેવક, માર્ચ ૨૦૦૫ દરમિયાન, બ્રિટનમાં વ્યવસાય માટે ગુજરાતથી સીધા આવ્યા હતા. લેસ્ટરમાં તે બ્રિટિશ ગેસમાં એક 'બીઝનેસ કન્સલ્ટન્ટ' તરીકે હાલ સેવાઓ આપે છે. જ્યારે અહીં આવ્યા ત્યારે તેના અગાઉના દસ વર્ષ જેવડા વ્યવસાયી અનુભવોનું ભાતું તેને ખૂબ જ નસીબવંતું બનેલું; કેમ કે ચાર વર્ષના અહીંના વસવાટ બાદ તેમને અનિયતકાલીન રહેવા માટેની પરવાનગી મળવાની હતી.

પરંતુ, હવે તેમને સરકારના નવાનક્કોર કાયદાકાનૂન હેઠળ ફેર પરીક્ષા આપવાની આવશે, અને એ પછી, તેમનું ભાવિ નિશ્ચિત કરવામાં આવશે. હનીશભાઈ કહેતા હતા : આ નવા કાયદાઓ યુવાનિયા કામદારોની તરફેણ કરે છે અને આથીજસ્તો, તેની ઉમ્મરે અને અનુભવોએ તેનો સામનો કરવાનો થવાનો છે. તેમને હવે સીધાં ચઢાણ છે.

એક મુલાકાતમાં, હનીશ સેવક કહેતા હતા : બ્રિટનમાં ઠરીકામ થવા માટે તેણે ખૂબ વેઠ્યું છે. સઘળી ઘર વખરી તેણે વેચીસાટી દેવી પડી હતી. 'મારા લાંબા ગાળાના વ્યવસાયને મારે તિલાંજલિ દેવી પડેલી અને મૂળ સોતાં ઊખડીને હું અને મારો પરિવાર એક 'જવાબદાર સરકાર'ના વચને અહીં આવી પજ્યાં હતાં.'

'શાસન વિદ્યાસભંગ આચરે છે. થોડો વખત તો હું અવાચક હાલતમાં હતો. મારી દીકરીઓ તો આ વિપરિત હાલત સમજી શકે તેવી વયે પણ પહોંચી નથી અને મારી પત્ની ? તે તો સારી એવી અસ્વસ્થ બની બેઠી છે.'

'નેશનલ હેલ્થ સર્વિસ'ના એક 'પબ્લિક હેલ્થ કન્સલ્ટન્ટ', ડૉ. પદ્મનાભનુ બદ્રીનાથને મન, આ કાયદો છેતરપીંડી સમો છે. 'હાયલી સ્કિલ્ડ માયગ્રન્ટ પ્રોગ્રામ' હેઠળ, સને ૨૦૦૨માં, તે દક્ષિણ ભારતથી અહીં આવી વસ્યા હતા. તેમને આ સાલ કાયમી ધોરણે અહીં વસવાટ કરવાની છૂટ મળશે, તેવી તેમની સમજણ હતી.

તે કહેતા રહ્યા : આ સમજણ ઉપર તો તેણે અહીં મકાન ખરીદ્યું અને તેના પર તેમને મોરગેજ પણ આપવામાં આવેલું છે. તેના ઓગણીસ વર્ષના યુવાન દીકરાને યુનિવર્સિટીમાં પ્રવેશ પણ મળવાનો છે. પરંતુ તેના પરિવારને હવે બાર હજાર પાઉન્ડ જેવડી રકમની શૈક્ષણિક ફી પણ ભરવાની થશે.

'મારા મુલકમાં મને બહુ જ સારો વ્યવસાય હતો. મને હતું કે બ્રિટનમાં અમે ઠરીકામ થઈ શકીશું એથી બધું જ સમેટીને અહીં હું આવી ચડેલો. હતું કે ચારેક વરસ મહેનત કરી લઈશ તો મારો પરિવાર તરી જશે. મને અહીં ઘર જેવું જ હંમેશ લાગે છે. પરંતુ આ શાસન પધ્ધતિને કારણે હવે હું હલબલી ગયો છું.'

એક હેવાલ મુજબ તો પરિસ્થિતિ સહી ન શકવાને કારણે એક પાકિસ્તાની તબીબે પ આત્મહત્યા કરી છે.

ઈમિગ્રેશન નિયમોમાં હાલમાં કરાયેલા ફેરફારોને કારણે ૧૬,૦૦૦થી વધુ તબીબી ગેજ્યુએટ વિદ્યાર્થીઓ સાર્મે બેરોજગાર થવાનું સંકટ તોળાઈ રહ્યું છે. આ સોળ હજાર પૈકી મોટા ભાગના ભારતીયો છે. 'હાયલી સ્કિલ્ડ માયગ્રન્ટ પ્રોગ્રામ' વીજા અન્વયે બ્રિટનમાં આશરે ૪૦,૦૦૦ ભારતીય વિદ્યાર્થીઓ આવેલા છે. તે સૌ પણ હવે વિચિત્ર પરિસ્થિતિમાં મૂકાયાં છે.

એચ.એસ.એમ.પી. ફેરમના ડાયરેક્ટર અમીત કાપડિયાના જણાવ્યા મુજબ આ સૌને 'હકાલપટ્ટીની નોબતનો સામનો કરવાનો' છે. નવી પોઈન્ટ સિસ્ટમ અનુસાર હવે દરેકે ફરીથી લાયક બનવું, એવી સૂચના આ સંસ્થાને આપવામાં આવી હોવાની સગડ મળે છે.

દરમિયાન, 'બ્રિટિશ મેડિકલ એસોસિયેશને' વિદેશી તબીબો અંગેના આ નવા કાયદાકાનૂનની જાહેરમાં ઝાટકણી કાઢી છે.

ગૃહ ખાતાએ એક નિવેદનમાં કહેલું : આ કાયદાકાનૂન કંઈ નવા નથી. 'ફેબ્રુઆરી ૨૦૦૫ના અરસામાં, 'શરણાર્થી અને આપ્રવાસ માટે પંચ વર્ષીય યોજના'ના એક ભાગરૂપે તેની જાહેરાત કરવામાં આવી હતી. યુરોપ ભરમાં એક સરખો કાનૂન હોય તેવા આદેશ અનુસાર, અમારે આ જરૂરી ફેરફાર કરવાના હતા. આ ફેરફાર ૩ એપ્રિલ ૨૦૦૬થી અમલી થયા છે અને તેની પાછળ પાછળ 'હાથલી રિકલ્ડ માયગ્રાન્ટ પ્રોગ્રામ' માટેના નિયમોમાં પણ ફેરફાર કરવામાં આવ્યા છે.

આ કાયદાને ઉચ્ચ અદાલતમાં પડકારવામાં આવ્યા હતા, પરંતુ તેમાં શાસનની તરફેણમાં યુકાદો આવ્યો હતો. પરિણામે વિદેશી દાકતરો માટે તાલીમ મેળવવાનું તેમ જ અહીં નોકરી કરવાનું વધુ મુશ્કેલ બની ગયું છે. બ્રિટિશ મેડિકલ એસોસિયેશનના એક પ્રવક્તાના કહેવા મુજબ, આ કંઠગણવાળા નિયમનોને લીધે અસંખ્ય તબીબો હવે રોજગારી વગરના થઈ જવાનાં છે.

તબીબી વ્યવસાય ક્ષેત્રે સરકારે જરૂરી ચર્ચાવિચારણા નહોતી કરી અને એક સમાન તક માટેના નીતિનિયમનોનો સરકારે છડેયોક ભંગ કર્યો છે. તેમ અદાલતે કહ્યું જ હતું. પરંતુ, બ્રિટનની મેડિકલ કોલેજોમાંથી ઉપાધિ મેળવીને તૈયાર થયેલા અનેક દાકતરો પાસે રોજગારીની તકો હાથવેંત ન હોઈ, સરકારે કાયદામાં ફેરફાર કરવાનું વિચારેલું, એમ જાણવા મળે છે. અને અદાલતે પણ આ બાબતને પ્રાધાન્ય આપ્યાનું કહેવાયું છે.

ઈ.સ. ૨૦૦૧ અને ૨૦૦૪ વચ્ચે ચાર નવી મેડિકલ કોલેજ વિલાયતમાં ખોલવામાં આવી હતી. ૧૯૮૭થી, આ સઘળી કોલેજોમાં, આશરે ૫૬% જેટલો વધારો થયો હોવાના ય આંકડા મળે છે.

આમ, ઘર આંગણાંનું રાજકારણ, અર્થકારણ આ ક્ષેત્રે આભડી ગયું હોવાનું સ્પષ્ટ વર્તાય છે. અને એમાં આ વિદેશી તબીબો અને ટૂંકી મુક્ત માટે નોકરી સારુ આવતા અસંખ્ય કામદારો અડકેટ ચડ્યા છે.

ગ્લોબલાઇઝેશન અને નર્ચા ગ્રાહકવાદના આ પણ નક્કરો દાખલાઓ છે, એમ શું નથી લાગતું ?

પાનબીડું :

બહુત દિયો ભગવાન ને, દુનિયા કે રસ લૈન
દુઃખડા ભોગન દિલ દિયો, રોવન કી દુહૂ નૈન

- ૩૫૮ સ્નેહ

પરિવર્તનનો આરપાર ફૂંકાતો પવન

આફ્રિકા ખંડની પશ્ચિમે, ઘાના નામનો એક દેશ છે. તે મુલકની પશ્ચિમે આયવરી કોસ્ટ, ઉત્તરે ભુરકિના ફાસો અને પૂર્વે ટોગો નામક દેશો આવેલા છે તેમ જ દક્ષિણે, ગીનીની ખાડીથી માંડીને, આટલાન્ટિક સમુદ્ર ઘૂઘવે છે. આ ઈતિહાસપ્રસિદ્ધ દેશની આઝાદીનો સુવર્ણ મહોત્સવ આજકાલ ઉમંગભેર અહીં પણ મનાવાઈ રહ્યો છે.

કેટલાને યાદ આવે તત્કાલીન બ્રિટિશ વડા પ્રધાન હેરલ્ડ મેકમિલનનું ભારે અગત્યનું એ ઐતિહાસિક પ્રવચન ? એમણે એ દિવસોમાં કહેલું : 'ખંડની આરપાર પરિવર્તનનો પવન ફૂંકાઈ રહ્યો છે ... રાષ્ટ્રીય ચેતનાનો વિકાસ થઈ રહ્યો છે અને તેને હવે રાજકીય હકીકત લેખવી જ રહી તેમ જ આપણે તેનાં લેખાંજોમાં ય કરવાં રહ્યાં.'

સહરા નામક મહા રણ વિસ્તારની નીચે આવેલા આફ્રિકા

ખંડનો. તે આઝાદ બનતો પહેલો જ મુલક હતો. અને પરિવર્તનનો આ પવન, પછી હકીકતે, આરપાર ફૂંકાતો રહ્યો અને વળી એ પછીનાં વરસોમાં, પૂર્વ કાંઠે અને પશ્ચિમ કાંઠે, બ્રિટિશ તાબાના, ટાંગાનિકા, કેનિયા, યુગાન્ડા, નાઈજિરિયા જેવા કંઈક દેશો એક પછી એક આઝાદ બનતા ગયા. પૂર્વ આફ્રિકામાં વસવાટને કારણે ટાંગાનિકાની આઝાદીનો અવસર સારી પેઠે સાંભરે છે. તેના રાષ્ટ્રપિતા અને પહેલા શાસક જુલિયસ ન્યરેરે પ્રત્યેનો આદર આજે ય એટલો જ ભર્યો પડ્યો છે. એ આગેવાનને બેચાર વાર મળવાનું એ યુવાવસ્થામાં ય થયું છે. વળી, કેનિયાના રાષ્ટ્રપિતા જોમો કેન્યાટા, ઓડિંગા ઓડિંગા સરીખા આગેવાનોને જોવા સાંભળવાની નિજી તક આજે પણ મંજૂરમાં અકબંધ પડી છે. એ પહેલાં, ઘાના સ્વતંત્ર થતું હતું, તેની આઝાદીની લડતના આગેવાન ક્વામે ન્કુમાહનાં જોમ, જોસ્સા તેમ જ બલિદાનની વાતો, એ ઘડીએ ય રોમાંચક રહેતી. એ દિવસોમાં આ આગેવાનો ઉપરાંત દક્ષિણ આફ્રિકાના નેલ્સન મન્ડેલા, આલ્બર્ટ લુથુલી, વૉલ્ટર સિસુલુ, ઑલિવર ટામ્બો, તથા ઝામ્બિયાના આગેવાન કેનેથ કાઉન્ડાની રોમાંચક ભૂરૂકી વચ્ચે મારો ઉછેર થતો રહ્યો. એ 'પાન - એફ્રિકનીઝમ'ના દિવસો હતા અને એ દિવસોમાં પ્રગટ થતાં "પાન આફ્રિકા" નામક સામયિકનો હું ય આશક હતો.

એક દા, ગોલ્ડ કોસ્ટ નામે ઓળખાતા, આ પશ્ચિમ આફ્રિકી બ્રિશિટ સંસ્થાન સામે બળવો પોકારનાર ક્વામે ન્કુમાહ, એ દિવસોમાં, કહેતા : 'આપણે જ્યારે આફ્રિકીઓ માટે આફ્રિકા છે તેમ કહીએ છીએ, ત્યારે સાથે સાથે આપણે જાહેર પણ કરીએ છીએ કે આપણા આ ખંડમાં આપણું જ શાસન હોય.' એ આગેવાનની દષ્ટિ સૂચિત ઘાના માટે જ નહોતી, એમણે સામૂહિક આફ્રિકા ખંડને પોતાના પરિસરમાં લીધો હતો. એ દૂરદેશ આદર્શ આગેવાન હોય તેમ અમને સહજ સમજાતું. મહત્વાકાંક્ષી, બુદ્ધિશાળી, સુસજ્જ વાયક, આઝાદી માટેની લડતની ખુમારીમાં રચ્યાપચ્યા રહેલા અને હદપારી ભોગવતા ન્કુમાહને, જાણે કે, અલ્પમાં રસ જ નહોતો. એમને તો સમગ્ર આફ્રિકાની ચિંતા રહેતી. આફ્રિકાની સુખાકારીમાં એમને ઘાનાની સુખાકારી દેખાતી હતી.

સન ૧૯૫૭ની છઠ્ઠી માર્ચે ગોલ્ડ કોસ્ટનું ઘાના રૂપે અવતરણ થયું. સંસ્થાનવાદની બેડીઓ તોડતું એ શ્યામ આફ્રિકાનું પહેલવહેલું રાષ્ટ્ર હતું. અને પછી, ફક્ત ત્રણ જ વરસના ગાળામાં, બીજા ૧૭ આફ્રિકી દેશો ટપોટપ આઝાદ બને છે. આફ્રિકા ખંડની એકતાનાં સોણલાં જોતાં ન્કુમાહ માટે 'વસ્તીથી ભરચકક મોટા મસ્સ નાઈજિરિયા હોય કે પછી સૌથી ધનવાન દેશ દક્ષિણ આફ્રિકા હોય; તે દરેક ફક્ત રાજકીય એકમ રૂપે નભે નહીં', તેમ વર્તાતું રહેતું.

ફક્ત આફ્રિકા માટે જ નહીં, લેટિન અમેરિકાના કંઈ કેટલા દેશો, કેરેબિયાઈ ટાપુઓના દેશો, અગ્નિ એશિયાના ઢગલાબંધ મુલકો તેમ જ મધ્ય પૂર્વ તથા પૂર્વ યુરોપના દેશો માટે હિંદ અને તેની સ્વતંત્રતાની લડત ઉપરાંત જવાહરલાલ નેહરુ અને મહાત્મા ગાંધી દીવાદાંડી સમ આદર્શ રહ્યા છે. ગાંધીને આ સમજાયું હતું અને નેહરુની નીતિરીતિમાં તેનો સમાવેશ પણ હતો.

બ્રિટનના તાબામાંથી સંસ્થાનો છૂટતા જતા હતા, પણ સંસ્થાનવાદની નાગચૂડ હજુ પૂરી છૂટી નહોતી. યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ ઑફ અમેરિકામાં આયઝનહૉવર અને ડલેસની બોલબાલાના એ દિવસો હતા. સોવિયેત રશિયામાં બુલ્ગાનિન અને કુશ્ચોવની ધરી મજબૂત બનતી હતી. ચીનમાં માઓએ તેમ જ તેના અસંખ્ય ટેકેદારોએ કમાલ કરી હતી. આવા જાગતિક સંદર્ભમાં, આ આફ્રિકી નેતાઓ એક ભણી ભારત અને નેહરુ, અને બીજી પા, રશિયા - ચીન ભણી હૂંફેટકા માટે ઝોકાયા કરે, એમ ચિત્ર ઉપસતું હતું. વિદેશ નીતિમાં જવાહરલાલ નેહરુનાં પંચશીલનાં સિદ્ધાન્તોનો પ્રસાર અહીં પણ દેખાતો અને તેની સાથેસાથે ચીન - રશિયાની પ્રચ્છન પકડ પણ.

પશ્ચિમના બહેખાઓને, દેખીતા કારણો સબબ, આ બિન જોડણની નીતિની અસર સમજાતી નહોતી. તેનો તેઓ સ્વીકાર પણ કરી શક્યા નહોતા. અને પછી પૂર્વ સંસ્થાનોને મજબૂત કરવાને બદલે તેને ભીડો દેવામાં તે દરેક વ્યસ્ત રહેતા. આવા આવા વાતાવરણમાં

ઘાનાના આ સર્વેસર્વા પડ્યા અને તેમની સામે ૧૯૬૬માં બળવો થયો. તે સિકો તૂરેના શાસનવાળા પડખેના ગીનીમાં દેશવટો ભોગવતા રહ્યા અને પછી કેન્સરની વ્યાધિમાં રોમાનિયામાં સન ૧૯૭૨ દરમિયાન અવસાન પામ્યા.

ખેર ! એમના વિચારો, એમની દેણગી આજે ઘાના દેશના પાયામાં ફરી વાર પ્રસ્થાપિત થયેલી જોવા મળે છે. આફ્રિકાની એકતાનું એમનું ચિત્ર જો કે હજુ ય ખરડાયેલું પડ્યું છે.

ઠીક સો વરસ પહેલાં, મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધીની આગેવાની દક્ષિણ આફ્રિકામાંના હિન્દીઓને મળી હતી. એ મુલકનાં યુસૂફ દાદુ, કાતીમા મીર વગેરેનું યોગદાન ઇતિહાસને પાને અંકિત છે. પૂર્વ આફ્રિકાના મુલકોમાં રણધીર ઠાકર, વી. આર. બોલ, અમીર જમાલ, અલાદીના વિશરામ, મણિલાલ દેસાઈ, હાડન અહમદ, પ્રાણલાલ શેઠ, કાન્તિભાઈ પી. શાહ, કાન્તિભાઈ બી. પટેલ અને એવા એવા અનેક ગુજરાતી આગેવાનોનો રાષ્ટ્રવાદ સાંભરે છે. એ દરેકની સામે આફ્રિકાની એકતા અને આફ્રિકાની આઝાદીનો આદર્શ આતસરૂપે પ્રજ્વલિત હતો. "ઈન્ડિઅન ઓપિનીઅન", "ટાંગાનિક હેરલ્ડ", "ડેપીલી કોનિકલ" સરીખા ગુજરાતી અખબારો અને તેમાં કામ કરતા તંત્રીઓ સામે નાગરિક ઘડતરનું ય પાયાગત મિશન રહેતું.

અને આજે પવને પૂંઠ ફેરવી છે. અમેરિકાનો ગ્રાહકવાદ ચોમેર ફરી વળ્યો છે. યુરોપ અને અમેરિકામાં તે જોરશોરથી ફેલાયો છે, પણ સાથે, આફ્રિકા એશિયાના ઢગલાબંધ મુલકોને આભરી બેઠો છે અને ત્યાં, બેલાશક, તેની આજ પ્રવર્તે છે. આજના આગેવાનોમાં પેલી કોઠાસૂઝ જોવા મળતી નથી. ગુજરાતી અખબારોમાં પણ હવે આરાધ્યદેવ, નાગરિક વાચક નથી, ગ્રાહક વાચક છે. બોલબાલા બદલાઈ છે અને તેની વચ્ચે આફ્રિકાના, એશિયાના, લેટિન અમેરિકાના, પૂર્વ યુરોપના, અગ્નિ એશિયાના અનેક મુલકો ઝોકાં લીધાં કરે છે.

ટાંગાનિકાના એ દિવસો દરમિયાન, જોસેફ દ'સૂઝા, હુસૈન અને હું 'પોગ્રેસિવ સ્ટ્રુક્ટરસ મુવમેન્ટ' ચલાવતા. યુવાનોમાં દેશદાઝ

જાગે એવી નાનીમોટી પ્રવૃત્તિઓ અમે આદરેલી. ટાંગાનિકાની આઝાદી ટાંકણે મારી જન્મભૂમિ અરુશામાં રેલી નીકળી હતી. અકડેકઠક માનવમેદની વચ્ચે કિસ્વાહિલીમાં ભાષણ કરવાની ય તક સાંપડી હતી અને પછી ... પછી ... અમે ત્રણે ય શાણા બનતા ગયા. અમારે ભણવાનું હતું, ગૂજરાત પણ મેળવવાનું હતું. પરિસ્થિતિ અનુસાર હું ભારત ભણવા ગયો. જોસેફ સ્થાનિક રહ્યો. ખૂબ ભણ્યો. આગળ ગયો અધ્યાપનકામ કર્યું અને આજે વકીલાત ક્ષેત્રે તે બહુ જ મોટું નામ કમાયો છે. સાંભળેલું તેમ, હુસૈન બાપીકા મુલકમાં ગયો, ખૂબ ભણ્યો. વિદેશ ખાતામાં સરીક થયો, બહુ આગળ પણ વધ્યો અને કમનસીબે હવે હયાત પણ નથી !

બાળપણનું એ ટાંગાનિક પણ બદલાયું છે, ઝાંઝીબારના ટાપુઓ જોડાઈને હવે તો તે ટાંગાનિયા નામે મુલક બન્યો છે. તેની તથા કેનિયા અને યુગાન્ડાની દારતાં પણ આફ્રિકાના બીજા મુલકોથી વિભિન્ન પણ રહી નથી.

ક્યારેક થાય છે કે એ આદર્શદેવા, એ રાષ્ટ્રવાદી આગેવાનોની એક જબરદસ્ત મોટી ઐજ જગતભરમાં ચોમેર હતી. એ, ભલા, કેમ આજે સકાયટ થઈ હશે ? બીજી પાસ, ઠેર ઠેર પથરાઈ ગુજરાતી આલમ સામે પણ કોઈ દૂરંદેશી આગેવાની નથી અને તેના મોટા ભાગનાં અખબારો ય દિશાભાન ભૂલેલાં જણાય છે. ... આલું, ભલા, કેમ થતું હશે ? કદાચ સમજાય છે, ... પરંતુ, ચોખ્ખો ચણક જવાબ જડતો નથી.

પાનબીડું :

સંગી સગરે ચલી ગયે, સાથી રહત ન કોય;
એક જુદાઈ'નીત જો જુદા ન કબહૂ હોય.

(“જન્મભૂમિ - પવાસી”માં પ્રગટ થતા લેખો)

ધીમે બોલ...તને ખબર છે ને કે મેં આખી જિંદગી ખોટી સિયાય કઈ પહેર્યું છે? અને મને ખબર છે કે પીવાની છૂટી ફોરેઈન ઇન્વેસ્ટમેન્ટ માટે જ તેમને આકર્ષવા મુકી છે...પણ એમને કંપની આપવા માટે પણ થોડોક તો છાંટોપાપટી કરવી પડે ને? તને સમજણ ના પડે... આ માર્કેટિંગ કહેવાય!

જીવન અને મૃત્યુનો હરીફ બની તેણે જીવનજીવન ભરવી શરૂ કરી. પત્ની અને બે દીકરી સાથે તેણે સૂફી ફકીરનું જીવન ગાળવા માંડ્યું. ... ત્યાં જ એના સર્જનની કિંમત અંકાવા લાગી. ઘર આંગણે નહીં, ઘરની બહાર. દેશની બહાર ... ઑસ્ટ્રોમાં જ્યાં નોબેલ પારિતોષિકનો તે અધિકારી બન્યો.

અરબી લોકસાહિત્યના પિતામહ અને મહાન સર્જક નજીબ મેહફૂઝનું ૮૪ વર્ષની દીર્ઘ વયે કેરો ખાતે ઓગસ્ટ ૨૦૦૬ના અંત ભાગે અવસાન થયું. ઘરમાં પડી જવાથી થયેલી ઈજાની સારવાર માટે છેલ્લા એક માસથી એ હોસ્પિટલમાં હતા.

ઈજિપ્તના બીજા એક સર્જક યુસૂફ અલ-કવાયેદના જણાવ્યા પ્રમાણે 'એમણે આ દુનિયામાં ફક્ત સર્જન કરવા જ જ-મ ધારણ કર્યો હતો.' ધર્મધિ ઉગ્રતાવાદીઓમાં તે પ્રિય ન હતા અને તે લોકોએ એક વાર નજીબને છૂરી હુલાવી ગંભીર ઈજાઓ પણ પહોંચાડેલી. એ પ્રગતિશીલ ચિંતક હતા. આધુનિકીકરણ તેમ જ ધાર્મિક સહિષ્ણુતાના તે પક્ષકાર હતા. એ કહેતા : 'તમે અન્યાય નિર્મૂળ કરો, અને પછી જશવણીઓને કોઈ કારણ રહેતું જ નથી.'

બળવંત નાયકે વિશ્વ સાહિત્ય ક્ષેત્રે નોબેલ પારિતોષિક વિજેતાઓ બાબત હાલમાં એક પુસ્તક, 'વિશ્વ સાહિત્યના નોબેલ પારિતોષિક વિજેતા અને અન્ય સર્જકો' કહ્યું છે. ગાંધીનગરસ્થિત 'ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી'ની આર્થિક સહાયની યોજના હેઠળ, ગુર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય દ્વારા, સન ૨૦૦૬માં પ્રગટ આ પુસ્તકની કિંમત રૂ. ૧૫૦ છે. તેનું આપણે ઉચિત સ્વાગત કરીએ છે. આ પુસ્તકમાં ય આ લેખ સમાવિષ્ટ છે.

આ મહાન સર્જકને શબ્દાંજલિ આપતો આ લેખ અહીં, આમ, સાદર પ્રસ્તુત કરીએ છીએ.

કોશિમો કોશ હાંકતાં હાંકતાં ગીત લલકારે એવું લોકસાહિત્ય રચનાર સાચો સાહિત્યકાર. એવો સાહિત્યકાર જનતાનો સાહિત્યકાર બને એમ ગાંધીજીએ વર્ષો પૂર્વે કહ્યું હતું. આવો કોઈ સાહિત્યકાર જે ખેતરોમાં ચાસ પાડતા ખેડૂતો, ઘેટાં-બકરાંનો રખેવાળી કરનાર રબારીઓ, રેકડી ચલાવનાર, રિકસા ફેરવનાર, દુકાનદારો, વેશ્યાના દલાલો સમજી શકે તેવું સાહિત્ય રચતો હોય અને જનતાનું મનોરંજન કરતો હોય તેવો આ સર્જક છે ઈજિપ્તનો નોબેલ પારિતોષિક વિજેતા અને અરબી સાહિત્યનો સૌથી પ્રથમ અને આગવો સર્જક નજીબ મેહફૂઝ. ૧૯૮૮નું સાહિત્યને લગતું નોબેલ પારિતોષિક એમને એમની કથાત્રયી [The Cairo Trilogy] માટે એનાયત થયેલું.

વળી અરબી સાહિત્યની નવલકથાના પિતાનું બિરુદ પણ એને પ્રાપ્ત થયું હતું ને એની કથા કહેવાની - લખવાની કુશળતાને આભારી કહી શકાય. ઑક્સફર્ડ યુનિવર્સિટીના પ્રાધ્યાપક રોબીન ઑરટલ, અરબી સમકાલીન સાહિત્યનો ઉલ્લેખ કરતાં લખે છે : He is a great story-teller in any language, one of the greatest of our time - that is the secret of his genius.

નવલકથાકાર, વાર્તાકાર અને ફિલ્મ સ્ક્રીપ્ટનો લેખક મેહફૂઝ છેલ્લાં પચાસ વર્ષમાં ૩૨ જેટલી નવલકથા, ટૂંકી વાર્તાના ચૌદ સંગ્રહો અને ૩૦ જેટલી ફિલ્મ સ્ક્રીપ્ટનું સર્જન કરી આરબ દુનિયાનો એક મહાન સર્જક બન્યો છે. જીવનનાં ચાર કોડી જેટલાં વર્ષોની અક્ષીએ પહોંચ્યો છે. વયને લીધે એને કાને સંભળાતું નથી, આંખે ઓછું દેખાય છે, છતાં થોડું થોડું લખવું હજી ય ચાલુ રાખ્યું છે. આજે ય એની લોકપ્રિયતામાં કશી ઊંણપ વર્તાતી નથી. એનાં આવાં લોકપ્રિય સર્જનોમાં ઈબન-અલ જેવા લોકવીર અને અંધ સૂફી ફકીર શેખ જેવાં પાત્રો સતત ઝોકિયું કરતાં દેખાય છે. તે સાથે જ તેણે સાંપ્રત કાળના ઈતિહાસનો આધાર લઈ એના યુગના પ્રધાન સૂરને એક સુંદર કલાકૃતિમાં મઢવાની કામગીરી બજાવી છે. એને લઈને જ તે ઘેરઘેર જાણીતો બન્યો છે. ચૌટેચકલે, ઘર આંગણે, મસીદોમાં, કાંસીઘરોમાં એનું નામ અવારનવાર સંભળાય છે. એણે એનાં સર્જનમાં હળવી કલમે લખેલ કેટલાક વિનોદી સંવાદો લોકજીભે એવા તો મઢાયેલા લાગે છે કે એવા વિનોદનું પુનઃઉચ્ચારણ આજે ય સંભળાતું રહ્યું છે. એક રીતે એનું સાહિત્ય સામાન્ય જનતાને મોઢે થયેલું લાગે છે. એની ફિલ્મોનું થેલું તો એવું રહ્યું છે કે એને લઈને આરબ દેશોમાં તે નાસર, અરાફત અને સદામ હુસૈન જેટલો લોકપ્રિય બન્યો છે.

એની છબિ જોતાં તે કદમાં કીંગુજી અને સુકલકડી બાંધો ધરાવે છે. શાળાજીવનના આ બોક્સીંગ ચેમ્પિયનનો દેહ ભારે કસાયેલો લાગે છે. માથે ઓછા થતા વાળ અને ઝીણા એ વાળની નીચે ચમકતી ટાલ, એનો વિશાળ ભવ્ય ચહેરો અને એના પર પડવા આવેલી કરચલીવાળી ચામડી એનાં વીતેલાં વર્ષોની ચાડી ખાતી હોવા છતાં એની સહનશક્તિની

શાખ પૂરતી દેખાય છે. જીવન ઝંઝાવાતોનો હસતાં હસતાં સામનો કરનાર આ જીવનચોધો કોઈ ધીર, ગંભીર, પાક મુસલમાનની કંડારેલી પ્રતિમા જેવો લાગે છે.

□ □ □

દરેક સમાજને, દરેક ભાષાને વારસામાં મળેલું એવું સાહિત્ય હોય છે. પારંભનું આવું સાહિત્ય લિપિબિંધ ન હોઈ કંઠસ્થ બન્યું અને લોકો સુધી પહોંચતાં તેમાં (બોલીને લીધે) ફેરફાર થતો રહ્યો. આ સાહિત્ય એવી જ દશામાં લોકસમાજમાં ફેલાતું રહ્યું. આરબ દેશોમાં તો ખાસ કરીને આવાં સાહિત્યનો કથાસાગર છે. આવા કથાસાગરને મિસરના આ એક સપૂતે સાહિત્યસ્વરૂપે મઢવાની ભગીરથ કામગીરી બજાવી છે. લોકસાહિત્યનાં પાત્રોને એણે એની નવલકથા અને વાર્તાનાં પાત્રો બનાવ્યાં. આરબ દેશોની પેલી તિલેસ્માતી કથાઓને એણે પુસ્તકનાં પાને અને કચકડાંની પટ્ટીઓમાં ઉતારી. આવી એની કથાત્રયી [trilogy] માટે મેહફૂઝને આંતરરાષ્ટ્રીય ખ્યાતિ અપાવતું ઈનામ પ્રાપ્ત થયું તે સાથે જ ઈજિપ્તનો સર્વશ્રેષ્ઠ રાષ્ટ્રીય ઈત્કાબ 'ધ ઑર્ડર ઓફ ધ નાઈલ મેડલ' પણ ૧૯૮૮માં જ એને એનાયત થયો.

આ કથાત્રયી મિસરના ત્રણ વંશના લોક જીવનની, એમના ઈતિહાસની, સમસ્યાઓની અને પરિવર્તનોની કથા છે. આરબ લોકજીવનમાં સ્ત્રીની જે દશા થતી હોય તેનું હૃદયંગમ ચિત્ર સાથે ૧૯૧૯થી બ્રિટિશ હકૂમત સામેની રાષ્ટ્રીય ચળવળ ને ત્યાર બાદ નાસરયુગના ઉદયકાળ તરફ ભાવકને ખેંચી જતું વાતાવરણ એ ત્રણેય નવલોને લોકપ્રિય બનાવે છે. ૧૯૧૯ થી ૧૯૫૨માં કર્નલ નાસર તખ્તનાશીન બને છે ત્યાં સુધીનો કથા ફ્લકનો વિસ્તાર આ કથાત્રયી પૂરો પાડે છે.

કથાનાયક જેવો જ એનો સર્જક મેહફૂઝ પણ કુટુંબનો સૌથી નાનો બાળ. બાળપણમાં મોલવીઓએ માતૃભાષા અરબીના સંસ્કાર કરાવવાની શિક્ષા દ્વારા પાડ્યા. પયગમ્બર મહમ્મદના મુજમાંથી સરેલી દેવીવાણી જેવી આ ભાષામાં ગેબ્રિયલને આદેશ આપ્યો હતો. એવી એ દેવીવાણીની ભાષાની જાદુઈ અસર હેઠળ બાળક મેહફૂઝનો ઉછેર. પાછળથી આ જોસ્સાદાર વાણી એના સર્જનની ભાષા બની.

એક સમયે આરબોએ ઈસ્લામનો ઝંડો દૂર દૂરના દેશોમાં ફરકાવ્યો હતો. પણ પેગમ્બર સાહેબના આરબોમાં જે પ્રકારની સંઘ શક્તિ અને તાકાત જોવામાં આવતાં તે ખલીફાઓ અને શેખોના સમયમાં ?વામાં આવતાં ન હતાં. પરિસ્થિતિ બદલાતાં રણમાં વસનારા આરબો મહેલોમાં વસવા લાગ્યા. ખજૂરને બદલે ભાતભાતનાં પકવાન આરોગવા લાગ્યા. પરિવર્તન અને સામાજિક ક્રાંતિની

ઉપેક્ષા સેવવા લાગ્યા. પરિણામે વિદેશીઓની સત્તા ફેલાવા લાગી. ગૌરવશીલ આરબપ્રજા વિદેશી સત્તાઓની ગુલામી ભોગવવા લાગી. રહ્યો માત્ર પેલી ભાષાનો જોસ્સો. પણ એમનો એ જોસ્સો આધુનિક શસ્ત્રસંરંજનમ. કુટિલ રાજનીતિ હેઠળ દબાયેલો રહ્યો. આરબોમાં વેરઝેર અને વિખવાદ ફેલાવી ચતુર અંગ્રેજ પ્રજાએ એમની નબળાઈનો લાભ લીધો. ખંડિયા રાજાઓ જેવા આરબ સમ્રાટો પ્રજાને ચૂસી અંગ્રેજ સરકારના 'એજન્ટ' બન્યા. ... નાસર જેવાએ સુએઝ નહેર બંધ કરી પશ્ચિમની પ્રજાની જીવાદોરી કાપી નાંખી. ... અંગ્રેજોએ ઈજિપ્ત છોડવું પડ્યું. ... કા-સે એના કબજા હેઠળના આરબ રાજ્યોને આઝાદી બક્ષી. ... આરબોમાં નવો જીવ આવ્યો. ... બગદાદનો સદામ એમના પછી વિશ્વને 'ધમકાવતો' લાગ્યો ... જો કે વિશ્વસત્તાના સંઘબળ આગળ તે ટકી શક્યો નહીં. ... આરબ દેશો પાછા હતા તે જૂની રિથિતિનો, જૂના દબદબાનો, જૂની જાહોજવાલીનો અનુભવ કરવા લાગ્યા ... પણ મુઝીબર લખેશરી શેખોની સામે કરોડોની સંખ્યામાં ગરીબ આરબોની દશામાં કોઈ સુધારો થતો દેખાયો નહીં. ... એક બાજુ લખેશરીઓ, એમની સામે ગરીબ અને ઘ રબાર વિનાના પેલેસ્ટીનિયનો. ... પડોશમાં ખમતીધર દુઃશ્મન ઈઝરાયેલ ! ... બેફામ સત્તાલોલુપ સદામ ! ગલ્ફ યુદ્ધ. ... આ બધું તેને નિરાશ નથી બનાવતું, આ વિરોધાભાસ એના હૃદયને સંપત્ત બનાવતો લાગે છે. એનો અંતરઆત્મા કકળી ઊઠે છે. ... મેહસૂઝની નવલકથાઓમાં આવું આવું વિરોધાભાસી જીવન એને સત્તાવતું દેખાય છે. આરબો ફરીથી સંઘબળ કેળવી વિશ્વકલ્પ પર પોતાનો ઝંડો ફરકાવે તેવી તેની પ્રબળ આકાંક્ષા રહી છે.

એટલે જ પોતાને નોબેલ પારિતોષિક એનાયત થયું ત્યારે પણ પોતાની સંસ્કૃતિ, પોતાના પૂર્વજો અને આરબ દેશોના લોક સાહિત્યને જ આવું બહુમાન મળતું હોવાનું તેણે જાહેર કર્યું હતું. સાત હજાર વર્ષ જૂની આરબ સંસ્કૃતિ, ધાર્મિક પ્રજ્ઞાલિકાથી ભર્યુંભર્યું લોક જીવન તે માટે આભારી લેખતો. 'આ પ્રસંગે હું મહાન મિસરની પ્રજાને જ શાબાશી આપું છું કે ઈજિપ્તનો એક અદનો પુત્ર આજે નોબેલ પારિતોષિક જેવું અદકું ઈનામ મેળવવા ભાગ્યશાળી બન્યો છે !'

૦ ૦ ૦

ગંદી, ગલીચ અને કાદવવાળી વાંકીચૂકી ગલીનો માર્ગ એનો રોજનો રસ્તો. આ ગલીઓની બંને બાજુ જૂની પૂરાણી, ઊંચી ઊંચી હવેલીઓની આગળપાછળ કુવારા ઉડાડતા બગીચા શોભતા હતા. ગલીઓની અંદરની દેશી દવાદારૂની દુકાનો, શાકભાજીવાળાની રેકડીઓ તેમ જ જૂની પૂરાણી ચીજવસ્તુઓ વેચતી દુકાનોમાંની કોઈ 'અનોખી ચીજ' જેવી લાગતી આ કીંગુજીની

સજીવ આકૃતિ પણ કોઈ પૂરાણી ચીજ જેવી લાગતી. આગળ વઘતાં માર્ગ પરની બંને બાજુએ આવેલ ગોળ ગૂંબજો અને એના પરની અણિયાળી સોય જેવા લાંબા ઊંચા સ્થંભો; કાળા, લીલા રંગની બુરખાધારી આરબ સ્ત્રીઓ માર્ગ પરથી પસાર થતાં જાણે કિમ્મતી અતારથી સુગંધિત બનાવી જતી સુવાસ ફેલાવી જતી હતી. એમના બુરખામાંથી ઊંડિયું કરતી માંજરી આંખો સુરમાથી અજાયબી છતાં કાળા બુરખાના આવરણથી સ્પષ્ટપણે દેખાતી ન હતી. ગદેડાં જોડેલ લાકડાંની ગાડીઓ સાથે ઘોડાગાડીઓ. સાયકલ અને યામાહ મોટર બાઈકો, સ્કુટરો માર્ગને ગજવી જતી હતી. જાડા તગડા અને લાંબા ઝખ્ખાધારી આરબ વેપારીઓ, ખભે પરિચિન કારપેટ કે રૂની ગાંસડીઓ વહી જતા અને પસીને રેબઝેબ બનતા હમાલો ! ... એ છે મેહસૂઝની દુનિયા ! આવી દુનિયા વચ્ચે તેનું રોજનું જીવન પસાર થતું રહે છે.

જૂના પૂરાણા કાળથી વહેતું આવેલું આવું લોકજીવન - એવાં જીવનમાંથી જન્મેલી પ્રજ્ઞાલિકાઓ, ધાર્મિક માન્યતાઓ. રીતરિવાજો ... મિસરની પ્રજાનું એ જીવાતું જીવન એનાં સર્જનનું કથાવસ્તુ. પછી એ હોય મીકાઈઓથી ભરેલી અને માખીઓથી ખદબદતી દુકાનોની પડખે ભૂખનો માર્યો, હાડપિંજર બની જીવતો યુસૂફ જેવો ગરીબ આરબ બચ્ચો; હુકકાબાજને સંતોષતા હેસીસ(ડગ)ના વેચનારા એમની ચમકતી ઈટાલિયન બૂટો અને રેશમી શૂટ કરતા બદમાશો, માલસામાનનો છૂપો સોદા કરતા શેકશાહુકારો, ઊંટવેઘો જેવા હકીમો, દરદીઓને છેતરી નાણાં બનાવનારા બનાવટી દાકતરો. જન્મતનો માર્ગ બતાવતા ઢોંગી બાવાઓ જેવા મોલલીઓ; દેહની હાટડી માંડી લોહીનો વેપાર કરતી તવાયક્ષે અને એવા અકાઓમાં આંટાકેરા મારતા મોજીલા, બેફિકર, લંપટ એવા ઘનાઢ્યો અને એમના નબીરાઓ; સ્ત્રીને ગુલામ બનાવી જનાનખાનામાં 'રમકડાં' જેમ સંઘરતા શેખો અને એમની બેફામ વિષયવાસનાને અપાતો છૂટો દોર ... ! ... !!

મેહસૂઝને એનાં પાત્રો શોધવા બીજે ક્યાં જવાનું હોય ! ... આ બધા વિસ્તારો ઓળંગી સર્જક ખુદાના અન્ય બંદાઓની જમાતમાં જોડાવા અને સવાર-સાંજની બાંજ પોકારવા પેલી જૂની પૂરાણી મસીદોનાં ગૂંબજો વચ્ચે પોતાને નિહાળતો હોય. ત્યાંથી બહાર આવતાં વચ્ચે માર્ગમાં આવતાં અલશારિયા કોફીઘરમાં ઊંડિયું કરતો આવે. ત્યાં આગળ કોફી અને હુકકાનો દેશ મારતા ઘરાકોને 'ખુદા હાફીઝ'નાં સંબોધન સાથે આવકારે, મળે અને એમના વાસી વિનોદનો આસ્વાદ કરી આગળ વધી રહે. સાક્ષે બાંધેલ આરબ ઘરાકોના આવાજના પડઘા સાથે આવાં કોફીઘરોમાં સાંભળેલ આરબ દુનિયાની બહાદુરી, જવાંમર્દાની ઝીંદાદિલીની કહાનીઓ આ સર્જકની અનુભૂતિનું વિષ છે - સઘળું અને

સાબદું. આવું સર્જન એને આરબ દેશોનો પ્રતિનિધિ સર્જક બનાવે છે. એનાં સર્જનો આરબઘરોનું અનોખું નજરાજું બને છે.

હવે એનાં પુસ્તકો વિશ્વની ૨૦ જેટલી ભાષાઓમાં પ્રસિધ્ધ કરવાની યોજના તૈયાર થઈ છે. અત્યારે એનાં સૌથી વધુ લોકપ્રિય પુસ્તકોનાં અંગ્રેજી, ફ્રેન્ચ અને જર્મન ભાષામાં ભાષાન્તરો થયાં છે.

મેહસૂઝને નોબેલ પારિતોષિક મળ્યું ત્યાંસુધી તે એક ગરીબ સર્જક હતો. પત્ની તેમ જ બે દીકરીઓ સાથે ગરીબ સૂફી કઠીર જેવું જીવન ગુજારતો હતો. હવે એ સ્થિતિમાં સૂચક ફેરફાર થવા પામ્યો છતાં તે ગરીબગુરુઓનો, બેઘરવાસીઓને ભૂલ્યો નથી. પારિતોષિકમાં મળેલી રકમમાંથી પૌંડ ૨૫ હજારની રકમ એમણે પેલેસ્ટાઈનના ઈન્તેઝાદાઓના હિતાર્થે આપી હતી.

આવો આ સર્જક નિયમનું પાલન કરનારો અને શિસ્તમાં માનનારો. એના પ્રકાશકોને એણે આપેલા ટાઈમ્સે હસ્તપ્રતો પહોંચતી કરે. સવારે પાંચ વાગે નિયમ પ્રમાણે ઊઠી કોફીના પહેલા કપનો આસ્વાદ કરે. સવારનાં છાપાંની હેડલાઈનો પર નજર ફેરવી જાય. બરાબર ૬.૩૦ વાગ્યે તે અલીબાબા કોફીઘર માટે નીકળી પડે. બપોરે એક વાગ્યે ઘેર આવી, ભોજન આદિ પતાવી, ઘડીક વામકુશી કરી લે. આંખે તકલીફ પડતાં તેણે આઠ કલાકનું નિત્યનું લેખનકાર્ય બંધ કર્યું છે. (એના ઝંકટરોયે તો એને કલાક કરતાં વધુ સમય લખવાની મનાઈ કરી છે.) છેલ્લાં ૪૦ વર્ષમાં એનાં લેખનકાર્યમાં આ હતો પહેલ વહેલો વિક્ષેપ. આ સમય દરમિયાન તેણે લેખનકાર્ય ઉપરાંત ફિલ્મ સે-શરશિપ ખાતામાં સનદી નોકરીમાં તેમ જ ઈજિપ્તમાં જાણીતાં "અલ - અહરામ" અખબારના કટારલેખકની કામગીરી બજાવી હતી. એનો નાનકડો એપાર્ટમેન્ટ, એ સમયે, એનું સર્જનધામ બન્યો હતો.

ઈજિપ્તના એના જેવા જ એક બીજા વૃદ્ધ સર્જક યુસૂફ ઈદરિસના જણાવ્યા પ્રમાણે મેહસૂઝની રોજના આઠ કલાકની એકધારી સર્જનપ્રક્રિયા પચાસ વર્ષના સમયકાળમાં ચાલુ રહી. ફક્ત ગુરુ અને શુકના દિવસોએ, જ્યારે કેરોના બુધ્ધિજીવીઓના મિલનસ્થાન સમા કોફીઘરમાં તેઓ મળતા, તેનું સર્જન બંધ રહેતું. મિત્તભાષિયા સર્જક ઓછાબોલા પણ એક ધ્યાનથી સાંભળનારા. વળી તેણે લગ્ન કર્યાં હતાં કે નહીં અને તે ક્યાં રહેતા હતા તેની એના નિકટના મિત્રોને પણ ખબર નહોતી. પોતાનું અંગતજીવન એણે એવી રીતે બીજાઓથી છાનુંછૂપું રાખ્યું હતું.

નોબેલ પારિતોષિક વિજેતા બન્યા બાદ મળેલ પ્રસિધ્ધિને લીધે એના નિત્યક્રમમાં થોડોક ફેરફાર થવા પામ્યો હતો છતાં કેરોના એ માર્ગોની ધૂળમાં તો એની પગલીઓ પડતી જ રહી. તે સાથે જ યુવાનો સાથેની નાઈલ

કોફી ઘર ખાતેની સાપ્તાહિક સાહિત્યિક સભાઓ પણ ચાલુ જ રહી હતી. આવા સંસર્ગને લઈને જ તે પોતાની આસપાસ બનતા બનાવોથી, નવી વિચારસરણી અને નવાં વહેણ સાથે કદમમાં કદમ મિલાવી શક્યો છે.

ઈતિહાસની વાસ્તવિક ભૂમિકા પર વિચરતાં અને વિહરતાં એનાં સર્જન પશ્ચિમના સેમ્યુઅલ બેકેટ જેવાની નવલકથાનાં સર્જનની છાપ ઊભી કરે ખરાં. પણ એનાં એ સર્જનો જન્યમાં છે આરબભૂમિમાં. આરબદેશનું ગૌરવ ફરીથી પ્રસ્થાપિત થાય તે જોવા તે આતુર છે અને એટલે જ 'અબી તો મૈ' જવાન હું' એવી ગીતપંક્તિ જ લલકારતો દેખાય છે. આરબ દેશોને વિનાશના માર્ગેથી વાળવાની અને એના વાંદરવેડા માટે તેને ભારે શંકા રહે છે છતાં મનુષ્ય એના (વાંદર) પૂર્વજની સ્થિતિમાંથી આજે ઘણો આગળ વધી આવ્યો છે. એટલે એનો એ માર્ગ એને ઉર્ધ્વગામી બનાવે તો નવાઈ નહીં ... એવો આશવાદ તે સેવે છે. અને કોઈ નવું સર્જન કરવાની અપેક્ષા રાખે છે.

૦ ૦ ૦

અરબી ભાષામાં નવલકથા સાહિત્ય સ્વરૂપનું ખેડાણ ઘણું મોડું થયું છે. આજે પણ પ્રજાવિકાગત જનસમાજમાં સાહિત્યનું આ સ્વરૂપ એટલે પશ્ચિમની નકલ કરવા જેવું લેખાય છે. વળી મેહસૂઝ અગાઉ ઘણા ઘોડા લેખકો નવલકથા તરફ વળ્યા હતા. મેહસૂઝે એક રીતે નવલકથાનું અને એ રીતે પુસ્તક સમાજસુધારા માટેનું એક આગવું સાધન છે એવું સૌ પ્રથમ પ્રતિપાદિત કર્યું. એની મૌલિકતા અને લોકજીવનનું કથાવસ્તુ આ પ્રકારનાં પુસ્તકને લોકપ્રિય નીવડ્યું.

૧૯૩૦થી નજીબ મેહસૂઝનાં સર્જનો પ્રસિધ્ધ થતાં આવીં છે. લોકપસંદગીનો પારખુ આ કસબી વાર્તાકાર એનાં પ્રથમ સર્જનથી જ લોકપ્રિય બન્યો છે. એ લોક પ્રિયતામાં પછી ઉત્તરોત્તર વધારો થતો જ રહ્યો. ૧૯૮૮માં નૉબેલ પારિતોષિક મળ્યું ત્યારથી એ લોકપ્રિયતામાં ઔર વધારો થવા પામ્યો છે. અગાઉ સામાન્ય રીતે એની કૃતિની એક લાખ નકલ વેચાતી, હવે એમાં અનેક ગણો વધારો થયો. યુવાનોમાં લાડલો, જનતાનો પ્રિય આ લેખક નેશનલ વર્લ્ડ કપ ટીમના ખેલાડી જેવો જ અને જેટલો લોકલાડીલો બન્યો. એના માનમાં પોસ્ટ ઓફિસે ટિકિટો કાઢી. ૧૯૧૪ના સમયના ઑટોમન ખલીફના સમયકાળથી ત્રણ દાયકામાં આરબ દેશોની ચડતીપડતી, બદનામી, ગુલામીનો અને ત્યાર બાદ નાસરયુગ સુધીના અને ત્યાર પછીના સમયકાળનો એ સાચો અને નીડર સર્જક બન્યો. કેમ્પ ડેવિડની સંધિ હોય યા આજના સદામ હુસૈનની ભૂરી મુરાદ હોય એણે એ તમામનો નીડરતાથી ઘટસ્ફેટ કરી સચ્ચાઈની

બાંગ પોકારી છે. ૧૯૫૦માં લખેલ Cairo Trilogy - કથાત્રયીમાંની બે નવલકથાઓનું અંગ્રેજી, ફ્રેન્ચ અને જર્મનમાં ભાષાન્તરો થયાં છે. મૂળ અરબી ભાષામાં લખાયેલ આ કથાત્રયીની પ્રસિધ્ધિ સાથે દેશમાં ફેલાયેલ રાષ્ટ્રીય ગૃહેશનું એમાં પ્રતિબિંબ પાડ્યું તે સાથે જ સમાજના ઉચ્ચ વર્ગમાં પ્રસરેલ સડો બહાર પાડ્યો અને ૧૯૫૨ની ક્રાંતિ થતાં નાસરયુગ બેઠો ત્યાં સુધીનો સમયકાળ આવરી લીધો. ૧૯૬૭માં પ્રસિધ્ધ થયેલ Miramar નવલમાં તેણે નાસરના વિક્ષણ સમાજવાદને ખુલ્લો પાડ્યો. તે અગાઉ ૧૯૬૦માં પ્રસિધ્ધ થયેલ વાર્તા સંગ્રહોમાં ઈઝરાયેલ સાથેના 'પાંચ દિવસના યુધ્ધ'ની માઠી અસરને વાચા આપી, તેમ જ ખૂબ વખણાયેલ કેમ્પ ડેવિડ કરાર અને સાદાતની તેમાં આકરી ટીકા છે. યુધ્ધસમાપ્તિ માટે પોતાને શાબાશી આપતા અનવર સાદાત અને તેણે મેળવેલ વિદેશી નાણાંની સહાય માટે તે યુપકીદી સેવે છે છતાં એવાં નાણાંથી ઈજિપ્તના પ્રજાજીવનમાં સહિતો અને અહિતો વચ્ચેની ખીણ વધુ ઊંડી જ બની હોવાનું તે માને છે. એ જ રીતે પ્રમુખ મુબારક વિષે પણ પોતાના વિચારો તે ફેરવી શક્યો નથી. બુધ્ધિજીવીઓ સાથે મુબારકને મેળ હોવાનું કહેવાય છે પણ તેને વિષે પણ તે મિશ્ર લાગણી ધરાવે છે. સાદાતે ઈઝરાયેલ સાથે અલગ સંધિ કરેલી તેનો મેહસૂઝ સખત વિરોધ કરતો હોઈ એની નવલકથાઓનું સારું એવું વેચાણ સીરિયા અને પેલેસ્ટાઈનના આરબોમાં થતું રહ્યું છે. પણ નવલકથાઓનું પ્રકાશન ચોરછૂપીથી ત્યાં થતાં એના સર્જકને નાણાંની દષ્ટિએ કોઈલાભ થતો નથી. મેહસૂઝને એની પરવા નથી. લોકો સુધી એનાં સર્જન પહોંચે છે તેનો એને ભારે સંતોષ છે.

સામાન્ય માણસ ... સામાન્ય આરબ બચ્ચો જે રીતે સ્વમાનથી, ગૌરવથી અને ભાઈચારાથી જીવવા ઈચ્છે છે તેનું પ્રતિબિંબ એનાં સર્જનોમાં પરે છે. તે સાથે જ સામાજિક રીતરિવાજો અને ખાસ કરીને સ્ત્રીઓની થતી હાલાકી અને અવદેશાનો પોતે સાદ બન્યો છે. એમના ઉધ્ધાર માટે મરી ક્રીટવા તૈયાર છે. એટલે જ ૧૯૮૧માં લખેલી Wedding Songમાં તેણે એનો સંપૂર્ણ ચિતાર કર્યો છે.

આજે ઈસ્લામ અને આરબ દેશો અને પ્રજા અંગે વિશ્વમાં અને ખાસ કરીને પશ્ચિમના દેશોમાં જે ગેરસમજ ફેલાવા પામી છે તેનું એક કલાકારની દષ્ટિએ એટલેક અંશે નિરાકરણ કરવામાં મેહસૂઝનાં સર્જન ઉપયોગી નીવડ્યાં છે. આરબ જીવનની કથા બનતી એની કથાત્રયીની પ્રથમ નવલકથા Palace Walkનું ૧૯૫૬માં, સૌ પ્રથમ, જર્મન ભાષામાં ભાષાન્તર થયું. નવલકથાનું વાચન નૉબેલ પારિતોષિક સમિતિના સભ્યોના નિણયમાં નિણાયક બળ બન્યું હોવાનું કહેવાય છે. મેહસૂઝનાં સર્જનો પશ્ચિમમાં જાણીતાં બન્યાં તે પહેલાં અલીબાબા અને ચાળીસ ચોરો, ઓમર ખ્યામનાં સર્જન કે અરેબિયન

નાઈટ્સ સિવાય ભાગ્યે જ બીજાં આરબ સર્જનો કે સર્જકોનો તેમને ખ્યાલ હતો. અરે. સલમાન ઋષદી સામેના આપાતોલ્લાના કતવા સાથે જ મેહસૂઝની ખૂબ જ વિવાદાસ્પદ બનેલી અને પ્રતિબંધિત બનેલી The Children of Gebbelawaiની પણ પશ્ચિમને ખ્યાલ આવ્યો. નવલકથા ૧૯૫૮માં, આજથી ત્રીસ વર્ષ પહેલાં, પ્રસિધ્ધ થઈ હતી. ઉપરાંત, Cairo Trilogy (જેમાં Palace Walk, Palace of Desire અને Wedding Songની સમાવેશ થાય છે) કથાત્રયી, The Thief And The Dogs, The Beginning And The End, The Beggar, Autumn Quail, Midaq Alley, The Search, The Time & The Place (નવલિકાસંગ્રહ), Miramar જેવી નવલોનો સમાવેશ થાય છે.

૦ ૦ ૦

નજીબ મેહસૂઝનો જન્મ થયો ૧૯૧૧માં, કેરોમાં, ખાન-અલ-ખાલીલિ બજારની જૂના જમાનાની વાંકીચૂંકી ગલીઓની પાછળ આવેલ ગરીબ વિસ્તારમાં. 'વેડીંગ સૉન્ગ' અને 'મિડાક એલી' જેવી નવલોમાં એ સ્થળનું આબેહૂબ ચિત્રણ છે.

પિતા મામૂલી દુકાનદાર. માતા કેરોનાં મ્યુઝિયમમાં નોકરી કરે. એના જન્મ વખતે માતાપિતાની ઉમ્મર મોટી હતી. આગલાં ભાઈબહેનો અને એની વચ્ચે લાંબો ગાળો. એ ભાઈબહેનોનાં તો લગ્ન થઈ ગયાં હતાં અને પોતપોતાનું ઘર વસાવી બેઠાં હતાં. ઘરમાં તેને એકલું અટૂંલું લાગતું એટલે પોતાની કલ્પનાનાં ભાઈબહેનોનું એણે નિર્માણ કરેલું. ૪૦ વર્ષ બાદ એની એક નવલકથા 'પેલેસ વૉક'માં આવાં ભાઈબહેનનું પાત્ર જોવા મળે છે. કુટુંબજીવનનું માંગલ્ય દર્શાવતું એ ચિત્ર અનોખું બની રહે છે. આધુનિક સર્જનમાં આવી રીત અખત્યાર કરવાની એની કામગીરી ખૂબ જ પ્રશસ્ય બની રહી. તે સાત વર્સનો થયો ત્યારે કુટુંબ વધુ સમૃદ્ધ અને રળિયામણા એવા બીજા ઉપનગરમાં વસવા ગયું. આમ છતાં, પેલું ગમાલિયા પરં તો એની સ્મૃતિમાં જડઈ રહ્યું. કારણ અહીં જ ૧૯૧૪-૧૮ના યુધ્ધ દરમિયાન દેશભક્ત આરબ બચ્ચાઓને એમના રાષ્ટ્રીય જનૂન બદલ અંગ્રેજ સૈનિકોની ગોળીએ વીધાતા એણે જોવા હતા. અને તે પણ પોતાના ઘરની બહાર પવિત્ર મસીદની સામે જ. કમકમાટી ઉપખવાટ એવી એ હત્યા જોઈ એનું લોહી ઉકળી ઊઠ્યું હતું. તે સાથે જ એનામાં પણ રાષ્ટ્રીય જનૂન ઉભરાતું લાગ્યું. 'બસ એ દંચ એવું તો ભયંકર હતું કે મારી પેઢી તેમ જ મારા પછીની તમામ પેઢીની સામેનો એ હતો જીવતો અને જાગતો બૌદ્ધિક પ્રશ્ન - પશ્ચિમની સંસ્કૃતિ સાથેનો અ(મારો) સૌ પ્રથમ સંઘર્ષ.'

માધ્યમિક શાળાના શિક્ષણ બાદ ૧૯૩૦માં કેરો વિદ્યાપીઠમાં તેણે એવન્સ પ્રિચારની રાહબરી હેઠળ સમાજશાસ્ત્રનો

અભ્યાસ કર્યો - ફિલસૂફીનો સ્નાતક બન્યો. પશ્ચિમની વિચારસરણીની છાપ આમ યુવાવસ્થામાં જ દંઢ બની. 'પેલેસ ઓફ ડિઝાઇન'ના આદર્શવાદી કમાલના પાત્રમાં એનું ચિત્રણ જોવા મળે છે. સનદી નોકરીમાં કર્મચારી બન્યો. પ્રારંભની ગરીબી અને બાદમાં ખરાબ સ્વાસ્થ્યને લઈને પ્રવાસનો શોખ કેળવાયો નહીં. જ્યારે પોતાના સમકાલીન સર્જકોમાંથી કેટલાકે યુરોપનો પ્રવાસ ખેડેલો, કેટલાક ત્યાં જ સ્થાયી બનેલા અને સ્વદેશ પાછા ફર્યા બાદ તેમણે જે સર્જન કરવા માંડ્યું તેવું સર્જન તેણે તેમની અગાઉ કરવા માંડ્યું હતું. 'અહીં ઈજિપ્તમાં જ મને પશ્ચિમની સંસ્કૃતિનો પૂરેપૂરો ખ્યાલ આવતો રહ્યો હતો. મેં મારાં સર્જનોમાં એનું નિરૂપણ કર્યું છે.'

આ સંઘર્ષ એની માનસિક અને રાષ્ટ્રીય ભાવના અને અનુભૂતિ પર ભારે અસર કરી ગયો. વળી એની ધાર્મિક ભાવના પર પણ એના ભયંકર અને માઠા પ્રહારો પડ્યા. ખાસ કરીને પશ્ચિમની ડાર્વિનની થિયરીની આજે પણ એના પર અસર થતી રહી છે. (૧ કે આજે ૬૦ વર્ષ બાદ, ડાર્વિનની એ જ થિયરીની અસર યુરોપના સમાજ પર નહીંવત્ બનતી લાગે છે.) એને પરિણામે પોતે નાસ્તિક બન્યો હતો. 'અમારામાંથી ઘણા એ રીતે નાસ્તિક બન્યા હતા. પણ પાછળથી તેઓ તેમના ધર્મ તરફ વળ્યા હતા. અને ત્યારે તેમને સમજાવું હતું કે ધર્મ અને વિજ્ઞાન વચ્ચે કોઈ મહાન ભેદ નથી. ઉલ્ટાના બન્ને માનવ ઉદ્ધાર અને માનવ ઉન્નતિ માટે જ મથે છે.'

ઉપરાંત, બાળપણમાં સાંભળેલ લોકગીતો અને ત્યાંના ભાટચારણો જેવા ફકીરો પાસે સાંભળેલી દંતકથાઓ અને ત્યાંના સૂફી કવિઓનાં સાંભળેલાં કાવ્યો અને ગઝલોમાં કંઠારાતી જૂના જમાનાના આરબ વીરનરોની, ફારોના સમયની, સાહસકથાઓ અને સંગ્રામીની વીરતાભરી કહાનીની એના કુમળા માનસ પર જબર અસર થવા પામેલી. આ સૂફી કવિ શાયરો ઉપરાંત ૧૯૪૦માં રેડિયોના આગમન સાથે આજના ટીવી પર જે નાટ્યાત્મક રીતે તે કથાઓની રજૂઆત થાય છે, તેવી રીતે તે વખતે રેડિયોનાટિકાઓ દ્વારા એ કથાઓની ભજવણી થતી સાંભળી તેની કલ્પનાને જોઈતો ખોરાક મળી રહ્યો હતો. આ કથાઓ દરરોજ રાતે એક ભાગમાં દૂહાના રૂપમાં જોરદાર ભાષામાં લલકારાતી રહેતી. વળી, વાર્તા કથામાં આવતા ભાવો પ્રદર્શિત કરવા એને અનુરૂપ એવાં વાજાંતો, મૃદંગોનો અવાજ કરવામાં આવતો. એને લઈને કથાવસ્તુ વધુ દિલચસ્પ અને રોમાંચક બનતું. આવી સાહસકથાઓ, પરીકથાઓ અને અરેબિયન નાઈટ્સ જેવી રંગીલી કહાનીઓ તે રોજ ને રોજ સાંભળતો. આવી કથાઓ આજના સોમ-ઓપેરાની માફક વર્ષ - બે કે ચાર વર્ષ ચાલતી.

સર્જક માટે એનું બાળપણ એક અખૂટ ખજાનો છે એમ કહેવાય છે તે મેહસૂઝ જેવા સર્જકની બાબતમાં ય સાચું કરે છે. ઉક્ત બાબતો ઉપરાંત રાયડર હેગાર્ડની 'કીંગ સૌલોમનસ માઈન્સ' સાહસકથા વાંચ્યા પછી તો આ યુવાનની કલ્પના વધુ સતેજ બનતી રહી. એ જ એની આગળ ઉપર, સર્જનધરિત્રી બની. વળી યુનિવર્સિટીમાં હતો ત્યારે પશ્ચિમના સમકાલીન સર્જકો : પુસ, ફ્રાંકનર અને જોઈસનો પ્રભાવ કંઈ ઓછો નહોતો. લોકશાહી, વિજ્ઞાનની આગેકૂચ અને વિશ્વનિયતા જેવા પ્રશ્નોની વિચારણામાં તે ગળાડૂબ બની રહ્યો. એ વિષયોનું એવું ભારે આકર્ષણ. કદાચ એને પરિણામે જ એની પેલી પ્રારંભની નવલકથા 'ધ ચિલ્ડ્રન ઓફ જેબેલાવી' ખૂબ જ ચર્ચાસ્પદ અને મુસલમાન જગતમાં ચક્ર્યાર ફેલાવી રહી. કેઈન, એબલ, મૉક્સિસ, જિસસ, અને મહમ્મદ એ માળખાંના સંદર્ભમાં લખાયેલ આ નવલકથામાં પેગંબર સાહેબના અવસાનના ઉલ્લેખથી અને વિજ્ઞાનનો વિજય થતો હોવાનું દર્શાવાતાં કેરોની અલ-અઝહાર વિદ્યાપીઠે 'બેલેસકમી' (ઈશ્વરનિદા) માટે એની સામે પ્રતિબંધ મૂક્યો હતો. (થેંક ગોડ ! તે વખતે આયાતોલ્લા જેવાએ એની સામે મોતનો 'ફતવો' ફરમાવ્યો ન હતો. જે સલમાન ઋષદી સામે એની નવલકથા 'સેતાનિક વર્સિસ' માટે હજુ લટકે છે.) મેહસૂઝ યૂસ્તપણે માને છે કે ફ-ડામેન્ટાલીસ્ટો 'ઈસ્લામના સુધારા' સહિત તમામ સામે વિરોધી છે. તેઓ પ્રગતિના કેવા અને કેટલા અવરોધી છે તેનો ઉઘાડે હોગે ઘ ટ્વેસ્ટ કરવા તેમને ખુલ્લેઆમ બહાર આવવાનું આલ્વાન કરે છે.

વળી યૌવનકાળમાં અંગ્રેજી ભાષાનો તે સારો એવો અભ્યાસી બન્યો હતો ત્યારે એચ.જી. વેલ્સ, ગાલ્સવર્ધી, અને બર્નાર્ડ શૉનો એના પર ભારે પ્રભાવ હતો. આ સર્જકોનું દંષ્ટિબિંદુ તેને મન 'માનવતાભર્યું, બુધ્ધિગમ્ય અને શાહીવાદનું વિરોધી હતું'. 'સર્જકે એના સમયના પ્રતિનિધિ બનવું રહ્યું. તેણે પોતાના સમાજના પ્રશ્નોનું પ્રતિબિંબ પાડવું જ રહ્યું. ભલે ભાવિને એની જરૂર પડે યા ન પડે. એવા સમયકાળ સામે એણે ઝઝમતું જ રહ્યું. હું બને ત્યાં સુધી એવો પ્રતિનિધિ બન્યો છું.' બર્નાર્ડ શૉનાં આવાં વેદવાક્યો એનાં માર્ગદર્શક બન્યાં હતાં. થૉમસ મન તેમ જ ગાલ્સવર્ધીની પ્રબળ અસરને લીધે તેની નવલકથાઓમાં એના સમયકાળનું નિદર્શન થતું દેખાય છે. (તે જમાનામાં કોલોનિયલ દેશોમાં ગ્લાસવર્ધીની 'કૉરસાઈથ સાગા' ખૂબ જ પ્રચલિત કથા હતી.) પશ્ચિમના સાહિત્યમાં અને એ સાહિત્યનાં ભાષાન્તરોમાં એને એટલો તો ઊંડો રસ હતો કે પેલા રાષ્ટ્રીય ચળવળિયાના દેખાવો સામે બ્રિટિશ સૈનિકોના બેકામ ગોળીબાર જોઈ પહેલાં તો એને એમ જ લાગેલું કે એ કોઈ કાવબૉચ અથવા ગુંડાઓ હોવા જોઈએ. ઉપરાંત બ્રિટિશ પ્રવાસીઓને સદીના આખરમાં ચાર્લ્સ ગાર્વિસ અને સર

થૉમસ હૉલ કેઈન જેવા લોકપ્રિય સર્જકો વિષે જાણવા ખૂબ જ આતુરતાપૂર્વક પૂછતો. પણ તેઓ તેમને ભૂલાઈ ગયેલા હોવાનું જણાવતાં તેને ભારે ખેદ ઉપજતો.

'વાણીસ્વાતંત્ર્યનો હક અબાધિત છે. પણ વાણીસ્વાતંત્ર્ય સાથે જવાબદારી સંકળાયેલી છે. માટે મારે મારા વિચારો મુક્તપણે રજૂ કરવા જ હોય અને એનું આવું પરિણામ આવવાનું જ હોય તો મારે એનો સામનો કરવો જ રહ્યો ... અને એનું પરિણામ પણ સ્વીકારવું જ રહ્યું. ઘણા બધા સર્જકોએ વાણીસ્વાતંત્ર્ય માટે પ્રાણ-ચોચ્છાવર કર્યાં છે. તારે જો એ રીતે મુકિત મેળવવી હોય તો ઈરાનની માગણી તારે માન્ય રાખવી રહી. - ઘણા સર્જકોએ મૂળા રહી વેદના સહી છે. કુપરનિકસે એના વિચારો મુક્ત રાખ્યા હતા. ... આપણા જેવા સર્જકોની પસંદગી માટે આ બે માર્ગો જ ખુલ્લા છે.'

- નજીબ મેહસૂઝ

માતા મ્યુઝિયમોમાં નોકરી કરતી હતી. માતાના એવા રસને લઈને એની નવલકથાઓ પણ ફારોના સમયના મિસરના ઐતિહાસિક કાળની કથાઓ બને તેવી આકાંક્ષાઓ સેવતો. પરંતુ વીસમી સદીનું ગમાલિયા ખાતેનું લોકોનું ઝૂંપડવાસી જીવન, એમના જીવનની હાડમારી અને એવું જીવન જીવતાં જીવતાં ઝઝૂમી રહેલાં લોકોનું એને એવું તો આકર્ષણ રહ્યું હતું કે ત્યાર પછી એના નસીબમાં એવું જ સર્જન કરવાનું લખાયું હશે એમ માની એણે એવા પીડિત સમાજને જ એની નવલકથાઓમાં રજૂ કરવાની કામગીરી બજાવવા માંડી.

છેલ્લાં ત્રણ વર્ષથી એની આંખે ઓછું દેખાય છે એટલે એણે વાંચવાનું છોડી દેવું પડ્યું છે. બાકી તે સનદી નોકરીમાં હતો ત્યારે આઠથી બે નોકરી કરતો. બપોરે ચારથી રાતે ૧૧ સુધી લખતો. ... પણ હવે તો માત્ર લાકડીના ટેકે ટેકે તે એક કોસીઘરમાંથી બીજા કોસીઘરના ફેરા ફરતો દેખાય છે.

તે પોતાને કોઈ આજવો કે મહાન સર્જક લેખતો નથી. એટલે જ મન, શૉ અથવા ટાગોર જેવા સર્જકો જ જેના અધિકારી લેખાય એવું આંતરરાષ્ટ્રીય ખ્યાતિ અપાવતું નોબેલ પારિતોષિક એને એનાયત થયું ત્યારે તેને ખૂબ ખૂબ આશ્ચર્ય થયું. સાનંદાશ્ચર્યમાં જ તે ત્યારે બોલી ઊઠ્યો હતો : 'આ બધું સાપેક્ષ છે. હું કોઈ સાક્ષર નથી. પણ સાક્ષરો વિનાના સમયનો કોઈ સાક્ષર હું બન્યો છું.'

ગ્રેહામ ગ્રીન જેવા મહાન સર્જકને કે 'વૉર એન્ડ પીસ' જેવી યુગપ્રવર્તક નવલકથા

ઉપેક્ષા સેવવા લાગ્યા. પરિણામે વિદેશીઓની સત્તા ફેલાવા લાગી. ગૌરવશીલ આરબપ્રજા વિદેશી સત્તાઓની ગુલામી ભોગવવા લાગી. રહ્યો માત્ર પેલી ભાષાનો જોસ્સો. પણ એમનો એ જોસ્સો આધુનિક શસ્ત્રસરજામ. કુટિલ રાજનીતિ હેઠળ દબાયેલો રહ્યો. આરબોમાં વેરઝેર અને વિખવાદ ફેલાવી ચતુર અંગેજ પ્રજાએ એમની નબળાઈનો લાભ લીધો. ખંડિયા રાજાઓ જેવા આરબ સમ્રાટો પ્રજાને ચૂસી અંગેજ સરકારના 'એજન્ટ' બન્યા. ... નાસર જેવાએ સુએઝ નહેર બંધ કરી પશ્ચિમની પ્રજાની જીવાદોરી કાપી નાંખી. ... અંગેજોએ ઈજિપ્ત છોડવું પડ્યું. ... ફ્રાન્સે એના કબજા હેઠળના આરબ રાજ્યોને આઝાદી બક્ષી. ... આરબોમાં નવો જીવ આવ્યો. ... બગદાદનો સદામ એમના પછી વિધાને 'ધમકાવતો' લાગ્યો ... જો કે વિધસત્તાના સંઘબળ આગળ તે ટકી શક્યો નહીં. ... આરબ દેશો પાછા હતા તે જૂની સ્થિતિનો, જૂના દબદબાનો, જૂની જાહોજલાલીનો અનુભવ કરવા લાગ્યા ... પણ મુસ્લીમર લખેશરી શેખોની સામે કરોડોની સંખ્યામાં ગરીબ આરબોની દશામાં કોઈ સુધારો થતો દેખાયો નહીં. ... એક બાજુ લખેશરીઓ, એમની સામે ગરીબ અને ઘરબાર વિનાના પેલેસ્ટીનિયનો. ... પડોશમાં ખમતીઘર દુઃશ્મન ઈઝરાયેલ । ... બેફામ સત્તાલોલુપ સદામ । ગ્લ્ફ યુધ્ધ. ... આ બધું તેને નિરાશ નથી બનાવતું. આ વિરોધાભાસ એના હૃદયને સંચત બનાવતો લાગે છે. એનો અંતરઆત્મા કકળી ઊઠે છે. ... મેહસૂઝની નવલકથાઓમાં આવું વિરોધાભાસી જીવન એને સત્તાવતું દેખાય છે. આરબો ફરીથી સંઘબળ કેળવી વિશ્વકલ્પ પર પોતાનો ઝંડો ફરકાવે તેવી તેની પ્રબળ આકાંક્ષા રહી છે.

એટલે જ પોતાને નોબેલ પારિતોષિક એનાયત થયું ત્યારે પણ પોતાની સંસ્કૃતિ, પોતાના પૂર્વજો અને આરબ દેશોના લોક સાહિત્યને જ આવું બહુમાન મળતું હોવાનું તેણે જાહેર કર્યું હતું. સાત હજાર વર્ષ જૂની આરબ સંસ્કૃતિ, ધાર્મિક પ્રજ્ઞાવિકાસી ભયુર્ભયુ લોક જીવન તે માટે આભારી લેખતો. 'આ પ્રસંગે હું મહાન મિસરની પ્રજાને જ શાબાશી આપું છું કે ઈજિપ્તનો એક અદનો પુત્ર આજે નોબેલ પારિતોષિક જેવું અદકું ઈનામ મેળવવા ભાગ્યશાળી બન્યો છે !'

૦ ૦ ૦

ગંદી, ગલીચ અને કાદવવાળી વાંકીચૂડી ગલીનો માર્ગ એનો રોજનો રસ્તો. આ ગલીઓની બંને બાજુ જૂની પૂરાણી, ઊંચી ઊંચી હવેલીઓની આગળપાછળ કુવારા ઉડાડતા બગીચા શોભતા હતા. ગલીઓની અંદરની દેશી દવાદારૂની દુકાનો, શાકભાજીવાળાની રેકડીઓ તેમ જ જૂની પૂરાણી ચીજવસ્તુઓ વેચતી દુકાનોમાંની કોઈ 'અનોખી ચીજ' જેવી લાગતી આ ઠીંગુજીની

સજીવ આકૃતિ પણ કોઈ પૂરાણી ચીજ જેવી લાગતી. આગળ વધતાં માર્ગ પરની બંને બાજુએ આવેલ ગોળ ગૂબજો અને એના પરની અણિયાળી સોય જેવા લાંબા ઊંચા સ્થંભો; કાળા, લીલા રંગની બુરખાધારી આરબ સ્ત્રીઓ માર્ગ પરથી પસાર થતાં જાણે કિમ્મતી અતરથી સુગંધિત બનાવી જતી સુવાસ ફેલાવી જતી હતી, એમના બુરખામાંથી ડોકિયું કરતી માંજરી આંખો સુરમાથી અંજાયેલી છતાં કાળા બુરખાના આવરણથી સ્પષ્ટપણે દેખાતી ન હતી, ગધેડાં જોડેલ લાકડાંની ગાડીઓ સાથે ઘોડાગાડીઓ, સાયકલ અને યામાહ મોટર બાઈકો, સ્કુટરો માર્ગોને ગજવી જતી હતી. જાડા તગડા અને લાંબા ઝભાધારી આરબ વેપારીઓ, ખભે પરિચિત કારપેટ કે રૂની ગાંસડીઓ વહી જતા અને પસીને રેબઝેબ બનતા હમાલો । ... એ છે મેહસૂઝની દુનિયા । આવી દુનિયા વચ્ચે તેનું રોજનું જીવન પસાર થતું રહે છે.

જૂના પૂરાણા કાળથી વહેતું આવેલું આવું લોકજીવન - એવાં જીવનમાંથી જન્મેલી પ્રજ્ઞાવિકાઓ, ધાર્મિક માન્યતાઓ, રીતરિવાજો ... મિસરની પ્રજાનું એ જીવાતું જીવન એનાં સર્જનનું કથાવસ્તુ. પછી એ ઊંચ મીઠાઈઓથી ભરેલી અને માખીઓથી ખદબદતી દુકાનોની પડખે ભૂખનો માર્યો, હાડપિંજર બની જીવતો યુસૂફ જેવો ગરીબ આરબ બચ્ચો; હુકકાબાજને સંતોષતા હેસીસ(ડગ)ના વેચનારા એમની ચમકતી ઈટાલિયન બૂટો અને રેશમી શૂટ ફરતા બદમાશો, માલસામાનનો છૂપો સોદા કરતા શેઠશાહુકારો, ઊંઢેઢેલો જેવા હકીમો, દરદીઓને છેતરી નાણાં બનાવનારા બનાવટી દાકતરો, જન્મતનો માર્ગ બતાવતા ઢોંગી બાવાઓ જેવા મૌલવીઓ; દેહની હાટડી માંડી લોહીનો વેપાર કરતી તવાયકો અને એવા અકાઓમાં આંટાકેરા મારતા મોજીલા, બેફિકર, લંપટ એવા ઘનાઢ્યો અને એમના નબીરાઓ; સ્ત્રીને ગુલામ બનાવી જનાનખાનામાં 'રમકડાં' જેમ સંઘરતા શેખો અને એમની બેકામ વિષયવાસનાને અપાતો છૂટો દોર ... । ... !!

મેહસૂઝને એનાં પાત્રો શોધવા બીજે ક્યાં જવાનું હોય । ... આ બધા વિસ્તારો ઓળંગી સર્જક ખુદાના અન્ય બંદાઓની જમાતમાં જોડાવા અને સવાર-સાંજની બાંગ પોકારવા પેલી જૂની પૂરાણી મસીદોનાં ગૂબજો વચ્ચે પોતાને નિહાળતો હોય. ત્યાંથી બહાર આવતાં વચ્ચે માર્ગમાં આવતાં અલશારિયા કોફીઘરમાં ડોકિયું કરતો આવે. ત્યાં આગળ કોફી અને હુકકાનો ટેશ મારતા ઘરાકોને 'ખુદા હાકીઝ'નાં સંબોધન સાથે આવકારે, મળે અને એમના વાસી વિનોદનો આસ્વાદ કરી આગળ વધી રહે. સાકો બાંધેલ આરબ ઘરાકોના આવાજના પડઘા સાથે આવાં કોફીઘરોમાં સાંભળેલ આરબ દુનિયાની બહાદુરી, જવાંમદોની ઝીંદાદિલીની કહાનીઓ આ સર્જકની અનુભૂતિનું વિષ છે - સઘળું અને

સાબદું. આવું સર્જન એને આરબ દેશોનો પ્રતિનિધિ સર્જક બનાવે છે. એનાં સર્જનો આરબઘરોનું અનોખું નજરાણું બને છે.

હવે એનાં પુસ્તકો વિશ્વની ૨૦ જેટલી ભાષાઓમાં પ્રસિધ્ધ કરવાની યોજના તૈયાર થઈ છે. અત્યારે એનાં સૌથી વધુ લોકપ્રિય પુસ્તકોનાં અંગ્રેજી, ફ્રેન્ચ અને જર્મન ભાષામાં ભાષાન્તરો થયાં છે.

મેહસૂઝને નોબેલ પારિતોષિક મળ્યું ત્યાંસુધી તે એક ગરીબ સર્જક હતો. પત્ની તેમ જ બે દીકરીઓ સાથે ગરીબ સૂફી ફકીર જેવું જીવન ગુજારતો હતો. હવે એ સ્થિતિમાં સૂચક ફેરફાર થવા પામ્યો છતાં તે ગરીબગુરુબાંઓને, બેઘરવાસીઓને ભૂલ્યો નથી. પારિતોષિકમાં મળેલી રકમમાંથી પૌંડ ૨૫ હજારની રકમ એમણે પેલેસ્ટાઈનના ઈન્તેફાદાઓના હિતાર્થે આપી હતી.

આવો આ સર્જક નિયમનું પાલન કરનારો અને શિસ્તમાં માનનારો. એના પ્રકાશકોને એણે આપેલા ટાઈમ્સે હસ્તપ્રતો પહોંચતી કરે. સવારે પાંચ વાગે નિયમ પ્રમાણે ઊંઠી કોફીના પહેલા કપનો આસ્વાદ કરે. સવારનાં છાપાંની હેલ્બાઈનો પર નજર ફેરવી જાય. બરાબર ૬.૩૦ વાગ્યે તે અલીબાબા કોફીઘર માટે નીકળી પડે. બપોરે એક વાગ્યે ઘેર આવી, ભોજન આદિ પતાવી, ઘડીક વામકુક્ષી કરી લે. આંખે તકલીફ પડતાં તેણે આઠ કલાકનું નિત્યનું લેખનકાર્ય બંધ કર્યું છે. (એના ઝંકટરોયે તો એને કલાક કરતાં વધુ સમય લખવાની મનાઈ કરી છે.) છેલ્લાં ૪૦ વર્ષમાં એનાં લેખનકાર્યમાં આ છતાં પહેલ વહેલો વિક્ષેપ. આ સમય દરમિયાન તેણે લેખનકાર્ય ઉપરાંત ફિલ્મ સેન્શરશિપ ખાતામાં સનદી નોકરીમાં તેમ જ ઈજિપ્તનાં જાણીતાં "અલ - અહરામ" અખબારના કટારલેખકની કામગીરી બજાવી હતી. એનો નાનકડો એપાર્ટમેન્ટ, એ સમયે, એનું સર્જનધામ બન્યો હતો.

ઈજિપ્તના એના જેવા જ એક બીજા વૃધ્ધ સર્જક યુસૂફ ઈદરિસના જણાવ્યા પ્રમાણે મેહસૂઝની રોજના આઠ કલાકની એકધારી સર્જનપ્રક્રિયા પચાસ વર્ષના સમયકાળમાં ચાલુ રહી. ફક્ત ગુરુ અને શુકના દિવસોએ, જ્યારે કેરોના બુધ્ધિજીવીઓના મિલનસ્થાન સમા કોફીઘરમાં તેઓ મળતા. તેનું સર્જન બંધ રહેતું. મિત્તભાષિયા સર્જક ઓછાબોલા પણ એક ધ્યાનથી સાંભળનારા. વળી તેણે લગ્ન કર્યાં હતાં કે નહીં અને તે ક્યાં રહેતા હતા તેની એના નિકટના મિત્રોને પણ ખબર નહોતી. પોતાનું અંગતજીવન એણે એવી રીતે બીજાઓથી છાનુંછૂપું રાખ્યું હતું.

નોબેલ પારિતોષિક વિજેતા બન્યા બાદ મળેલ પ્રસિધ્ધિને લીધે એના નિત્યક્રમમાં થોડોક ફેરફાર થવા પામ્યો હતો છતાં કેરોના એ માર્ગોની ધૂળમાં તો એની પગલીઓ પડતી જ રહી. તે સાથે જ યુવાનો સાથેની નાઈલ

પેરીસની રંગીલી રાતોમાં ગુજરાતું જીવન. એ છે મેહફૂજની માનસિક ભૂમિ પરનું સર્જન. અલ-સૈયદની બહુ-પત્નીત્વની ભાવના, કેરોના બજારોની રંગીલી દુનિયા, કેરોનાં મધ્યમવર્ગી કુટુંબો, એમના પર થવા પામેલી પશ્ચિમની અસર, યાસીનનું કિતૂરીપણું, કમાલનો આદર્શવાદ, એ બધું ય ક્યાં આરબ દેશોમાં જોવા નથી મળતું? પશ્ચિમના સંસર્ગમાં આવેલા આ દેશો અને ખાસ કરીને ઈજિપ્ત પરના બ્રિટિશ શાસનની અસર પણ પેલાં ગામ્ય લોકજીવનની અસર માફક એનાં સર્જનોમાં પ્રતિબિંબિત થાય છે. એટલે જ આરબ દેશોમાં જીવાતાં જીવનનો મેહફૂજ એક આગવો સર્જક બને છે.

અનુગોધરા ઘટનાઓએ આપણને રાજ્ય અને સાહિત્યિક સંસ્થાઓ તથા સર્જકો વચ્ચેના સંબંધો વિષે પુનઃવિચારણા કરતા કરી મૂક્યા છે. એ ઘટનાઓ દરમિયાન થયેલાં ધાર્મિક-રાજકીય પ્રવચનોમાં વપરાયેલી ગુજરાતી ભાષા મેં સાંભળી છે. એટલું જ નહીં, એ ઘટનાઓ દરમિયાન હિંસાનાં જે અવનવાં સ્વરૂપો પ્રગટ થયાં હતાં એના દસ્તાવેજો પણ મેં જોયા છે. એ ભાષા સાંભળ્યા પછી અને એ દસ્તાવેજો જોયા પછી મને જે પ્રશ્ન થયો હતો તે આ : જે રાજ્યના આશીર્વાદ હેઠળ આપણી ભાષામાં એક સામાજિક સમુદાય બીજા સામાજિક સમુદાય પર આટલો બધો ધિક્કાર પ્રગટ કરવાની પરવાનગી મેળવતો હોય, જે રાજ્યના આશીર્વાદ હેઠળ એક સામાજિક વર્ગ બીજા વર્ગને નામશેષ કરી નાખવાનો પરવાનો મેળવતો હોય એ રાજ્યની સાથે આપણે અર્થત્ સર્જકે, અને આપણી સાહિત્યિક સંસ્થાઓએ પણ, કઈ ભાષામાં વાત કરવી જોઈએ?

લેખન : ઓગસ્ટ, ૧૯૯૦

સંદર્ભ :

1. Cairo Trilogy ^ Palace Walk, Palace of Desire & Wedding Song.
2. The Children of Gebelawi
3. An Egyptian Childhood by Taha Hussein
4. Egypt's Writing Colossus by James Wilde [Time, Dec.1990]

[48 Shackleton Road, SOUTHALL, Middlesex UB1 2JB, U.K.]

૦૦૦

— ગુફતગૂ

ભાષામાં રહેલી માનવતાની કાળજી લઈએ

ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈ

પ્રમુખશ્રી : ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ

આશ્રમ રોડ, અમદાવાદ - ૩૮૦ ૦૦૮

મુરબ્બી કુમારપાળભાઈ,

કુશળ હશે. ૨૦૦૪-૨૦૦૫ના મહેન્દ્ર ભગત પારિતોષિક માટે મારા કાવ્યસંગ્રહ 'સાપકેરા'ની પસંદગી કરવા બદલ સાહિત્ય પરિષદનો તથા પસંદગી સમિતિના સભ્ય-સભ્યોનો આભાર માનું છું. જો કે, અનુગોધરા ઘટનાઓના સંદર્ભમાં પરિષદે સ્વીકારેલા અભિગમ સાથે સંમત થઈ શકાય એમ ન હોવાથી હું આ પારિતોષિકનો અસ્વીકાર કરું છું. મહેન્દ્ર ભગત પરિવારની તથા સદગત મહેન્દ્ર ભગતની પોતાની સાહિત્યપ્રીતિ માટે મને ઘણો ઊંચો આદર છે; એટલું જ નહીં, સાહિત્ય પરિષદની પણ ઘણી બધી પ્રવૃત્તિઓ માટે મને ઘણો ઊંચો આદર છે; એમ હોવાથી આ અસ્વીકારને ભગત પરિવારના કે પરિષદના અનાદર તરીકે જોવામાં નહીં આવે એવી આશા રાખું છું. મારો અસ્વીકાર શુદ્ધ અર્થમાં વૈચારિક મતભેદ પર આધારિત છે.

હું માનું છું કે જ્યારે કોઈ વ્યક્તિ કોઈ સંસ્થા કે વ્યક્તિ દ્વારા આપવામાં આવતા પારિતોષિકનો કે સન્માનો સ્વીકાર કરે ત્યારે એ વ્યક્તિ જે તે વ્યક્તિ કે સંસ્થાની વિચારધારાનો પણ પ્રત્યક્ષપણે અથવા તો પરોક્ષપણે સ્વીકાર કરતો હોય છે. આ પારિતોષિક સ્વીકારીને હું અનુગોધરા ઘટનાઓના સંદર્ભમાં સાહિત્ય પરિષદના સંચાલકોએ જે વિચારધારા સ્વીકારી હતી એમાં સહભાગી બનવા નથી માગતો. મને હંમેશાં એવું લાગ્યું છે કે અનુગોધરા ઘટનાઓના સંદર્ભમાં પરિષદ એક એવા રાજ્યની પડખે ઊભી રહી હતી જે એનો રાજ્યધર્મ સંભાળવામાં નિષ્ફળ ગયું હતું. હું માનું છું કે અનુગોધરા હિંસક ઘટનાઓને રાજ્યના આશીર્વાદ હતા અને એ આશીર્વાદ આપણી ભાષા તેમ જ આપણી સર્જનાત્મકતા પર પણ ઘણો જ નકારાત્મક પ્રભાવ પાડ્યો છે. પરિષદે એ પ્રભાવ ટાળવાની કોઈ કોશિષ કરવાને બદલે રાજ્યની પડખે ઊભા રહીને એ પ્રભાવને એક પ્રકારની સ્વીકૃતિ આપી છે.

સર્જક માત્ર એના સર્જન દ્વારા પોતાની ભાષામાં રહેલી માનવતાની દેખભાળ રાખવાનું કામ કરતો હોય છે. સાહિત્યિક સંસ્થાઓ પણ અંતિમે તો એ જ કામ કરતી હોય છે. અનુગોધરા ઘટનાઓના સંદર્ભમાં રાજ્યની સાથે રહીને પરિષદ આપણી ભાષામાં રહેલી માનવતાની દેખભાળ રાખવાનું ચૂકી ગઈ છે. અને એ રીતે એ પરિષદ સાથે સંકળાયેલા રક્ષાજિતરામ વાવાભાઈ, ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી, રમણભાઈ નીલકંઠ, આનંદશંકર ધ્રુવ, મહાત્મા ગાંધી, કનૈયાલાલ મુનશી કે ઉમાશંકર જોશી જેવા મહાનુભાવોનાં દર્શનને પણ મજબૂત બનાવવાનું ચૂકી ગઈ છે. જો એ વખતે પરિષદ મેં આગળ ઉલ્લેખ કર્યો છે એવા કોઈક મહાનુભાવના હાથમાં હોત તો એમણે રાજ્યની વિચારધારાની દેખભાળ રાખવાને બદલે આપણી ભાષામાં રહેલી માનવતાની દેખભાળ રાખવાનું વધારે પસંદ કર્યું હોત. જો કે, હજી પણ મોડું થયું નથી. આપણી પાસે એવા ઘણા મહાનુભાવો છે જે પરિષદને ફરી એક વાર એ દિશામાં વાળી શકે એમ છે. એમાંના કેટલાક મહાનુભાવો તો આજે પણ પરિષદ સાથે સંકળાયેલા છે.

આશા રાખીએ કે આગામી થોડાં વરસોમાં જ આપણે ફરી એક વાર આપણી ભાષામાં રહેલી માનવતાની કાળજી રાખતા થઈ જઈશું.

- આપનો

૩૦.૧૧.૨૦૦૬

બાબુ સુધાર

[4522, Springfield Avenue, PHILADELPHIA PA 19143, U.S.A.]

e.mail : bsuthar@sas.upenn.edu

(૨)

ગુજરાતમાં અંગ્રેજી શિક્ષણ

આનંદીબહેન પટેલ

માનનીય શિક્ષામંત્રી

ગુજરાત રાજ્ય

સચિવાલય, ગાંધીનગર

લન્ડન, પ.૩.૨૦૦૭

૧. ગુજરાતનાં બાળકોને અંગ્રેજીનો મહાવરો વધારવા માટે બાર કરોડ રૂપિયાની યોજના જાહેર થઈ છે. ત્યારે બોલચાલની અંગ્રેજી ભાષા વિષે મારા પ૦ વરસના અનુભવનો અલ્પસાર અહીં રજૂ કરવાની રજા લઉં છું.

૨. અંગ્રેજી - ગુજરાતી શબ્દકોશોનું આજનું સ્વરૂપ લગભગ અસ્વીકાર્ય છે. 'ગામા'નો શબ્દકોશ માણેકચોક, અમદાવાદ - ૧થી બહાર જઈ શકે તેમ નથી.

૩. જેની માતૃભાષા અંગ્રેજી છે, અથવા જેણે જ-મથી શ્રિતનમાં અંગ્રેજી શિક્ષણ લીધું છે, એવા ગુજરાતીને ગુજરાતના દી.વી. / રેડિયો

સ્ટ્રેશન ઉપર અંગ્રેજી વ્યાકરણ અને ઉચ્ચાર વિષે પૂરતો અવકાશ આપવો જોઈએ.

૪. જેમને રાજ્યકક્ષાએ અને રાષ્ટ્રકક્ષાએ શિક્ષણકાર્યમાં ઈનામો મળ્યાં છે, તેમની સેવાનો લાભ પણ એ જ રીતે લઈ શકાય.

૫. પ્રત્યેક શાળા - મહાશાળા પોતાનું સમય-પત્રક બનાવે એ બ્રિટિશ પદ્ધતિ છે. જાન્યૂઆરીમાં સમગ્ર દેશમાં પ્રાથમિક અને માધ્યમિક કક્ષાએ એક જ સમય-પત્રક હોવાથી પ્રત્યેક વિષયના શિક્ષણનું રાષ્ટ્રીય ધોરણ જાળવવામાં ઘણી મદદ થાય છે.

૬. વાલજી દેસાઈ અને બીજા ગાંધીવાદીઓ અંગ્રેજી ભાષાનો વિરોધ કરે છે. તેમને વિગતે જવાબ આપવામાં આવતો નથી.

૭. અમિતાભ બચ્ચન, રાજીવ - સંજીવ ગાંધી અને સંપન્નવર્ગનાં બાળકો ઈસાઈ મીશનરિયો પાસે અંગ્રેજી શીખી શકે એવું વાતાવરણ છે. સામાન્ય પ્રજાવર્ગ એવું મોટું શિક્ષણ ન લઈ શકે.

૮. ગુજરાતમાં એક જ વિદ્યાપીઠ હોવી જોઈએ. જો કોઈ મોટું દાન આપે તો તેને નામે તે વિદ્યાપીઠ ચાલે. રાજકીય પક્ષોની દખલગીરીથી શિક્ષાતંત્ર નબળું રહે છે. પોતાની આવકનાં સાધનો વગરની વિદ્યાપીઠ શોભતી નથી.

૯. અંગ્રેજી ઉચ્ચારની રાષ્ટ્રીય પરિભાષા બીબીસીની મદદથી ઘડી કાઢવી જોઈએ.

૧૦. અંગ્રેજી ઉચ્ચારો વિષે મેં તારવેલા ૧૫૦ નિયમો અહીં ઉલ્લેખને પાત્ર છે.

શુભેચ્છ સાથે,
- ૨.કા. ભટ્ટ
(વેદભાષ્યકાર)

[87 Hale Lane, Mill Hill, LONDON NW7 3RU, U.K.]

(૩)

થોડી વધુ ગડબડ !

અભિજિત વ્યાસની અંગ્રેજી ગડબડના નમૂનાઓ વાંચી આનંદ થયો. મારી પાસે પણ કોઈ મિત્રનો આવેલો છે. મેઈલ આવી જ ગડબડો ભારતીય મિત્રો કે શાળામાંથી રજા મેળવવા અરજી કરે છે. તેના નમૂનાઓ આપતો પડ્યો હતો તે, "ઓપિનિયન"ના વાચકોને રસ પડશે તેમ માનીને, મોકલું છું. એકાદબે બીજા પ્રકારના ય છે.

Since I have to go to my village to sell my land along with my wife, please sanction me one week leave.

As I want to shave my son's head, please leave me for two days. (પુત્રની મૂંડનવિધિ માટે)

As I am marrying my daughter, please grant a week's leave.

As my mother-in-law has expired and I am only one responsible for it, please grant me 10 days leave.

Since I have to go to the cremation ground at 10 o'clock and I may not return, please grant me half day casual leave.

I am suffering from fever, please declare one day holiday.

As I am studying in this school I am suffering from headache. I request you to leave me to-day.

Dear Sir, with reference to the above, please refer to my below .....

My wife is suffering from sickness and as I am her only husband at home I may be granted leave.

I am in well here and hope you are also in the same well.

This has reference to your advertisement calling for a Typist and an Accountant - Male or Female ... As I am both for the past several years I can handle both with good experience.

કોઈ ટીકા ટિપ્પણીની જરૂર ખરી ?!

- જગદીશ દવે

[93A, Harrow View, HARROW, Middlesex
HA1 4SZ, U.K.]

એ તાનશ્રી -

તો કેટલો આનંદ થાય !

○ પૂર્વવત્ "ઓપિનિયન"ના ફેબ્રુઆરી અંકે મને વાચન સારુ જકડી રાખ્યો. પણ તે તો તેની ઉદાત કમાલ છે. પ્રકાશભાઈ ન. શાહના ધ્યાનાસન વિચારોને "ઓપિનિયન"ના વાચકો સમક્ષ મૂક્યા છે. તે તમે સારું કર્યું છે.

સન ૨૦૦૨ પછી, એક તરફ મોદી અને બીજી તરફ બીજા વચ્ચે ધુવીકરણ થયેલા ગુજરાતમાં આવી જાહેર ચર્ચા સંભવી શકી છે તેને સારુ હું નિમિત્તરૂપ બન્યો છું, તેમ પ્રકાશભાઈ, ગુણવંતભાઈ શાહ, ભાગ્યેશભાઈ ઝા તથા ગૌરાંગભાઈ દીવેટિયા જેવા કેટલાક મિત્રોએ કહ્યા જ કર્યું છે. ગુજરાતમાં ઘટેલી ઘટના સદર્ભે, વિચારવિમર્ષને અસ્મિભૂત અવશેષ અવસ્થામાં કે પછી ઉષ્માવિહીન રાખી ન જ શકાય.

વિવિધ વિકાસ કાર્યો તથા ગુજરાત ઘડતરનાં બીજાંત્રીજાં કાર્યોને ધ્યાનમાં લઈને આત્મપરિક્ષણ માટે સતર્ક ખુલ્લા મનથી પ્રયાસો કરતા રહેવું જ જોઈશે.

"ઓપિનિયન"માં આવતી સમૃદ્ધ સામગ્રીઓને એક બેઠકમાં આટોપવી સહેલી નથી. બીજી પંગતે દેખાયું કે દુષ્પન્તભાઈ પંજ્યાએ પ્રકુલ્લ દવેની પુસ્તિકા 'ગાંધીની કૂંપળો' બાબત કેટલો સરસ લેખ આપ્યો છે. અભિજિત વ્યાસની ગડબડ ખૂબ ગમી. નિર્મિશ ઠાકરનો 'એતાનશ્રી'માં આવ્યો કાગળ મને નરવર ગાંધીના બે સોનેટ કાવ્યસંગ્રહો - 'અમેરિકા, અમેરિકા' ને ઈન્ડિયા, ઈન્ડિયા 'ની યાદ તાજી કરાવી ગયો છે.

બ્રિટિશ વડા પ્રધાન ટોની બ્લેરની થયેલી પોલીસ પૂછતાછની ઘટનાને વિપુલભાઈએ જે રીતે મૂકી છે તેનાથી આંતરરાષ્ટ્રીય સ્તરે બ્રિટિશ લોકશાહીની જે ક્ષમતા અને ગરિમા છે તેનું તાદ્રશ ચિત્ર રજૂ થયું છે. આ દાખલામાં બ્લેર દંપતીએ જે વર્તન વર્તાવ કર્યાં છે તેનાથી એમના પ્રત્યે ભારે માનમરતબો મને પેદા થયો છે. તમારા આ લેખમાં વિચાર કુશળતાથી તે રજૂઆત થઈ છે અને તેને ભારતના રાજકારણીઓ તથા નાગરિકો ધ્યાન પર લે તો કેટલો આનંદ થાય !

- પ્રવીણ ન. શેઠ

[280 Chantecler Drive, FREMONT CA 94539, U.S.A.]

e.mail : pravinsbeth@hotmail.com

દશું મોટું સ્થાન આપ્યું છે

○ આજકાલની આપણી સૌની ભાષાપ્રેમની વાતથી પ્રેરાઈને - પ્રેમાઈને 'સો વાતની એક જ વાત : Net - ગુર્જરી ઊગે પ્રભાત' લેખ વિપુલભાઈને લખી મોકલ્યો હતો. તેમણે એને "ઓપિનિયન"ના ડિસેમ્બર ૨૦૦૬ના અંકમાં, પ્રથમ પાને, પ્રગટ કરીને મારી વાતને જ નહીં, આપણાં સૌના આજકાલ ચાલી રહેલા ભાષા-પ્રેમ-ધખારાને પણ બહુ મહત્વ આપ્યું છે. એક વાત એવી પણ છે જેનો ઉલ્લેખ કર્યા વિના નહીં રહી શકું કે નંટ

ઉપર ભાષા અંગે આપણે સૌ જે કરી રહ્યાં છીએ તે વાતને કોઈ પણ ગુજરાતી સામયિકે આટલી મહત્વની ગણી હોય તેવું જાણમાં નથી !! "ઓપિનિયન" આપણ સૌને આમ કરીને ઘણું મોટું સ્થાન આપ્યું છે.

- જુગલકિશોર

e.mail : jugalkishor@yahoo.co.in

દેવકુમાર ત્રિવેદીની વાસ્તવિક વાત

○ આખું "ઓપિનિયન" વાંચી ગયો. મજા આવી. 'ગાંધીની કૂંપળ'માં આ બધી વાતને ખૂબ સરસ રીતે વણી લીધી છે. દેવકુમાર ત્રિવેદીની વાત કેટલી બધી વાસ્તવિક છે?

- રતિલાલ ચંદરયા

e.mail : rpehandaria@comcraft.com

○ "ઓપિનિયન" હર દિવસ ખૂબ ખૂબ પ્રગતિ કરે અને ઈશ્વર તમને તે માટે સાધન, સંપત્તિ અને તે માટે સારું સ્વાસ્થ્ય અર્પે તેવી પ્રભુપ્રાર્થના.

- હીરાલક્ષ્મી ગિરધરલાલ સુદા

['Jamuna Kunj', 5 Garlands Close, Russells Ride, CHESHUNT, Hertfordshire, EN8 8TR, U.K.]

હુરટી હાસ્ય

○ ફેબ્રુઆરીનો અંક મળ્યો. આનંદ. ... અંદર ૧૧મે પાને નિર્મિશ ઠાકરનો 'ગનપટ હુરટીનો કાલ્યાસ્વાડ' વાંચી ફરી એક વાર હુરટી હાસ્ય કર્યું ... !! નિર્મિશ ઠાકર અને સુરેશ દલાલ બંને ખુશ થશે. સુરેશભાઈને તો આ બહુ જ ગમ્યું છે. એના પરથી એક નાનકડી નાટિકા તેમણે નિર્મિશ ઠાકર પાસે જ તૈયાર કરાવી.

તમે તેમાં ઊંઝા જોડણી જાળવી રાખી અને '૮૦મી સન્ડે ઈ.મહેકિલ'માંથી નોંધ લખી તે બદલ તમારો આભાર માનવો છે.

- ઉત્તમ ગજજર

e.mail : uttamgajjar@gmail.com

દર અંકે કંઈક નવું અને કોઈક નવું નામ

○ જોતજોતામાં "ઓપિનિયન" બાર વર્ષ પૂરાં કર્યાં. સમયની ક્યૂ જારી છે. "ઓપિનિયન" વિદ્યવિદ્ય વિગતમાહિતીની વાચનસામગ્રી આપતું રહ્યું છે. દરેક વખતે - દરેક અંકે કંઈક નવું અને કોઈક નવું નામ જાણવા મળે છે. 'એતાનશ્રી' વિભાગ વાંચવાની ખૂબ મજા આવે છે. તેમ જ વાતઓ આનંદ આપે છે. આ સારુ દરેક લેખકને બિરદાવીએ. લાંબા સમય સુધી આ સિલસિલો ચાલુ રહે!

અમારા જેવા સાધારણ વાચકને આટલી સુંદર ગુજરાતી ભાષા વાંચવા મળે છે તે ભાગ્યની જ વાત છે. તમે એકલે હાથે આ માસિક વિચારમત ચલાવી રહ્યા છો, એ ખરેખર ધન્યવાદને પાત્ર છે.

"ઓપિનિયન" આ જ રીતે ઉત્તરોત્તર પ્રગતિ કરતું રહે એવી શુભેચ્છા પાઠવું છું. તેમ જ "ઓપિનિયન"ના પ્રાણસમા વિપુલભાઈને અને તેમના સહકાર્યકરોને પણ ઘણા ઘણા અભિનંદન હજી.

- વિનોદ એન. કટારિયા

[13 Drummond Drive, STANMORE, Middlesex HA7 3PE, U.K.]

માણેકનું અમૃત

○ પ્રભુદાસ રૂનાથ માણેકે, પાંચેક દાયકા પૂર્વેની કમ્પાલાના 'યુવક સંઘ'ની રાસ-ગરબાની છબિઓ શોધી આપી એથી મને હૈયે ટાઢક વળી છે. શૈશવનાં સુખદ સ્મરણોની યાદગીરી એ જીવનનો એક લ્હાવો છે. છબિમાં દેશ્યમાન થતી લગભગ બધી જ વ્યક્તિઓની ઓળખાણ છે.

ઓપિનિયન/Opinion

અહીં તેમના જે સ્મરણો યાદ છે તે લખું તો "ઓપિનિયન"નાં બેથી ત્રણ પાનાંની જગ્યા રોકાઈ જાય! પ્રભુદાસભાઈ તો ચળકતું, ઝગારા મારતું માનવ માણેક છે! હજી શરીરમાં પ્રાણ છે અને પ્રાણ હોય ત્યાં સુધી અને મહત્વાકાંક્ષા ય હોય જ! લંડન જઈ પ્રભુદાસભાઈ સાથે બેસી આ વિષે કંઈક કરવાની ઈચ્છા છે. આશા છે કે ઉપર બેઠેલો હજાર હાથવાળો વિનંતી માન્ય કરી આવરદા વધારી દેશે. અત્યારે તો મળેલ બોનસની આવરદાથી જીવનની ગાડી ધક્કા મારતાં ચાલે છે!

જિગર નબીપુરીને મહેતા દંપતીની પીઠ ધાબડવાનું મન થાય છે. તેમાં જિગરભાઈનો એક હાથ પકડી વધારે જોરથી પીઠે ધબબા મારવામાં સાથ આપીશ!

સરસ અને સાલસ સ્વભાવનું એ દંપતી છે. તમે ઉદારતાથી તેમને લેસ્ટર ઘેર મોકલેલું ત્યારે ખરું કહું તો શિરીન નામ મને કોઈ ખોજી. વોહરી કે મેમણ બહેનનું લાગેલું. તેઓ ઘેર આવ્યાં ત્યારે સૌ પહેલાં આ નામ વિષે શિરીનબહેનને પ્રશ્ન પૂછ્યો.

તેઓ કહે : 'હું ૧૦૦ ટકા ખ્યોર વાણિયણ છું. નામ વિષે એવું છે કે મારા જન્મ સમયે 'શીરી ફરહાદ' ફિલ્મ ચાલતી હતી અને મારા વાળ વાંકડિયા હતા એટલે મને બધાં શિરીન કહી બોલાવવા મંડ્યાં.'

'મકર-દભાઈએ લગ્ન પછી પણ નામ ન બદલ્યું?' મેં પૂછ્યું.

'પૂછી એમને!' શિરીનબહેને મકર-દભાઈ સામે આંગળી ચિંધી. મકર-દભાઈ મૂછ વગરનું મોં ફેરવી આડું જોઈ હસ્યા. હું સમજી ગયો.

'ખ્યોર વાણિયા'ને મનગમતી ખ્યોર વાણિયણ મળી ગઈ હતી! મનને ગમી એ રાણી, પછી નામથી શું કામ છે?

તમે ઈન્ડિયા હતા, ત્યારે "જન્મભૂમિ પ્રવાસી"માં તમારી કલમની પ્રસાદી મળી હતી. એટલે જાન્યુઆરી અંકની ખોટ પુરાઈ ગઈ.

- વનુ જીવરાજ સોમૈયા

[3 Elsadene Avenue, LEICESTER LE4 7QT, U.K.]

તેથી ગંભીરતાથી વિચારતા થઈએ

○ "ઓપિનિયન"નો ફેબ્રુઆરી અંક મળ્યો. વાંચીને મારો પ્રતિભાવ લખવા પ્રેરાયો છું.

'તમે આવી ચડજો': અનિલભાઈ વ્યાસે સ્વગરિય મનેશચંદ્ર કંસારાને આગવી શૈલીમાં સ્મૃતિવંદના રૂપે યથાયોગ્ય અંજલિ આપી છે. અનિલભાઈનું માતૃભાષા ઉપરનું પ્રભુત્વ અદ્ભુત લાગ્યું.

તમારો લેખ 'પુખ્ત લોકશાહીની એક ઝાંખી' જેમાં બ્રિટિશ લોકશાહી અને આપણા દેશની લોકશાહી રાજાચલવસ્થાની સરખામણી વાંચીને એક ગંભીર વિચાર કરતો કરી મૂક્યો. શું આપણે ત્યાં જે રાજ્યક્ષેત્રે ચાલી રહ્યું છે તેને ખરેખર સાચી લોકશાહી કહી શકાય?

તમારો બીજો લેખ, 'ઉત્તિષ્ઠ ભારત' વિષે. બીબીસી વર્લ્ડ સર્વિસના રેડિયો વાર્તાલાપમાં દરેક પંડિતની ચર્ચાઓ ઘણી રસપ્રદ લાગી. પણ અફસોસ સાથે લખવું પડે છે કે આપણા રેડિયો સ્ટેશનો મનોરંજન અને બૌલીવુડની 'ગૌંસીપ' - ગપસપ સિવાય કશું રજૂ કરતાં નથી. આ બંને અહેવાલ લેખો "ઓપિનિયન"માં પ્રગટ કરવા બદલ તમને ઘણાં અભિનંદન. તેની ચર્ચાના અનુસંધાનમાં, આજે આપણા દેશ વિષે ચોકવનારા પ્રગટ થયા છે.

એક બાજુ આપણો દેશ આર્થિક ક્ષેત્રે પ્રગતિ કરી રહ્યો છે અને ભવિષ્યમાં મહાસત્તા બનશે તેવાં ગુણગાન ગવાઈ રહ્યાં છે. પણ આજે વિષ્ણુ-કના અહેવાલમાં ખબર પ્રગટ થયા છે કે એશિયા ભરના દેશો જેવા કે પાકિસ્તાન, બાંગ્લાદેશ, શ્રીલંકા વગેરે કરતાં આપણા દેશમાં વધુમો વધુ ગરીબી છે. દેશની કુલ વસ્તીના ૨૮.૬% પ્રજા ગરીબી રેખા નીચે જીવે છે અને લગભગ ૨૪ કરોડ પ્રજાને રોજનું બે ટંક ભોજન માંડ માંડ ઉપલબ્ધ છે. જેનાં મુખ્ય મહત્વનાં કારણોમાં કૃષિવિભાગ અને ગામડાંઓ પ્રત્યેના વિકાસ પ્રત્યેની દુર્લક્ષતા જ જવાબદાર છે. તેમ જ જાણવાયું છે.

'ગુફ્તગૂ' વિભાગમાં 'ગડબડ છે, ભાઈ, ગડબડ છે।' હેઠળ અભિજિત ત્યારે 'ભદ્રંભદ્રીય' ભાષા કેવી રીતે વપરાય છે તેનાં ઘણાં 'ફની' વાક્યો રજૂ કર્યાં છે. અને પછી છેલ્લે એ લખે છે : 'આવા નિર્દોષ આનંદની મજા જ કાંઈક ઓર છે.' ... તે ખરેખર સાચું છે.

- જયંત ઝવેરી

[112 Richmond Park Road, KINGSTON-UPON-THAMES, Surrey, KT2 6AJ, U.K.]

ગુફ્યા દશ બરાબર વાચકો

○ ગયા અઠવાડિયે હું અને મારાં પત્ની હંસા, છ અઠવાડિયાની ભારતની મુલાકાત પતાવીને ન્યુ જર્સી પાછાં આવ્યાં છીએ. દશ વરસ પછીની મારી મુલાકાત દરમિયાન મેં નોંધ્યું કે ઘણાં લોકો મને લેખક તરીકે જાણે છે.

મારા ચાર વાર્તાલાપો ગોઠવાયા. એક તો મુંબઈમાં રતિભાઈ ચંદરયાના નિવાસ સ્થાને હતો અને એક બેઠક અમદાવાદમાં ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદે, ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી સભાગૃહમાં પરિષદના પ્રમુખ કુમારપાળ દેસાઈના અધ્યક્ષપણા હેઠળ યોજાઈ હતી. દરેક વાર્તાલાપને અંતે શ્રોતાઓ સાથે વાતો થતી. મને સુખદ આશ્ચર્ય એ વાતનું થયું કે મોટાભાગના મને "ઓપિનિયન" દ્વારા ઓળખે છે. લોકોને હું પૂછતો કે તમે મને કયાં વાંચ્યો છે? તો જવાબ મળતો: "ઓપિનિયન"માં.

'ગુજરાતી વિશ્વકોશ'ના અધ્યક્ષ, સાક્ષર ધીરુભાઈ ઠાકરે જ્યારે કહ્યું કે તમને તો હું "ઓપિનિયન" દ્વારા જાણું છું, ત્યારે તો આનંદની અવધિ ન રહી.

અમદાવાદમાં, આશા વિહોલ જે પોતે "ઓપિનિયન" વિષય લઈને પી.એચ.ડી. કરે છે, તેમણે મને તેમનાં સંશોધનકામ માટે યોગ્ય માની મારા ઇન્ટરવ્યુ લીધો. તે પણ એક સુખદ ઘટના ગણાય. ભલે "ઓપિનિયન"ના જૂજ અંક છપાતાં હશે, પરંતુ તેનો વાચક વર્ગ વિશાળ

છે. માટે, ભાઈસા'બ ! હવે કેટલી નકલો છપાઈ તેની સાથે વાંચકોની સંખ્યા પણ લખવાનું રાખો. છપાવેલા અંકો ગુફ્યા દશ બરાબર વાચકો. આમાં લાયબ્રેરીમાં મૂકાતા અંકોની તો વાત જ અલગ છે.

- હરનિશ જાની

[4 Pleasant Drive, YARDVILLE, NJ 08620, U.S.A.]

e.mail : harnish5@yahoo.com

ગઝલ

○ જિગરનબીપુરી

તું ચાલે મારી આગળ આગળ અને,
હું દોરાઈ છું જો તારી પાછળ અને.
આમ તો હું તારા બંધનમાં જ છું;
પ્રેમ કેરી તે બાંધી સાંકળ અને.
ઠોકરો પર ઠોકરો ખાવા છતાં;
ખુદને સમજે છે તું ચંચળ અને.
ઝહેરથી પણ હું મરી શકતો હતો;
તોયે તે ઊભી કરી અટકળ અને.
જે કદી સોપી દીધું 'તું' મેં તને;
એ 'જિગર' ને ક્યાં વળી છે કળ અને!

[3, Shern Hall Street, Walthamstow, LONDON E17 3EU, U.K.]

આરતી ટ્યૂકડી હતી ત્યારથી કોકિલાએ તેને પીંછી પકડાવી દીધી હતી. રાજેન્દ્ર કહેતો. ‘રહેવા દે ને કોકી, આરતી પર અત્યારથી એકસ્ટ્રા ક્લાસીસનો બોજો ક્યાં નાંખે છે?’

‘આઈ એ કાંઈ બોજો છે? ટીવી પર બેઠા બેઠા કાર્ટૂન ચેનલ જોયા કરે એના કરતાં રંગો સાથે રમે એ વધુ સારું નહીં!’

‘તારી વાત સાવ સાચી. પણ તને આરતીને તેડવા મૂકવાની તકલીફ...’

‘ના રે. મને તો ગમે છે. બીજી માતાઓને મળવાનું બને છે નવી ફેન્ડશિપથી હું ખુશ છું.’

પછી જો કે આરતીમાં પેઈન્ટિંગની કોઈ ટેલેન્ટ ન દેખાઈ. કોકિલાએ એને ડાન્સ ક્લાસમાં મૂકી ત્યારે એ દસ વર્ષની હતી. રાજેન્દ્રએ એનો પણ વિરોધ કર્યો ત્યારે આરતીએ જ કહ્યું. ‘મને ડાન્સ બહુ ગમે છે પપ્પા મારે શીખવો છે.’

એટલે રાજેન્દ્રએ કોકીલા તરફ મોરચો ફેરવ્યો. ‘ભણેલું તો એને કામમાં આવશે. ડિઝીની જરૂર છે. પણ ભારતનાટ્યમ્ શીખી એ કરશે શું?’ પણ આરતી જ મક્કમ હતી. બાળહક પાસે એનું કાંઈ ન ચાલ્યું. એકની એક દીકરીને નારાજ કોણ કરે?

આમ પણ બિઝનેસનો વ્યાપ વધ્યો હતો એને બહુ ટ્રાવેલિંગ રહેતું હતું. અને આવી બધી માથાકૂટ કરનારી બા હતી. પણ એના પહેલાં રાજેન્દ્રના લગ્ન પછીના થોડાં વર્ષમાં આરતીનો જન્મ જોઈ એણે વિદાય લીધી હતી. આરતી ઉત્સાહભેર ડાન્સ શીખતી અને ભણવા પર પણ ધ્યાન આપતી. પપ્પાની એ પહેલી શરત હતી. કૉલેજમાં પણ પપ્પાને ખૂબ સમજાવીને એણે બી.કોમ.ને બદલે એડવર્ટાઈઝિંગનો કોર્સ લીધેલો. ત્યારે પણ રાજેન્દ્રએ કહેલું, ‘અરે પણ તારે ક્યાં નોકરી કરવા જવું છે?’

‘કેમ નહીં પપ્પા? તમે બિઝનેસ કરો છો તો કેટકેટલી સ્ત્રીઓને કામ કરતી જુઓ છો? પ્લીઝ મને લગ્નની કોઈ ઉતાવળ નથી. હું કામ કરીશ, દુનિયા જોઈશ પછી જ બીજી વાત.’

રાજેન્દ્ર નારાજ થઈ ગયેલો. પણ કોકિલા ખૂબ ખુશ થઈ ગઈ હતી અને

આરતીના આરંગેત્રમની જોરદાર તૈયારી કરવા લાગી હતી. રાજેન્દ્ર ચિન્નાઈ બિઝનેસ ટ્રીપ પર ગયો હતો આરતીએ કહ્યું, ‘મમ્મી આજે આપણે બે લંચ લેવા જઈએ. ડોન્ટ ફૂક.’

એક સરસ શાંત નાની હોટલમાં મા દીકરી ગોઠવાયા કે આરતીએ કહ્યું. ‘જો મમ્મી મારે તારી સાથે ખાસ વાત કરવી છે એક, સ્ત્રી તરીકે, એક યંગ ફેન્ડ તરીકે, તું ખુલ્લા દિલથી મારા પ્રશ્નનો જવાબ આપજે. દિલચોરી નહીં કરતી.’

‘અરે વાહ, મારી દીકરી મોટી થઈ ગઈને કાંઈ! શું પૂછવું છે?’

‘મમ્મી, તારા અને પપ્પાના વિચારો સાવ અલગ છે પછી તું એને પરણી કઈ રીતે, તને લગ્નમાં કદી સફોકેશન ન લાગ્યું?’

‘તારા સાદા પ્રશ્નોમાં મારું આખું જીવન આવી ગયું આરતી.’

‘મને નહીં કહે?’ ‘કહીશ, જરૂર કહીશ. આખી જિંદગી છાતીમાં ભરી રાખ્યું છે, એનોય મને ભાર લાગે છે. મને નાનપણથી નૃત્યનો, પેઈન્ટિંગનો શોખ. ત્યારે ટીવી ક્યાં હતું! ફિલ્મો પણ બહુ ઓછી જોવાની. મારી બા- તારી નાનીને તો તેં જોયા જ, નથી. ખૂબ જૂનવાણી. વહેમી પણ ખરી. મારી કુંડળીમાં મંગળ છે એમ જ્યોતિષીએ ઠસાવેલું એટલે હું ફર્સ્ટ ઈયર બી.એ.માં હતી ત્યારથી છોકરાઓની કુંડળીઓ મંગાવ્યા કરે. મારી કેટલી વિનંતી કે મને બી.એ. પૂરું કરવા દો. મને ડાન્સ શીખવા દો પણ મારું કોણ સાંભળે? અત્યારના યુવાન લોકોની જેમ બળવો કરવાનું અમે શીખ્યા નહોતા. માબાપ કહે એમ જ કરવાનું.’

‘એટલે છોકરો જોઈને નહીં, કુંડળી જોઈને પરણાવેલી.’

‘હજયે, આજે પણ કુંડળીઓ જોઈને હજારો લગ્ન થાય છે તો સત્યાવીશ વર્ષ પહેલાં એની ક્યાં નવાઈ હતી? તેમાંય છોકરીની કુંડળીમાં મંગળ હોય એનો હાઉ બહુ મોટો.’

આરતી હસી પડી. ‘યસ, મોમ. જો ને ઐશ્વર્યાની કુંડળીમાં મંગળ છે. એની બચ્ચન પરિવારે કેટલી દોઢધામ કરી! માય ગોડ!’

‘લો, દાખલો તારી સામે જ છે. સમજાઈને તને મારી વાત?’

‘સોરી તને પૂછવાં માટે પણ તેં એમ જ મનમેળ વિના...’

‘જિંદગી ઘણી એમ જ વીતી ગઈ બેટા મને તો એકિંટગનો, નૃત્યનો બધો જાતજાતનો શોખ. મા-બાપે કંઈ ન કરવા દીધું. અને આ બાજુ સાસરે આવી ત્યારે મારી માથે ચાર ચાસણી ચડે એવાં સાસુ. તારા પપ્પાને પણ મુઠ્ઠીમાં જકડી રાખ્યા એવા કે મારી કોઈ વાત એને ગળે ન ઊતરે. તારો જન્મ થયો ત્યારે હું ખૂબ રાજી થઈ કે તને જે બનવું હશે તે હું બનાવીશ. કોઈ પણ ભોગે.’

‘થેંક્યુ સો મચ મમ્મી.’

‘તારા દાદી ગયાં પણ તારા પપ્પાના મગજમાં એમના વિચારો મૂકતાં ગયા. હવે પોતે આટલું બધું ફરે છે. દુનિયા જુએ છે તોય વિચારો બદલાતા નથી.’

એ લંચને થોડા દિવસ વીતી ગયા. એક રાત્રે રાજેન્દ્રે કોકિલાને કહ્યું. ‘જો કોકી આરતી મોટી થઈ ગઈ છે. હવે એને ઘરેય જંશે. હું ટ્રાવેલિંગ કરું છું. તું એકલી પડશે. તને મનગમતા શોખના તું ક્લાસ ભરે, કલા શીખે તો મને ખૂબ ગમશે.’

કોકિલા આશ્ચર્યથી રાજેન્દ્રને જોઈ રહી. એણે સંકોચથી કહ્યું. ‘આરતીએ મારી સાથે વાત કરી. સમય બદલાયો છે હું ય અનુભવું છું. આટલાં તારાં વર્ષો વેડફાઈ ગયાં તે તો તને પાછાં ન આપી શકું. પણ તારા બચેલાં વર્ષોમાં હું તને આનંદ આપી શકું તો... આઈ એમ સોરી કોકી.’

કોકિલાની આંખો આંસુથી છલકાઈ ગઈ.

બીજે દિવસે આરતીને એ માત્ર જ કહી શકી. ‘થેન્ક્સ બેટા.’

‘મમ્મી તેં મારા માટે ઘણું કર્યું હવે મારો વારો રાઈટ! ફેન્ડશિપમાં થેંક્યુ ન હોય.’

□

(સદ્ભાવ : ‘અંદેશ’ પૂર્વિત . ‘સંસ્કાર’)

[Gulbahaar, A - 2, Behind Metro Cinema, Barrack Road, MUMBAI - 400 020, India]